

Anholt

**- et projekt om Anholts fremtidige
udviklingsmuligheder i et demokratisk perspektiv**

Projektgruppe:

**Guilla J. Ridgewell, Mille Jensen,
Søren Lerche Mørck, Jens Peter Houe**

Vejleder:

Michael Haldrup Pedersen

Roskilde Universitetscenter

Den Samfundsvidenskabelige Basisuddannelse – Hus K.1.2

4. semester 2005

Forord.....	3
1. Kapitel: Problemfelt.....	6
1.2 Problemformulering.....	8
1.2.1 Arbejdsspørgsmål	8
1.3 Afgrænsning.....	9
1.4 Kapitelstruktur	10
2. Kapitel: Metode	13
2.1 Videnskabsteoriens konsekvenser for de metodiske valg.....	13
2.2 Sammenhængene mellem genstandsfeltets teoretiske dimensioner og den empiriske kontekst	14
2.3 Den metodiske tilgang til empirien.....	14
2.4 Den kvantitative metode	16
2.5 Den kvalitative metode	17
2.5.1 Snowball-metoden og de uformelle samtaler	18
2.5.2 Semi-strukturerede informations interviews.....	18
2.5.3 Strukturerede interviews	19
2.5.4 'Fremtidsværkstedets interview'	20
2.5.5 Subjektiv livsverden versus kollektiv livssammenhæng	21
2.6 Projekts tilegnelse af viden	22
3. Kapitel: Anholts historiske kontekst - en særskilt ø	23
3.1 Anholt - en beskrivelse	23
3.2 Strukturen på Anholt set i et historisk perspektiv	28
3.2.1 Kommunalreformen i 1970.....	28
3.2.2 Kommunalreformens konsekvenser for Anholt og Grenaa Kommune	30
3.3 Konflikt vendt til dialog.....	34
3.3.1 Anholt udvalget.....	35
3.4 De kommunale udgifter for Anholt	37
3.5 Anholts fremtid	41
3.5.1 Strukturreformen og yderområderne: Grenaa og Anholt.....	41
3.6 Opsamling	46
4. Kapitel: Aktionsforskning i traditionen fra den kritiske teori.....	49
4.1 Aktionsforskningen i en (videnskabs)teoretisk kontekst og udvikling.....	49
4.1.1 Kritisk teoretisk aktionsforskning.....	51
4.1.2 Robert Jungk og fremtidsværkstedet	55
4.2 Fremtidsværkstedet.....	56
4.2.1 Fremtidsværkstedets faser.....	58
5. Kapitel: 'Anholt-fremtidsværksted' – metoden.....	61
5.1 Formålet	61
5.2 Validitet af fortolkning	63
5.3 'Anholt-fremtidsværksted' processen.....	65
5.3.1 Forberedelsesfasen – 'Anholt-fremtidsværksted'	65
5.3.2 Kritikfasen	67
5.3.3 Fantasifasen	69
5.3.4 Realiseringsfasen	70
5.4 Værkføreren	71
5.5 Protokollen.....	72
6. Kapitel: Fortolkning af 'Anholt-fremtidsværksted'	73
6.1 Indledning	73

6.1.2 Hovedtemaet: <i>flere fastboende</i>	73
6.2 Kritikfasen	74
6.2.1 Mangel på boliger	74
6.2.2 Mangel på arbejdspladser	75
6.2.3 Geografien og naturens betydning for nye jobs.....	76
6.3 Fantasifasen	78
6.3.1 Flere fastboende mennesker er fremtiden for Anholt	78
6.3.2 Flere boliger	81
6.3.3 Anholt og Grenaa Kommune	82
6.4 Realiseringsfasen	83
6.4.1 Flere arbejdspladser – men hvordan?	84
6.4.2 Flere boliger – men hvordan?	85
7. Kapitel: Metodisk evaluering af 'Anholt fremtidsværksted'	87
7.1 De metodiske hjælpemidler	87
7.2 Evaluering af faserne	88
7.3 Forandringspotentialer	91
7.4 Vores og projektets påvirkning.....	91
7.5 Opsamling på den metodiske evaluering af <i>Anholt fremtidsværksted</i>	92
8. Kapitel: Diskussion og konklusion	94
8.1 'Anholt fremtidsværksted'	95
8.2 Tre muligheder for Anholt.....	98
Litteraturliste.....	100
Forskningsrapporter	101
Avisartikler	101
Internetsider	101
Interviews.....	101
Cd – 8 lydfiler af Interviews og fremtidsværksted	102
Øvrige kilder	102

Forord

Anholt Borgerforening og Anholt Grundejerforening har for to år siden rekvireret en undersøgelse via RUC's Videnskabsbutik, hvor en redegørelse for de økonomiske forhold mellem Anholt og Grenaa Kommune blev efterlyst. Problemstillingen lød: "Hvor meget koster Anholt". Rekvirenterne mente, at undersøgelsen ville være nyttig, når man skulle planlægge Anholts fremtidige udviklingsmuligheder.

Vi var interesserede i at påtage os opgaven på den betingelse, at vi også kunne arbejde med opgaven ud fra et tværfagligt og problemorienteret perspektiv, hvori Anholts fremtidige udviklingsmuligheder skulle inddrages via et såkaldt fremtidsværksted. Dette takkede foreningerne ja til.

Projektets undersøgelser er inspireret af kritisk teoretisk aktionsforskning. Der fokuseres på skabelsen af en demokratisk proces hvor formålet er, at øens problemer og fremtid skal defineres af Anholt-borgerne selv. Ved inddragelse af kritisk teoretisk aktionsforskning, med dens deltagerstyrede metode; 'Fremtidsværkstedet', har vi valgt, at det er deltagerne og dermed borgernes interesser, der er rapportens kerne. De 'udforskede' bliver til 'medforskere', som gerne skal danne en dynamik for Anholts fremtidige udvikling. Med fremtidsværkstedet som demokratisk arbejds metode er det hensigten, at Anholt-borgerne skal løsrive sig fra fastlåste tankegange og 'vi plejer', og i stedet kritisere, fantasere og se på hvad deres ø indeholder af potentialer og hvilke af deres ønsker og ideer, der kan realiseres.

Vi behandler stadig spørgsmålet om "Hvor meget koster Anholt", men samtidig sættes det ind i en problemstilling, som omhandler udkantsproblematikken mellem center og periferi, udkantsborger og forvaltning. Dette godkendte både Borgerforeningen og Grundejerforeningen, dog med Grundejerforeningen som den egentlige rekvirent. Borgerforeningen havde allerede selv igangsat og betalt for en lignende undersøgelse, men ville alligevel gerne være behjælpelige i forhold til vores projekt. Disse omstændigheder har frembragt en noget anderledes situation, hvor vi kombinerer den økonomiske redegørelse med Anholts historie i første halvdel af rapporten, for på den baggrund at arbejde med og fortolke det som fremover kaldes 'Anholt

fremtidsværksted'. Populært sagt kan man sige, at foreningerne kun 'bestilte' den økonomiske redegørelse, men nu også har 'fået' et fremtidsværksted om Anholt's fremtidige udviklingsmuligheder 'oven i'. Dermed er vi initiativtagerne til fremtidsværkstedet, og ikke borgerne (repræsenteret ved foreningerne). Vi har derfor skulle arbejde en del for at stable fremtidsværkstedet på benene, men borgerne på Anholt har vist sig meget interesserede og imødekommende i etableringen af et egentligt fremtidsværksted.

Scenariet ovenover illustrerer det man kan kalde en dobbelt kvalificering af vores arbejde. Borgernes behov og ønsker er det centrale for arbejdsprocessen, qua vores demokratiske arbejdsmetode, fremtidsværkstedet og den kritisk teoretiske aktionsforskning. Omvendt har vi uundgåeligt nogle specifikke uddannelsesmæssige krav med fra RUC, der underlægger os visse principper for vores arbejde. Vi skal følge nogle akademiske krav om metode og teori, og ikke mindst særlige beståelseskrav til projektrapporten. Samfundet og staten har dermed lagt nogle rammer og strukturer ned over vores arbejde, som vi ikke kan komme udenom. Dermed bliver det ikke kun borgernes behov og ønsker, der er det centrale for arbejdsprocessen. Vi skal også selv "dygtiggøre" os udi teori og metode, og bevise vores kunnen og evner til eksamener og prøver.

På trods af disse forhold, har vi dog stadig arbejdet ud fra fremtidsværkstedets-tanken og den kritisk teoretiske aktionsforskning, uden at dette gør det til et egentligt aktionsforskningsprojekt. Dette har vi ikke haft den nødvendige tid og de nødvendige ressourcer til at gennemføre. I princippet slutter et aktionsforskningsprojekt aldrig – det er et konstant demokratisk udviklingsprojekt, som vi ikke kan blive en del af, men som vi håber, borgene på Anholt vil føre videre i fremtiden. 'Anholt fremtidsværksted' har nemlig vist os, at det har været muligt at skabe et anderledes 'socialt laboratorium' sammen med Anholt-borgerne. Uden deres aktive deltagelse, havde 'Anholt fremtidsværksted' ikke kunnet lade sig gøre.

Vi vil derfor gerne sige mange tak til alle deltagere i 'Anholt fremtidsværksted', Anholt Grundejerforening ved formand Ulla Beck og Anholt Borgerforening ved formand

Liselotte Arentz Sørensen, samt alle de andre søde og venlige Anholt-borgere, der hjalp os undervejs i forberedelserne til fremtidsværkstedet. Vi har været utroligt glade for jeres åbenhed, gå på mod og gode humør.

Vi håber at 'Anholt fremtidsværksted' satte nogle nye tanker og ideer i gang, og frigav mulighed for at tænke i nye fremtidige udviklingsmuligheder for Anholt. Vi håber samtidig, at jer der deltog i 'Anholt fremtidsværksted' kan viderebringe nogle af ideerne til efterårets SWOT-seminar¹ for alle Anholts borgere, således at forslagene kan spredes ud på hele Anholt.

Roskilde Universitetscenter, juni 2005

Mille Jensen, Søren Lerche Mørck, Guilla J. Ridgewell, Jens Peter Houe

¹ Det er Anholt Borgerforening, der har bestilt en konsulent til at udføre en SWOT-analyse mv. i efteråret 2005. Dette skal gøres sammen med borgerne på Anholt, bl.a. på et weekendseminar. SWOT står for: Strengths, Weaknesses, Opportunities and Threats.

1. Kapitel: Problemfelt

1.1 Problemfelt

Igennem hele velfærdsstatens historie har et grundlæggende dilemma presset sig på: Er det legitimt, at det rige center betaler for fattigere periferi-områder? Problemstillingen mellem periferi og center, land og by, ø og fastland er klassisk og er undersøgt empirisk i mange sammenhænge. Det har altid været sværere for landkommuner at tilbyde de samme offentlige goder, som borgere i bykommuner nød godt af. Således blev gamle købstæder og landkommuner i 1970 sammenlagt til mere fornuftige enheder, så borgerne fik samme lokale velfærdsydelser (Bogason, 2003: 65). 'Den fornuftige enhed' blev defineret ud fra et økonomisk hensyn til, at der skal en given mængde skattebetalende borgere til, for at kunne dække velfærdsservicene. Kommunalreformen i 1970'erne lagde dermed fundamentet til en skattepolitik, der skulle sikre lighed for alle i Danmark, by som land, gennem udligningsordninger, amt og kommuneskat. Borgerne i Danmark har altså siden 1970'erne accepteret, at nogle borgere er dyrere at servicere med offentlige goder, alt afhængig af hvor de bor i landet.

Der er i mange år sket en udvandring fra udkantsområderne mod byerne. Byerne kan i modsætning til udkantsområderne tilbyde uddannelse, arbejde og kulturel mangfoldighed, mens udkantsområderne i høj grad er præget af stigende arbejdsløshed, manglende mulighed for videreuddannelse og ringe udviklingsmuligheder. Udkantområderne har ry for at være en økonomisk belastning for stat, amt og kommuner, og forholdet mellem udkantsområdet og den centrale forvaltning er ofte præget af denne økonomiske dagsorden. Problemstillingen er aktualiseret i forbindelse med den kommende strukturreform, der ændrer radikalt på den oprindelige kommunalreforms indretning af 1970'ernes danske velfærdssamfund. Den nye reforms omstrukturering af det danske velfærdssamfund sigter mod større og mere effektive enheder, der kan rationalisere via fx udlicitering og eventuelt privatisering af de offentlige serviceydelser. Der argumenteres for stordriftsfordele og effektivitet og i forskellige variationer advares der imod en stivnet, bureaukratisk og forældet offentlig sektor og velfærdsstat, præget af årtiers socialdemokratisk politik.

Midt i dette politiske opgør om velfærdsstatens fremtidige indretning, er de danske småøer endnu mere udsat end andre udkantsområder, idet flere opgaver, der hidtil er blevet varetaget af amter og stat lægges over i de nye storkommuner. Det kan yderligere bidrage til den gængse opfattelse af, at øerne er en økonomisk belastning for kommunerne.

Dette projekt gentænker denne generelle udkantsproblematik indenfor rammerne af et konkret geografisk område: Øen Anholt overfor fastlandskommunen Grenaa. Grenaa Kommune betragtes normalt selv som et udkantsområde, men i denne sammenhæng udgør den centeret. Der er hidtil ikke blevet udarbejdet en redegørelse over de økonomiske forhold mellem Anholt og Grenaa Kommune. Så man ved ikke hvorvidt og på hvilke områder Anholt er en belastning for det kommunale budget. På trods af dette, har denne problemstilling været dominerende for forholdet mellem de to parter.

For Anholt levede kommunalreformen fra 1970 ikke op til hensigten om, at alle borgere skulle have de samme velfærdsydelser. Tværtimod blev en del af velfærdsydelserne flyttet til fastlandet og dermed blev muligheden for at drage nytte af dem besværliggjort. Færgen sejlede fra Grenaa til Anholt hvilket betød, at det ikke var muligt for en anholter at tage til fastlandet og komme hjem samme dag. Dette forhindrede i høj grad, at borgerne på Anholt kunne udnytte de tiltænkte formål med reformen. Efter kommunalreformen i 1970 skulle der gå 11 år før man fandt en løsning på en række af Anholts problemer. Det resulterede i at øens befolkningstal fra 1970 og tre år frem blev reduceret med 25 %. Det skyldtes i høj grad, at øens fremtid var usikker. Det var en generel holdning blandt Grenaa Kommune, at øen ville blive affolket inden for den nærmeste fremtid.

De sidste 10 år har befolkningsantallet været stabilt, og der er ikke nogen som mener, at øen ikke har en fremtid. Spørgsmålet er dog hvilken fremtid Anholt går i møde. Er det en fremtid, hvor den økonomiske rationalitets logik vil være den dominerende, og hvor Anholt fortsat vil blive betragtet som en økonomisk byrde? En opfattelse som historisk set udspringer fra Grenaa Kommune. Eller er det en fremtid defineret af Anholt-borgerne selv, ud fra deres behov og ønsker for fremtiden?

Faren ved den kommende strukturreform er, at Anholt's fremtid vil blive defineret fra central hånd, ligesom det skete ved den tidligere kommunalreform. Derfor har vi i dette projekt valgt at give de mennesker beslutningerne vedrører plads til selv at formulere, hvilke ønsker de har for en fremtidig udvikling af Anholt. Dette gøres igennem et fremtidsværksted på Anholt. Formålet er at give plads til, at alternative fantasier kan udvikles og realiseres på længere sigt.

1.2 Problemformulering

Hvilke potentialer formulerer borgerne for en fremtidig udvikling af Anholt?

Problemformuleringen er eksplorativ, og er bevidst formuleret som et bredt og åbent spørgsmål, der skal undersøges nærmere med udgangspunkt i 'Anholt fremtidsværksted'.

1.2.1 Arbejdsspørgsmål

Arbejdsspørgsmål til kapitel 3: Anholt's historiske kontekst – en særskilt ø:

- Hvilken betydning har de demografiske, erhvervsmæssige, økonomiske og politiske forhold for borgerne på Anholt?

Arbejdsspørgsmål til kapitel 6: Fortolkning af 'Anholt-fremtidsværksted':

- Hvilke kritik-punkter formulerer borgerne?
- Hvilke ønsker og drømme formulerer borgerne for "det gode liv på Anholt"?
- Hvilke hovedtemaer kan identificeres i fremtidsværkstedet og hvordan kommer de til udtryk?
- Hvilke særlige lokale dilemmaer for Anholt og hvilke mere generelle udkantsproblematikker fremkommer borgerne med i fremtidsværkstedet?

Arbejdsspørgsmål til kapitel 7: Metodisk evaluering af 'Anholt-fremtidsværksted':

- I hvilket omfang formåede 'Anholt-fremtidsværksted' at skabe et frirum for borgernes ønsker, ideer og drømme?

1.3 Afgrænsning

Projektets fokus er rettet mod forholdet mellem borger og forvaltning og de demokratiske potentialer, der ligger i aktionsforskningstanken og fremtidsværkstedet. Det er et problemorienteret og tværvideenskabeligt projekt, der hovedsageligt baserer sig på kvalitativ metode og kritisk teoretisk aktionsforskning. Vi inddrager også elementer af samfundsøkonomien, idet vi blandt andet har udarbejdet en økonomisk oversigt over de kommunale udgifter på Anholt, set i en historisk kontekst. I den sammenhæng anvendes kvantitativ metode.

Vi forsøger at ophæve modsætningen mellem det udforskede og forskeren og i stedet skabe en demokratisk proces, hvor almindelige mennesker kan komme til orde. Som det bliver forklaret i forordet, er det ikke et aktionsforskningsprojekt vi laver. Vi vil snarere betegne det som et 'pilot-aktionsforskningsprojekt', i det vi starter en proces med 'Anholt fremtidsværksted', men ikke følger den op senere hen med offentlige møder og hjælp til mere konkrete realiseringsforsøg af værkstedsdeltagernes ideer. Et aktionsforskningsprojekt slutter i princippet aldrig – det er et konstant demokratisk udviklingsprojekt, hvilket vi selvklart ikke kan leve op til, ud fra de få måneder vi har til rådighed på den Samfundsvidenskabelige Basisuddannelse på RUC.

Vi afgrænser os fra at tage en grundlæggende velfærdsfilosofisk diskussion op, om hvorvidt øerne skal forsynes af de mange på fastlandet og i byerne. Både velfærdsdiskussionen og det samfundsøkonomiske perspektiv indgår som forklarende elementer i den historiske kontekst og er dermed medvirkende til at give et billede af Anholt og menneskene, der lever på øen. Vi forsøger at løsrive os fra et perspektiv omhandlende Anholt som en økonomisk byrde, da vi mener at denne problematik udspringer fra Grenaa Kommune og går 35 år tilbage. Vi er ikke af den opfattelse, at det er en problematik, der er defineret af Anholt-borgerne, men at disse til tider indoptager den og fokuserer uhensigtsmæssig meget på den. Igennem fremtidsværkstedet forsøges det at skabe et frirum for borgerne, hvor der ikke fokuseres på denne problematik.

Afslutningsvis er det vigtigt at slå fast, at dette ikke er en management analyse. Vi er ikke konsulenter, der forsøger at analysere magtforhold og danne en modmagts-strategi som anholderne kan anvende i forhold til forvaltningen. Vi søger ikke løsningsforslag, som forholder sig til en 'ovenfra' defineret problematik, da vi mener dette hæmmer den demokratiske proces. Vi søger at vende op og ned på forholdet mellem borger og forvaltning, så det er borgerne, der definerer problematikkerne og dermed skaber rammen for en kreativ og reflekterende proces.

Ved særligt at basere os på kritisk teoretisk aktionsforskning, med hovedvægt på Robert Jungk og Kurt Aagaard Nielsen teorier og erfaringer, har vi samtidig afgrænset os fra de mange andre retninger inden for aktionsforskning. Vi har valgt at fokusere på forandringselementet, som er kernen inden for kritisk teoretisk aktionsforskning, og har dermed afgrænset os fra fx at benytte dialogtraditionen, der lægger meget stor vægt på den sproglige erkendelse, og knap så meget på forandringselementet.

Projektet arbejder indenfor fagområderne: *Sociologi*, idet vi går ind i de sociale processer og relationer mellem grupper og mennesker på øen, og sammen med borgerne går ind i en fælles demokratisk proces i fremtidsværkstedet. *Økonomi* (og historie) i forbindelse med undersøgelsen af Anholt-Grenaa relationen og i den økonomiske oversigt over de kommunale udgifter på Anholt. *Politologi* arbejder vi delvist indenfor, men mere præcist er det de regionale politiske magtrelationer vi går ind i, herunder berører vi de kommunale forvaltningsmæssige aspekter og forholdet mellem borger og forvaltning. Projektet breder sig ligeledes indover fællesbetegnelsen *Planlægning, Rum og Ressourcer (PRR)*, idet Anholts økonomiske og naturmæssige *ressourcer* sætter sine naturlige begrænsninger, men også muligheder for en *planlægning og udvikling af øen*, qua Anholts særlige geografi og placering midt i Kattegat.

1.4 Kapitelstruktur

Nedenfor gennemgås projektets struktur og kapitlernes centrale indhold. Formålet er at give læseren et overblik over rapporten:

I kapitel 3 dannes grundlaget for en forståelse af Anholt's historiske kontekst. Dette gøres gennem en undersøgelse af øens demografiske, erhvervsmæssige, økonomiske og politiske forhold. Dermed forsøges det at opnå forståelse af Anholt set i lyset af udkantsproblematikken. I dette afsnit er det vores interesse at opnå en viden om de vilkår, der er gældende for et liv på Anholt. Denne baggrundsviden har som formål at kunne skabe et fremtidsværksted ud fra de rigtige metodiske præmisser, der tager hensyn til Anholt-borgernes specifikke livssammenhæng. For at få en fyldestgørende forståelse af denne livssammenhæng undersøges endvidere Anholt i forhold til dens primære relation til Grenaa Kommune, der efter Strukturreformen 2005 bliver til Norddjurs Kommune. I denne relation lægges der fokus på forholdet mellem borger og forvaltning.

I kapitel 4 beskrives den kritisk teoretiske aktionsforskning. Der dannes et begrebsapparat ud fra Oskar Negts, Robert Jungks og Kurt Aagaard Nielsens teori og erfaringer med aktionsforskning og fremtidsværksteder, herunder svagheder og styrker. Dette definerer rapportens demokratiforståelse, der tager udgangspunkt i et myndiggørende og frigørende perspektiv. I forlængelse af aktionsforskningen inddrages fremtidsværkstedet, der er en demokratisk arbejdsmetode, der søger at motivere, aktivere og delagtiggøre mennesker i egne problemstillinger. I den forbindelse lægges der vægt på, at de undersøgte problematikker bør defineres i fællesskab. Derved udfordrer fremtidsværkstedet det traditionelle forhold mellem forsker og 'forskningsobjekt'. Formålet er i stedet sammen at danne nye tænkemåder og handlingsprocesser.

I Kapitel 5 præsenteres 'Anholt-fremtidsværksted'. Her gennemgås fremgangsmåden, både før, under og efter selve forløbet, hvilket giver indblik i bevæggrundene for de metodiske valg samt hensigten med anvendelsen af fremtidsværkstedet.

I kapitel 6 fortolkes 'Anholt-fremtidsværksted'. Vi arbejder ud fra værkstedprotokollen, der består af vægaviserne, samt vores egne observationer og videooptagelserne af værkstedet. I fortolkningen af 'Anholt fremtidsværksted' ser vi på

problemformuleringen: *Hvilke potentialer formulerede borgerne for en fremtidig udvikling af Anholt?*

Der tages udgangspunkt i kritik-, fantasi- og realiseringsfasens stikord på vægviserne, hvorefter en række særlige lokale dilemmaer for Anholt og nogle mere generelle udkantsproblematikker skitseres. På denne måde forsøges det at tydeliggøre, hvilke mere overordnede problemstillinger borgerne på Anholt inddrog i løbet af fremtidsværkstedet. Formålet er, at vi skal være advokat for potentialerne og handlingsideerne. Det uidentificerbare og de ubrugte muligheder skal op til overfladen, så vi kan tegne et fremtidsperspektiv for Anholt. Det skal bemærkes, at fortolkningen også fungerer som et referat for 'Anholt fremtidsværksted'. Dette betyder at der både *analyseres* på og *redegøres* for, hvad deltagerne kom frem til.

I kapitel 7 evalueres 'Anholt-fremtidsværksted' metodisk ud fra spørgeskemaer fra deltagerne, samt ud fra vores egne oplevelser. Vi undersøger i hvilket omfang 'Anholt fremtidsværksted' formåede at skabe et frirum for borgernes ønsker, ideer og drømme. Var der hindringer i udformningen af 'Anholt-fremtidsværksted', der umuliggjorde det demokratiske projekt? Vores egne metodiske blokeringer inddrages også: Hvordan tacklede vi diskussioner og skabelsen af et frirum for kritik, fantasi og læring ift. den korte tid vi havde til rådighed. Men vigtigst: Hvordan oplevede deltagerne og vi processen?

2. Kapitel: Metode

I følgende afsnit søges det at klarlægge, hvilke metodiske og videnskabsteoretiske valg, der ligger til grund for rapporten. Der vil blive redegjort for rapportens fremgangsmåde vedrørende indsamling og analyse af data, og dermed hvordan der produceres viden. Dette kapitel lægger op til en diskussion af projektets metodiske tilgang samt overvejelser omkring hvilken viden, der reelt set kan opnås gennem de valgte metoder, og hvad gyldigheden af den frembragte viden er. Der vil blive reflekteret over projektets epistemologiske udgangspunkt og metodevalg, såvel som det tjener til at præcisere projektets videnskabelige formål.

2.1 Videnskabsteoriens konsekvenser for de metodiske valg

Fokus på demokrati og frigørende erkendelsesinteresser er rapportens omdrejningspunkt, i lighed med den kritiske teori og aktionsforskningen, som er rapportens videnskabelige grundlag og udgangspunkt. Det videnskabelige formål er skabelsen af en kollektiv frigørende erkendelsesinteresse igennem projektets primære kvalitative metode: fremtidsværkstedet.

Kritisk teori står for et konsekvent dialektisk samfundssyn, og sociale fænomener må derfor altid forstås i en historisk sammenhæng (Alvesson & Sköldbberg 1994: 176). Derfor tillægges den historiske kontekst stor vægt i rapporten. Igennem vores forståelse af den historiske kontekst forventer vi således at opnå en dybere indsigt i problematikkerne på Anholt.

Den kritiske teori som videnskab forudsætter epistemologisk at man skal tilnærme sig ethvert meningsfuldt menneskeligt udtryk eller handling. Dette søges i høj grad gennem fremtidsværkstedet og ligeledes gennem de 8 interviews og mange uformelle samtaler, vi har fortaget under vores to ophold på Anholt. Hvis man videnskabeligt skal undersøge sociale sammenhænge, gælder det ifølge den kritiske teori om at finde mønstre i den sociale realitet og forstå den mening, som aktørerne tillægger deres handlinger. For at opnå denne forståelse har vi i rapporten valgt at tillægge den historiske kontekst en meget betydningsfuld rolle. Dette er hovedsagligt for at kvalificere os selv til at kunne fortolke det, der kommer ud af interviewene og

fremtidsværkstedet. Værktøjet til at forstå denne sammenhæng videnskabeligt er til forskel fra en dagligdags fortolkning, at man mere systematisk og rationelt rekonstruerer aktørernes meninger og handlinger. Dette søger vi i kapitel 6, hvor 'Anholt fremtidsværksted' fortolkes.

2.2 Sammenhængene mellem genstandsfeltets teoretiske dimensioner og den empiriske kontekst

Grunden til, at vi har valgt at have et historisk kapitel er for, at vi selv og læseren kan forstå hvilke forhold Anholt-borgerne lever under. Det betyder, at vi må forstå deres livssammenhæng, der indbefatter de demografiske, økonomiske, historiske og politiske forhold for derigennem at kunne skabe et fremtidsværksted ud fra de rigtige præmisser. Tidligere fremtidsværkstedsholdere har gjort erfaringer med, at fremtidsværksteder mislykkes netop på grund af manglende viden, om de lokale historiske forhold (Kurt Aagaard Nielsen, RUC – Tek.Sam, 19.05.05). For at vi kan fortolke 'Anholt fremtidsværksted' benytter vi os derfor af to virkemidler. Dels søger vi at forstå de forhold Anholt er underlagt via det historisk-økonomiske kapitel 3, og dels ved at lytte, sansе og iagttage, hvad deltagerne siger i fremtidsværkstedet. Aktionsforskning søger at skabe et frirum gennem afpolitisering og magtnedbrydelse i rummet. Det betyder dog ikke, at "virkelighedens" forhold ikke medinddrages i fremtidsværkstedet. Dette ligger implicit i deltagerens bevidsthed. De økonomiske, demografiske, historiske og politiske forhold, som deltagerne lever under hver eneste dag, inddrages derfor naturligt i fremtidsværkstedet. "Virkelighedens" forhold bliver koblet sammen med fremtidsværkstedet i kraft af at deltagerne kritiserer, fantaserer og realiserer ud fra deres egen livssammenhæng. Formålet er således at deltagerne opnår en kollektiv erkendelse, som de kan handle ud fra i fællesskab i udviklingen af Anholt.

2.3 Den metodiske tilgang til empirien

Den oprindelige hensigt med rapporten var at belyse de økonomiske forhold mellem Grenaa Kommune og Anholt. Denne redegørelse skulle ligge til grund for en planlægning af øens fremtidige udvikling. Den umiddelbare plan var at lave en kvantitativ pengestrømsanalyse og en undersøgelse af de demografiske forhold på øen. Vi blev hurtigt klar over, at denne problematik i høj grad ville blive styret af en ren

deskriptiv økonomisk rationalitetslogik, der ikke var tværvideenskabelig og dermed ikke ville bidrage til en fremtid defineret af borgerne på Anholt. Den på forhånd definerede problemstilling, "Anholt som en økonomisk byrde", bunder i en historisk problemstilling defineret af Grenaa kommune. Denne problemstilling går tilbage til kommunalreformen i 1970, hvor Anholt af den nye kommunale forvaltning blev defineret som en økonomisk byrde. En sådan problematik tager udgangspunkt i en økonomisk rationalitet, der dermed sætter nogle meget snævre rammer for en fremtidig udvikling. Dette er i direkte modstrid med vores videnskabsteoretiske og demokratiske ideal, idet vi mener, at det essentielle i et demokratisk samfund er, at grundlæggende beslutninger tages af de involverede borgere, hvorfor borgerne på Anholt bør være den primære kilde til at definere fremtiden for Anholt. I forlængelse af aktionsforskningens demokrati-ideal inddrages den kvalitative og demokratiske arbejdsmetode, fremtidsværkstedet, der netop arbejder i forlængelse af et ideal om myndiggørelse gennem en frigørende proces. Øens problematikker defineres i 'Anholt-fremtidsværksted' med udgangspunkt i borgerne på Anholt, hvor metoden er skabt i samspil med Anholts problemstilling og særlige vilkår.

På baggrund af overstående demokratiske grundopfattelse er den empiriske tilgang først og fremmest indhentet på Anholt blandt Anholt-borgerne, samt gennem litteratur, der beskæftiger sig med Anholt og de dertil hørende problematikker. Skemaet herunder viser endvidere en oversigt over rapportens indsamling af empiri.

Skemaoversigt over empirisk materiale

Historisk materiale, fra kommunale regnskaber mm., statistikker, bøger, artikler, referater af møder, Internet.

Nutidigt empirisk materiale, fra kommunale regnskaber mm., statistikker, strukturreform, bøger, Internet.

Sekundær empiri fra forskellige forskeres analyser af fremtidsværksteder, kommunalpolitik, demokrati.

Interviews: Informantinterviews med museumsleder, leder af turistkontor, skoleleder, formand for borgerforeningen, politikere fra Anholt-udvalget og økonomiudvalget. (Cd-rom med lydfilerne er vedlagt som bilag).

Skemaoversigt over empirisk materiale (fortsat)

Interviews ud fra faserne fra fremtidsværkstedets-metoden, arbejdsledig kvinde 40 år, to 7. klasse elever.

Iagttagelser og uformelle samtaler med Anholt-borgere.

8 kvalitative evalueringsskemaer henvendt til deltagerne fra fremtidsværkstedet.

Anholt-fremtidsværksted 8 deltagere over 4 timer, dokumenteret via protokol, videooptagelse og lyd optagelse på MP3 lydfil (Cd-rom med lydfilen fra fremtidsværkstedet er vedlagt som bilag – dog kun kritik og fantasifasen).

2.4 Den kvantitative metode

I rapporten anvendes to former for kvantitativ data. Registerdata i form af information udarbejdet af Danmarks Statistik. Og økonomisk data som vi selv har indhentet ved hjælp af kommunale institutioner på Anholt og i Grenaa, samt forvaltningen i Grenaa Kommune, herunder det kommunale regnskab for 2003. Registerdata blev først og fremmest anvendt i den begyndende eksplorative fase, hvorimod de selvindsamlede økonomiske data er blevet indsamlet løbende, og er blevet udbygget jo mere kendskab vi har fået til genstandsfeltet. Begrænsningerne ved data fra Danmarks Statistik er, at der kun findes information, der i forvejen er produceret af den offentlige forvaltning og denne informations primære formål er, at informere administrationen og ikke forskere.

Statistisk data over Anholt er hidtil ikke blevet produceret, da Grenaa Kommune og Danmarks Statistik kun producerer statistik på kommunalt niveau og ikke ned på mikro-niveau, for enkelte kvarterer i kommunen. Vi måtte derfor betale Danmarks Statistik for at udarbejde data specifikt for Anholt. Mange af oplysningerne viste sig dog ikke at tage forbehold for, at Anholt som udkantsområde er et specielt samfund, hvilket betød at nogle data fremstod misvisende. Ligeledes er personfølsomme informationer underlagt registerforskrifternes bestemmelser og er, af hensyn til diskretion, ikke tilgængelige. Det gælder data vedrørende skatindtægter og indkomsterstøttende ydelser. Det er kun den kommunale forvaltning, der har mulighed for at kunne indsamle disse informationer. Tallene i den økonomiske oversigt (bilag 1 og 2), er indhentet gennem Grenaa Kommunes regnskab 2003, og med megen hjælp fra stort set alle de forskellige afdelinger i Grenaas kommunale forvaltning. For at få bekræftet de økonomiske datas

reliabilitet, har vi afslutningsvis sammenkørt vores oplysninger med beregninger gjort af Tom Mortensen, repræsentant for SF i Anholt-udvalget og økonomiudvalget. Han har i sin fritid, det sidste halve år, foretaget en undersøgelse af de kommunale udgifter forbundet med Anholt.

Formålet med den økonomiske oversigt er at give et overblik over de kommunale udgifter i forbindelse med Anholt. Dette har dog ikke været helt let, da der ikke har været foretaget en sådan udskillelse før, og Grenaa Kommune ligestiller Anholt med et hvilket som helst andet boligkvarter i kommunen. Derfor findes der i forvaltningen intet regnskab, demografisk oversigt eller beskrivelse af de erhvervsmæssige strukturer på Anholt.

Det skal derfor understreges, at det ikke er muligt for en gruppe universitetsstuderende at fremskaffe alle relevante tal, om fx indtægter. Er man interesseret i et fuldkomment billede af de økonomiske relationer mellem Anholt og Grenaa Kommune, skal man ikke henvende sig til et universitet, men til den lokale forvaltning.

2.5 Den kvalitative metode

Vi ser fremtidsværkstedet som en demokratisk arbejdsmetode, der giver mennesker en unik mulighed for at kritisere og fantasere ud fra deres ønsker og behov. Vi har valgt at forklare metoden bagved 'Anholt fremtidsværksted' særskilt i kapitel 5. Inden da vil vi dog redegøre for metoden bagved en række kvalitative interviews, vi har foretaget som supplement til vores primære kvalitative metode: fremtidsværkstedet.

For at opnå en bedre forståelse af Anholt og relationen til Grenaa Kommune er der foretaget flere slags interviews, som er blevet anvendt på forskellig vis i undersøgelsen. De interviews, der har været orienteret omkring borgernes subjektive livsverden, er ikke blevet inddraget i rapporten i særlig stor udstrækning. De har mere fungeret som en vigtig kilde til at danne en forståelse af Anholternes livssammenhæng, og de har dermed været uundværlige i forløbet op til fremtidsværkstedet og yderst brugbare under fremtidsværkstedet, da det har fremmet vores muligheder for at kunne forstå og analysere hvad, der er blevet sagt.

2.5.1 Snowball-metoden og de uformelle samtaler

Ved vores første feltophold på Anholt i uge 16, udførte vi flere uformelle samtaler med folk på færgen, på gaden, ved Lokal Brugsen og i deres hjem. Formålet med dette første feltophold var at forberede anholterne og os selv på fremtidsværkstedet, som skulle løbe af stablen tre uger senere. Vi fik set nærmere på de forhold som vi havde studeret gennem statistikker, artikler og historisk litteratur. Inspireret af *Snowball-metoden* begav vi os ud i samtaler med forskellige personer på øen. Denne metode anvendte vi til at finde frem til relevante aktører. Herefter interviewedes de nævnte personer, som igen pegede på andre relevante personer. Snebolden rullede. Vi fulgte aktørerne en efter en, til de nødvendige informationer var opnået. Vi spurgte løst og fast til Anholt og vedkomnes forhold til Anholt. Vi forklarede om vores projekt, problemstillingen og formålet med undersøgelsen. Vi forklarede at formålet med det første ophold var at lære Anholt bedre at kende, høre de forskellige anholteres opfattelse af ”Anholt som en økonomisk byrde” og øens fremtidsmuligheder. At de fleste på øen kender til denne problematik i relationen til Grenaa Kommune medvirkede til, at der var en stor interesse for undersøgelsen og åbenhed for at blive interviewet og spurgt nærmere ud. En række interviews og samtaler med personer, der kunne belyse Anholt-Grenaa forholdet, samt folks holdning til Anholts fremtid, hjalp os dels på vej med kapitel 3, der omhandler de demografiske, økonomiske, historiske og politiske forhold. Det hjalp os derudover med at forberede ’Anholt fremtidsværksted’, hvilket uddybes nedenfor.

2.5.2 Semi-strukturerede informations interviews

Et eksempel på hvorledes *Snowball-metoden* hjalp os videre til informations interviews og senere semi-strukturerede interviews var blandt andet, da vi gennem en kvinde, som vi havde mødt foran Lokal Lokal Brugsen, blev henvist til Etly Steenberg, leder af Anholt Lokalhistoriske Museum. Ved det første møde skrev vi ikke nogle spørgsmål ned på forhånd, men lod informanten tale frit, kun forstyrret af enkelte uddybende spørgsmål fra vores side. I første omgang betragtede vi mødet med Etly Steenberg som et guidet museumsbesøg. Vi forklarede dog, at det var samfundshistorien vi var interesserede i at høre om. Vi fik en nærmere introduktion til erhvervs- og befolkningsudviklingen på øen. Ligeledes viste hun os en hele række historiske bøger, et artikelarkiv og vigtige dokumenter og referater omhandlende Anholt og møder med

offentlige myndigheder. Senere gik det op for os, at Etly Steenberg har været en meget central skikkelse i det politiske liv på Anholt. Hun har været formand for Anholt sognekommune, og efter sammenlægningen med Grenaa, var hun med til at stifte Anholt Borgerforening, og havde som formand for Borgerforeningen deltaget i forhandlinger med kommune, amt og stat. Vi gennemførte derfor efterfølgende et struktureret interview senere på ugen, der omhandlede de politiske forhold, og perioden før og efter kommunalreformen i 1970. I samme anledning inviterede vi Etly Steenberg som deltager i fremtidsværkstedet.

Vi oplevede flere andre eksempler på, at en person førte os videre til den næste nye relevante interview person og mulige fremtidsværkstedsdeltagere. Denne *snowball-effekt* viste sig at være ganske effektiv for vores arbejde på en lille ø som Anholt. Vi fik et godt indtryk af de forskellige personer og grupperinger på øen, set ud fra forskellige synsvinkler. Dette gjorde os blandt andet i stand til at lave en repræsentativ udvælgelse af deltagere til fremtidsværkstedet, hvilket flere deltagere bemærkede bagefter. Mange fremhævede, at dem der deltog, var nogle de normalt ikke talte med, hvilket betød, at der opstod nye tanker og overvejelser hos deltagerne.

Vores generelle iagttagelser og uformelle samtaler med Anholt-borgere gav alt i alt et godt og alsidigt billede af øen og de mennesker, der bor på den. På denne måde har det været muligt for os indhente vigtig forhåndsviden om Anholt, der var nødvendig i planlægningen af 'Anholt fremtidsværksted'. Denne forhåndsviden var nødvendig og afgørende i forbindelse med vores valg af deltagere til fremtidsværkstedet, der blev afholdt ved vores næste besøg i uge 19 (Det første besøg var i uge 16).

2.5.3 Strukturerede interviews

Vi har også gennemført fire mere strukturerede interviews. To interviews med politikere fra Grenaa Kommunes byråd og to interviews med den nuværende og tidligere formand for borgerforeningen. Tre af interviewene er anvendt i forbindelse med kapitel 3. Igennem undersøgelserne har vi ikke altid kunne finde nedskreven empiri, der har kunnet besvare vores spørgsmål. I flere tilfælde har de interviewede kunnet hjælpe os med at få fat i de relevante informationer. Der var dog også mere åbne spørgsmål, hvor

vi var interesserede i at få informantens vurdering eller holdning til et bestemt emne. Fx var fordele og ulemper ved og forventningerne til den kommende strukturreform et gennemgående spørgsmål i alle fire interviews (bilag 3,4,5,6)

Formålet med at interviewe Sven Erik Brandstrup (V) formand for Anholt-udvalget, økonomiudvalget og næstformand i byrådet, samt Tom Mortensen (SF), medlem af Anholt-udvalget og økonomiudvalget, var at få belyst problemstillingen ud fra Grenaa Kommunes synsvinkel. Vi ville undersøge hvordan de to byrådspolitikere forholdt sig til de økonomiske relationer mellem Anholt og Kommunen, til strukturreformen og til Anholt generelt.

2.5.4 'Fremtidsværkstedets interview'

Denne interviewmetode er vores egen opfindelse og tager afsæt i kritisk teoretisk aktionsforskning og fremtidsværkstedets metode, og er inspireret af den hermeneutiske interviewtekst metode. Derudover er metoden inspireret af det livsverdens-orienterede interview, hvor formålet er at beskrive og forstå de centrale temaer som de interviewede oplever og lever. Det er den interviewedes daglige subjektive livsverden og hans eller hendes forhold hertil.

Formålet med fremtidsværkstedets interviewene var, at kompensere for det lille antal deltagere ved 'Anholt-fremtidsværksted'. Således er disse samtaler bygget op på samme måde som fremtidsværkstedet med tre faser; kritik, fantasi og realisering. Interviewet tager form som en dialog eller samtale. Der er på ikke forhånd blevet forberedt spørgsmål, da det centrale er hvad interviewpersonen finder væsentligt. Ved hjælp af faserne og det åbne start spørgsmål "Hvad er det gode liv på Anholt" søger vi at skabe mulighed for, at personen selv kan sætte ord på kritik, fantasier og ideer til realisering. Det er den interviewedes subjektive livsverden, der er meget central, hvilket kræver, at samtalen ikke er styret af interviewerens, men af deltageren og processen – de tre faser.

Interviewpersonerne er udvalgt ud fra et ønske om, at ville supplere det repræsentative udsnit af deltagere i 'Anholt-fremtidsværksted', så vi fik så mange af øens mulige dialogpartnere i tale. Valget blev derfor to skoleelever i teenager-alderen og en arbejdsløs anholter. Interviewene blev afholdt på Anholt, et på skolen og et i et sommerhus. For at

understrege en afslappet og hyggelig stemning var der til begge interviews kage, the og kaffe. Denne samtaleform/interviewmetode kræver meget energi af interviewpersonen, og samtalens varighed var derfor sat til en time.

Der lægges vægt på, at interviewet er en samtale og dialog, hvor interviewerens medspil er en del af processen. Interviewerne er altså medskaber af teksten, de fortolker. Forstået på den måde at fortolkningen kan forhandles mellem interviewpersonen og interviewer ved hjælp af en protokol (bilag 7,8) Interviewernes tolkning af interviewpersonens mening synliggøres, så interviewpersonen kan rette og tilføje som det passer ham eller hende. Inspireret af den hermeneutiske interviewtekst metode, bliver der derved lagt vægt på, at interviewteksten ikke er nogen forudgiven litterær tekst, den opstår samtidig med at den fortolkes (Kvale, Steiner:1997:57). Det efterstræbes, at samtalen skal skabe et rum, hvor subjekt/objekt-relationen nedbrydes. I stedet søges et rum, hvor interviewpersonen kan lufte sine tanker og prøve sine ideer af i samspil med samtalepartneren. Ideelt set ligger denne dialogiske tilgang op til, at den efterfølgende tolkning sendes tilbage til interviewpersonen, hvorved personen kan supplere med sin egen tolkning.

2.5.5 Subjektiv livsverden versus kollektiv livssammenhæng

Vi har senere måttet erkende, at fremtidsværkstedets metode, der lægger vægt på den kollektivt sociale erkendelsesproces og den samlede livssammenhæng, er usammenlignelig med det mere subjektive livsverdens-orienterede interview. Som skitseret ovenfor bruges de to interviews i stedet som empiri til kapitel 3, der omhandler den historiske kontekst. Vi har derfor fravalgt at inddrage de to interviews i rapportens afsluttende fortolkningsfase, der i første omgang var formålet med de supplerende fremtidsværkstedets interview. Den metodiske og videnskabelige usammenlignelighed af interviews og 'Anholt fremtidsværksted', bunder i, at den sociale lærings proces mangler i fremtidsværkstedesinterviewformen. Interviewpersonen bevæger sig altså ikke sammen med andre mod at blive et kollektivt handlende væsen, jf. afsnit 5.1. Den kollektive sociale læringsproces er slet ikke til stede ved de individuelle interviews. Man kan sige, at vi fastholder personen i sit individualiserede liv og den skæbne, man har som enkelt individ.

2.6 Projekts tilegnelse af viden

Den type af viden, der søges i projektet, fås gennem en vekselvirkning mellem en teoretisk indgangsvinkel og borgernes deltagelse. Dette fører til en kontekstafhængig slutning, der er afhængig af tid og sted. Derfor er det først og fremmest vigtigt, at nærme os en forståelse af de historiske og nuværende betingelser, som anholterne er styret af. Vi er af den opfattelse, at tilegnelse af viden aldrig kan være objektiv, men altid vil være et produkt af subjektets erkendelse. En anden problemstilling, en anden anvendelse af kildemateriale og valg af teori vil have resulteret i et andet fokus.

Denne rapport udspringer fra Anholt, da det er anholternes historiske og nutidige vilkår samt fremtidsmuligheder vi har valgt at undersøge. Den videnskabelige erkendelsesform for fremtidsværksteder er ikke absolut forskellig fra den hverdagslige erkendelseform, hvilket kan have konsekvenser for valideringen af den indsamlede viden, idet metodens fremgangsmåde kun i begrænset omfang kan benyttes som kriterium for videnskabeligheden af undersøgelsen. Fremtidsværkstedets metode arbejder ud fra normative kriterier og vi mener derfor, at hvis undersøgelsen virker, og ud fra disse kriterier hjælper nogle mennesker, så er den i en eller anden forstand ”sand” eller i det mindste videnskabelig korrekt. Der tilstræbes ikke objektivitet, idet der ikke er nogen instans at måle denne objektivitet i forhold til, i stedet for sigtes der her efter intersubjektivitet. Spørgsmålet omkring validitet i forhold til ’Anholt fremtidsværksted’ forklarer vi i kapitel 5, afsnit 5.2, om metoden bagved fremtidsværkstedet.

3. Kapitel: Anholt's historiske kontekst - en særskilt ø

Dette kapitel har til formål at indføre læseren og os selv i Anholt's historiske kontekst. Vi forsøger at få et indblik i de demografiske, økonomiske, historiske og politiske forhold. Denne baggrundsviden har som formål at kunne skabe et fremtidsværksted ud fra de rigtige præmisser (jf. metode kapitel 5). Dette kapitel er altså ikke rettet mod deltagerne eller borgerne på Anholt, da deres erkendelse af den historiske kontekst ligger implicit i hver enkelt deltager, og således i fremtidsværkstedet. Denne fortælling udspringer fra Anholt, da det er anholternes historiske og nutidige vilkår samt fremtidsmuligheder, vi har valgt at undersøge. Til tider vil dette blive sat ind i et mere overordnet regionalt strukturelt perspektiv. Det følgende kapitel starter med en overordnet beskrivelse af øen Anholt, hvor der søges at indføre læseren i de geografiske, historiske og sociale forhold på øen. Her efter vil der redegøres for kommunalreformen i 1970 og diskuteres hvilke konsekvenser, den har haft for relationen mellem Anholt og Grenaa Kommune. Fokuset er på de negative konsekvenser, da forholdet de første mange år var præget af konfrontationer. Vi analyserer, hvordan man har overvundet en del af disse konflikter. Dette perspektiv er centralt, da vi mener, at den kommende strukturreform ligeledes kan få stor betydning for Anholt's fremtid og udviklings potentialer.

3.1 Anholt - en beskrivelse

Anholt er beliggende 44 km fra fastlandet ved Djursland. Øen er et af de mest isolerede steder i Danmark. Forbindelserne til øen er enten via færge, der afhængig af sæson afgår 4-5 gange om ugen, eller taxifly, der, såfremt vejret tillader det, flyver dagligt. I vinterhalvåret er øen i højere grad end ellers underlagt naturens luner, der bestemmer trafikken til og fra øen, og til tider efterlader øen helt afsondret fra omverdenen. Livet på Anholt bærer præg af øens geografiske, historiske og økonomiske vilkår. Den smukke natur er det første forhold, man som nyankommen lægger mærke til. Havet, der føles uendeligt, idet intet land er i sigte, de øde sandstrande, ørken, sletter med lyng og lav granskov, råvildt, der græsser efter solnedgang og sælernes yngleplads på spidsen af øen, er blot nogle af de indtryk, der presser sig på. Her er ro og idyl, og man forstår straks, hvorfor dette er et sted, man holder af at bo. Naturen er øens attraktion for såvel

besøgende som for fastboende, der ikke er i tvivl om, at det er adgangen til naturen, der gør livet på Anholt til noget særligt. Eksempelvis udtaler skolelederen Lotte Brinkmann, der har boet på øen i 11 år, i et interview dette forhold således: ”..*som privat person betyder naturen meget for mig, det der med, at der er fred og ro, at man kan gå direkte ud i naturen..*” (Lotte Brinkmann, 4:16 – 4:19).

Naturen er på flere måder øens attraktion, men den determinerer også livet her. Anholterne kan ikke, på samme måde som nogle andre øsamfund, leve af at dyrke jorden på øen. 18 km² af øens 22 km² er henlagt som naturreservat, hvilket i første omgang begrænser mulighederne for at dyrke jorden. Desuden er jorden gold og derfor generelt svær at dyrke, der findes mindre husdyrhold, men disse udgør ikke en bæredygtig indtægtskilde. Historisk har Anholt været plaget af sandfygninger som resulterede i, at man lod marker ligge brak i lange perioder for, at jorden ikke skulle blive for løs (Abildstrøm, 2001:7). For at supplere det sparsomme udbytte fra jorden fiskede man og bjærgede vraggods fra strandinger, der stammede fra de mange skibe, der var sejlet på grund ved Anholts kyst (Etly Steenberg, 21.04.05 9:54- 10:20). I 1950'erne steg fiskeriet støt, 15 fiskekuttere var tilknyttet øen, hvilket var mange i forhold til befolkningsantallet. På grund af succesen med fiskeriet stoppede anholterne med at dyrke den næringsfattige jord (Etly Steenberg, 21.04.05 13:55-14:28). Til trods for øens beliggenhed midt i Kattegat, måtte øens sidste fisker give op i 2004.

I dag er arbejdspladserne hovedsageligt knyttet til turisme og servicesektoren (bilag 9). Hovedparten af disse serviceerhverv, så som transportvirksomhed og håndværksfag, kan dog kun beskæftige en begrænset andel hele året. Desuden beskæftiger øens Lokalbrugsen, der er øens eneste dagligvare forretning og som desuden udleverer medicin og andre bestilte varer fra fastlandet, et mindre antal medarbejdere. I vintersæsonen er øen præget af forholdsvis stilhed, da det kun er de 161 borgere, som præger dagligdagen, mens øen om sommeren summer af liv grundet de mange turister, der besøger øen. Turisme er øens største erhvervsområde, hvorfor en del arbejdspladser er forbeholdt turistsæsonen i (maj) juni, juli og august (september). Disse inkluderer blandt andet restauranter og overnatnings virksomhed samt turistrelateret salg for de ca. 4-5000 turister, der besøger øen dagligt i sæsonen. Resten af året er det svært for en

stor del af øens beboere at være fuldtidsbeskæftiget. En del af det arbejde, der er til rådighed, dækker kun nogle få timer om ugen og er dermed ikke tilstrækkelig til at kunne forsørge en person. De beboere, der er uden for beskæftigelse, er dermed fanget i et net, hvor der til tider er arbejde, men ikke nok.

Ifølge en opgørelse for Anholt fra Danmarks Statistik 2003 opgøres antallet af personer over 15 år til 132 personer, mens den reelle arbejdsstyrke kun er 85 personer eller 64,4 %, et tal der desuden medregner antallet af arbejdsløse, der udgør 9,1 %, hvilket betyder at kun 73 personer er i beskæftigelse. Grunden til den reducerede arbejdsstyrke er først og fremmest det høje antal førtidspensionister, der udgør 31,8 % af de arbejdsdygtige personer, desuden er 3,8 % i øvrigt uden for erhverv² (bilag 10 tabel 8). Denne fordeling fortæller en anden og måske mindre idyllisk historie om Anholt, nemlig den at livet her også er præget af øens manglende jobmuligheder. I 2002 var der således 36,1 %, der modtog midlertidige offentlige ydelser, mens 35,3 % var modtagere af varige offentlige ydelser (bilag 10 tabel 11). Det kan blandt andet skyldes den høje koncentration af førtidspensionister (jf. nedenstående tal) samt de ustabile indtægtsmuligheder, der er tæt forbundet med turistsæsonen. Den manglende beskæftigelse sætter sine tydelige spor på øens liv, såvel mentalt som i en mere fysisk form. Den sociale fastlåsthed er ikke mindst let at få øje på foran den lokale Brugsen, hvor fællesskabet benævnt 'Debatten' ofte sidder og drikker øl. Dette er blevet en 'naturlig' del af livet på Anholt:

” ... folk kan jo godt lide at sidde med en øl, (...) det er meget fint at de kan stå foran Brugsen, det er sådan noget man har kendt siden man var lille., det er lidt hyggeligt (...) det har vi ikke noget imod, det er sådan noget, der hører til Anholt, nærmest”

(Fremtidsværksted interview 2, 33:39)

Befolkningstallet på øen har gennem de sidste 10 år været forholdsvis stabilt med det laveste tal på 153 beboere i 1999 til højeste på 166 i 1996. Dette til trods er et af de problemer beboerne på øen selv peger på, det lave antal fastboende. I dag er der 161 fastboende på øen, hvoraf 18,6 % er børn i alderen 0-18 år, 63,4 % er i alderen 19-67 år

² Kategorien *øvrige uden for erhverv* forstår vi som en gruppe, der ikke kunne placeres under de opstillede grupperinger. Når data kategoriseres er det ofte et problem at nogle ikke passer ind i disse. Dette har i denne forbindelse ingen betydning, da det ikke er denne gruppe, der undersøges.

og 18 % er i alderen fra 68-105 år (bilag 3, befolkning 2005). En oversigt foretaget af Danmarks Statistik i 2004 viser endvidere, at aldersgruppen 18-24 år ikke er repræsenteret på øen og at de 25-34-årige kun udgør 3,6 %, mens gruppen 50-66 år til sammenligning udgør 38,2 % af øens samlede beboere, hvoraf de 19 % er registreret som førtidspensionister (bilag 10 tabel 1). En af årsagerne til den skæve fordeling af unge og ældre kan først og fremmest findes i de uddannelses- og jobmæssige begrænsninger, som et liv på Anholt indebærer og som alle, der lever på øen er bevidste om. I et interview siger en af øens borgere således:

”Det har vi så observeret, at når de så skal til fastlandet på Gymnasiet og Handelsskole, så bliver de faktisk boende.., så kommer de faktisk kun på ferie.., der er flere muligheder, altså også arbejdsmæssigt og sådan noget..”

(Fremtidsværksted interview 1.)

Herom siger to 7. klasses elever, at de glæder sig til at komme lidt væk fra øen, da de mener, at det vil gøre dem mere selvstændige, og til spørgsmålet om hvorvidt de kunne tænke sig at flytte tilbage til øen efter endt uddannelse, er de begge stærkt tvivlende (Fremtidsværksted interview 2.)

Statens Byggeforskningsinstitut har i år undersøgt bosætning i ni yderområder, hvoraf Djursland er et af dem, for nærmere at bestemme hvem, der til- og fraflytter disse områder samt hvorfor man vælger at bosætte sig netop her. Ifølge rapporten er det ligesom i Anholts tilfælde de unge, der forlader områderne og det er de ældre samt ældre par med børn, der flytter til. Den fastslår endvidere, at der er flere på pension og arbejdsløse, der flytter til end væk (Bosætning i yderområder: 10). Rapporten konkluderer, at der er tre typer af tilflyttere. Nogle flytter tilbage til det område, de har boet i under deres opvækst og barndom. De vender tilbage efter et uddannelsesforløb eller i forbindelse med et jobskifte. Denne type af tilflyttere har et relativt godt kendskab til området, bliver nemt integreret og falder hurtigt til. Andre tilflyttere har efter mange overvejelser valgt at flytte til området. De er tilflyttere uden nævneværdige relationer til hverken stedet eller dets beboere. Denne type af tilflyttere har en drøm, de søger at realisere. Forventninger om et godt nærmiljø og et ønske om nye sociale

relationer indgår i drømmen. De bygger på en forestilling om at man her – i modsætning til livet i de større byer - kan opnå en mere tryk tilværelse i et tættere og måske mere forpligtende fællesskab. Dette tilslutter skoleleder Lotte Brinkmann sig:

”... det er også det menneskelige, jeg kan godt lide ved at bo i et samfund, der er forpligtende begge veje, det er forpligtende at bo sådan et sted som her...”

(Lotte Brinkmann, 4.42)

Endelig viser undersøgelsen, at der er en tredje type af tilflyttere. Det er dem, der søger områdernes bolig- og naturmæssige herligheder, men som ikke er afhængige af sociale relationer til beboerne på stedet. De er relativt uafhængige, fordi de bevarer deres sociale netværk, hvor de kommer fra. De pendler typisk ud af området, 'fjernarbejder' eller har forladt arbejdsmarkedet for at realisere en otiumtilværelse (Bosætning i yderområder: 10f). Dette billede af de nye tilflyttere genkender man også på Anholt, hvor mange af tilflytterne i høj grad kommer for at være tæt på naturen og for at nyde den ro, der er på øen, men hvor incitamentet for at være øboer ikke altid er at indgå i et lille fællesskab, hvilket ifølge Lotte Brinkmann ikke er noget problem. Hun mener at:

”... her er plads til alle, uanset hvad man er og hvem man er, så får man det rum man har behov for, hvis bare man viser respekt.” (Lotte Brinkmann, 4:52)

Respekten i forhold til det liv og de traditioner, der har eksisteret på øen gennem generationer, kan bedst skildres gennem de historier, der fortælles her. Det er kendetegnene for livet på øen, at tiden her går langsomt, eller sagt på en anden måde, hukommelsen er stærk, eksempelvis refereres der til begivenheder for mere end 30 år siden som om de lige er sket i går og beboere, der har boet på øen i 25 år bliver gerne omtalt som nye på øen! Traditionen ligger i slægtsfamilierne, der har beboet øen gennem århundreder, og som der i dag stadig bor en del af på øen. Der skelnes derfor den dag i dag stadig skarpt mellem de 'oprindelige' anholtere og tilflytterne. For at opnå titlen som 'anholter', skal man nemlig være født her og have haft sin skolegang på øen.

3.2 Strukturen på Anholt set i et historisk perspektiv

I 1841 demokratiseredes styret i landdistrikterne. I hvert sognedistrikt oprettedes et sogneforstanderskab, med præsten og de større jordejere som fødte medlemmer og 4-9 valgte medlemmer af gårdmænd og ejendomsbesiddere. Forstanderskaberne skulle bestyre skoler og fattigvæsen, og de skulle sørge for at vedligeholde offentlige veje og opretholde ro og orden (Bogason, 2003: 60). Anholterne løsrev sig dog først fra kammerherrens regime i 1902. Det påvirkede i høj grad administrationen af øen. Anholt sogn blev til en selvstændig kommune, der hørte under Randers amt. Og i 1908 indførtes der almindelig valgret til sognerådet (Bogason, 2003: 62) som havde 7 medlemmer, der blev valgt for fire år ad gangen (Hobolt, 1946: 81). Rådets vigtigste opgave var at skaffe forsyninger frem til Anholt. En ting var at få varerne købt, sværere var det at få dem fragtet til øen. Øen var langt fra selvforsynende, så Anholterne var dybt afhængige af denne fragt.

3.2.1 Kommunalreformen i 1970

Ved kommunalreformen 1. april 1970 blev der iværksat en fuldstændig reorganisering af det danske samfund. Det havde til formål at skabe kommunale enheder, der kunne varetage flere opgaver end hidtil. Antallet af kommunale enheder blev reduceret fra ca. 1000 kommuner og 25 amtskommuner til 275 kommuner og 14 amtskommuner. Den tidligere adskillelse mellem landkommuner (amtskommuner og sognekommuner) og købstadskommuner blev ophævet og erstattet af amtskommuner, og det man i fagsproget kalder primærkommuner. (Bogason, 2004: kommunalreformen, Den Store Danske Encyklopædi, Gyldendals Leksikon; Goul Andersen, 1994: 217).

Bevæggrunden bag reformen var bl.a., at man mente at en kommune ikke kunne fungere effektivt med færre end 5000-6000 indbyggere. Dette ansås for et tilstrækkeligt grundlag for egen skole og alderdomshjem, mens amterne skulle være på 250.000-300.000 indbyggere for at kunne bære et fuldt udbygget centralsygehus. En anden bevæggrund var, at det altid havde været sværere for landkommuner at tilbyde de samme offentlige goder, som borgere i bykommuner nød godt af. Således blev gamle købstæder og landkommuner sammenlagt til mere 'fornuftige enheder', så borgerne fik samme lokale velfærdsydelser (Bogason, 2003: 65). 'Den fornuftige enhed' blev

defineret ud fra et økonomisk hensyn til, at der skal en given mængde skattebetalende borgere til for at kunne dække velfærdsservicene.

Kommunalreformen i 1970'erne lagde dermed fundamentet til en skattepolitik, der skulle sikre lighed for alle i Danmark, by som land, gennem udligningsordninger og amts- og kommuneskat. Borgerne i Danmark har altså siden 1970'erne accepteret, at nogle borgere er dyrere at servicere med offentlige goder, alt afhængig af hvor de bor i landet. Det havde været en udbredt opfattelse, at købstæderne i realiteten havde sørget for service, infrastruktur og arbejdspladser for de omliggende sognekommuner, uden at sognekommunerne betalte for det. Blandt andet for at undgå, at borgerne i sognekommunerne kørte på fribillet, lagde man de kommuner sammen, som udgjorde et geografisk sammenhængende byområde. Nu blev alle de nye kommuner underlagt amtets tilsyn, mens de gamle købstæder havde været underlagt tilsyn fra Indenrigsministeriet. (Bogason, 2004: Reformens baggrund, Den store Danske Encyklopædi). Med kommunalreformen blev kommunernes hovedopgave serviceydelserne: Folkeskole, børnepasning, ældreomsorg, trafik mv. Herudover bliver de fleste sociale ydelser udbetalt af kommunerne, bl.a. pensioner, boligydelse og bistandshjælp. Det er dog vigtigt at notere, at når det gælder folkepension og boligydelse, fungerer kommunen dog reelt kun som en slags bank, der betaler pengene videre fra staten (Goul Andersen, 1994: 217).

Ydermere medførte det nye system, at kommuner blev tildelt forskellige udligningsordninger. Der blev tildelt bloktilskud efter størrelse og aldersfordeling. En kommune med mange ældre eller yngre er fx betydeligt sværere økonomisk belastet end en kommune med mange midaldrende og arbejdsdygtige. Dertil kom et skatteudligningssystem, der tildelte de fattige kommuner penge fra de rigere kommuner. Dette har i de fleste tilfælde betydet en omfordeling mellem land og by (Bogason, 2003:67) eller mellem udkantsområde og center. De kommunale skatter dækkede i 1991 dog kun 78 % af kommunernes udgifter. Resten blev dækket af staten, i form af refusion og bloktilskud (Goul Andersen 1994: 218).

3.2.2 Kommunalreformens konsekvenser for Anholt og Grenaa Kommune

Den 10. december 1969 meddelte indenrigsministeren, at Anholt skulle være en del af den nye Grenaa storkommune fra 1. april 1970. De øvrige tre kommuner protesterede over de store udgifter til færgedriften til øen. De blev anslået til cirka 500.000 kr. og alle tre ønskede en støtteordning fra staten eller alternativt, at staten helt overtog driften (Aarhus Stiftstidende, 18/11, 1969). Man var dog indstillet på, at de 195 anholtere var velkomne, men man så gerne, at staten hjalp med de forpligtelser, der fulgte med. Grenaa borgmester udtalte i en artikel:

”Det koster dyrt at forsyne øen med en del af de rettigheder, enhver djurslænding må anse for at være naturlige goder i en velfærdstid. Men det skal såmænd nok vise sig, at der bliver fordele for alle partner. En kendsgerning er det i hvert fald, at der er muligheder at dyrke op – om ikke andet så med hensyn til turisme og placering af sommergæster. Uddannelsesmulighederne i den nye storkommune Grenaa er gode. Man er ret velforsynet med moderne skoler, grupperet om et gymnasium. (...). Også Anholt har en god, moderniseret skole.” (Djursland, 12/2 1970)

Det viste sig dog ikke at være helt så problemfrit, som borgmesteren havde håbet og anholterne var heller ikke positive over for kommunalreformen. Den lokalpolitisk aktive kvinde, Etly Steenberg, født på Anholt i 1926, var blandt andet med til at stifte Anholt borgerforening³ i januar 1973. Hun har været formand for borgerforeningen i mange år og sad også i Anholt sogneråd fra 1966-1970 (Etly Steenberg, 23.04.05). Hun forklarede i et tidligere interview:

”Jeg har været med til at aflevere øen til Grenaa. Det var vi ikke glade for, og Grenaa var heller ikke glade for at få os. Det var et ulykkeligt ægteskab lige fra begyndelsen. Vores læge rejste. De var meget vrangvillige derovre og de så helst, at lægeordningen hørte op, derefter stiftede vi Borgerforeningen. Enkeltmand formår så lidt. Man er nødt til at slå sig sammen for at blive hørt.”

(Meesenburg, 1988: 273f)

³ Formålet med borgerforeningen er at være talerør overfor kommunen, regeringen og alle andre steder hvor der er brug for at Anholt skal høres (Etly Steenberg, 23.4.2005).

Etly forklarer i dag, at hun var godt tilfreds med forholdene før kommunalreformen i 1970:

”Der var blevet asfalteret veje, vi fik lavet losseplads, vi havde egen læge og sygeplejerske, og fik lavet Danmarks første kommunale tandklinik.... Vi fik selvfølgelig også statstilskud til aldersrente og den slags.” (Etly Steenberg, 23.04.05 1:22 – 2:22)

Og til spørgsmålet om hvilken rolle kommunesammenlægningen fik, siger hun;

”Vi blev ikke spurgt, vi blev bare lagt sammen. Vi fik fra starten at vide, at vi var så dyre og Anholt bare var en plage. Det siger de ikke så meget i dag, men det ligger nok stadig bagved(...). Fordelene ved en større kommune kunne være flere penge og flere muligheder, men det drejer sig ikke bare om det, men også viljen. Vi blev behandlet meget skidt. De ville have at færgen kun skulle sejle tre gange om ugen. Vores sygeplejerske forsvandt meget hurtigt(...)og børnene skulle sejle over til Grenaa for at komme til tandlæge” (Etly Steenberg, 23.04.05 6:00 – 8:05).

Der var en række konsekvenser, som fulgte med indlemmelsen i den nye Grenaa storkommune. Når man studerer debatten i årene efter kommunalreformen, er det tydeligt, at der rejste sig en række kontroverser mellem Anholt borgerne og administrationen i Grenaa. Der kom forskellige initiativer fra kommunen, som fx en ferieby-plan med 700 udlejningssommerhuse, med plads til 5.500 personer på det naturskønne højdedrag Nordbjerg (Jyllandsposten, 19/10 1972; Vestkyst, 17/10 1972). Samt 1.600 nye private sommerhuse, og dertil en campingplads til campister og lystbåde. Det skulle efter planen give mulighed for daglig belægning på op til 10.000 turister.

Anholt borgerne fremlagde alternative forslag om anden bebyggelse på andre områder som fx havnen eller i Ørkenen⁴, disse forslag ville i modsætning til Grenaa Kommunes

⁴ 'Ørkenen': Er et slags hede-landskab. Størstedelen af øen er fredet. Fredningerne omfatter så godt som hele Ørkenen og Flakket, Sønderbjerg og Vesterklit samt Nordbjergs nord- og østkråninger. Der er bl.a. gennem fredningerne sikret offentligheden adgang til at gå langs strandene, i Ørkenen og Wilhelminelyst.

hensigter kun kunne rumme op til 700 flere turister. På et efterfølgende møde den 30/10-1972 i Grenaa, hvor boligministeriet og fredningsudvalget også deltog, blev det besluttet, at der skulle udarbejdes en ny plan, hvor anholternes ønsker skulle kædes ind. Imidlertid opstod der problemer hvad angår de vidtrækkende planer, da man ikke kunne servicere disse store mængder turister med strøm, drikkevand og kloakering. Dette medvirkede til at Grenaa byråd den 22/11 1972 besluttede midlertidigt at bremse alt sommerhusbyggeri på øen (Djursland, 23/11 1972). Den 6/12, 1972 meddelte overfredningsnævnet, at der var afsagt kendelse om fredning af Nordbjerg og vesterklitområderne (Djursland, 7/12 1972).

Illustrativt for modsætningsforholdet mellem interesserne i Grenaa Kommune og på Anholt på daværende tidspunkt er et forslag om atomkraftværk på Anholt, der i dag synes komisk, men som i 1972 var alvorligt ment. Forslaget kom fra det socialdemokratiske byrådsmedlem Per Udsnes, og var stilet til trafik- og miljøminister Jens Kampmann. Ministeren havde udtalt, at Grenaa på grund af beliggenheden kunne være en mulig placering af et atomkraftværk. Per Udsnes udtalte:

”Jeg synes, at vi skal tilbyde Anholt som et passende sted at placere et atomkraftværk. Derfra kan både danske og svenske områder nemt forsynes, og det generer ikke tætte bebyggelser” (Djursland, 5/12, 1972).

Ministeren tog ikke direkte stilling til forslaget (Djursland, 5/12, 1972). Fredningen, og problemerne forbundet med at udvide øen til et tæt pakket turistområde, udledte en diskussion vedrørende de amtslige og kommunale udgifter forbundet med Anholt. Amtsborgmesteren udtalte, at navnlig Anholt var kostbar (altså en stor udgift) for amtet (Randers Amtsavis - Djursland Grenaa, 24/11, 1972). Ligeledes beklagede Grenaa kommune sig over de udgifter, der var forbundet med varetagelsen af Anholt. Dette havde været et punkt lige siden, at regeringen havde fremlagt, at Grenaa og Anholt skulle lægges sammen. Borgmesteren, Aksel H. Hansen, fremlagde den 1/11, 1972 de økonomiske problemer vedrørende kommunens forpligtelser på øen. Det drejede sig især om færgen, lægeordningen, skolen og elforsyning (Djursland, 2/11, 1972). Man

ønskede at udgifterne blev fordelt på et større befolkningsgrundlag. I et interview i Demokraten 21/12, 1972 fremhævede borgmesteren, at det var uvist om øen havde en fremtid som ferieø, da der var mange udgifter forbundet med opbygningen.

”Øens fremtid i den henseende afhænger af hvem der skal betale (...) Personligt er det i øvrigt min opfattelse, at der om ganske få år ikke er nogen fastboende tilbage på øen (...) I de seneste tre år er der sket en væsentlig tilbagegang i øens befolkning. Da Anholt blev en del af Grenaa kommune var der omkring 200 beboere på øen. I dag er der 151 beboere, heraf 18 børn. Disse børn har fire lærere til deres rådighed.”

(Demokraten, 21/12, 1972)

Samtidig blev det luftet om øen overhovedet skulle have en læge i fremtiden (Demokraten, 21/12, 1972). Hele debatten om Anholt som en økonomisk byrde, affolkningen, manglende læge og mulighed for at lukke skolen ned, skabte udbredt utryghed blandt anholterne. Det har også været en af hovedårsagerne til, at befolkningsantallet i løbet af de tre første år under den nye kommunalstruktur, daledede fra 195 til 151 personer. Bekymringen kom blandt andet til udtryk i et indlæg i *Djursland* den 4/12, 1972 fra en anholter:

”Der er mange ting og forhold året rundt, der gør sig gældende, når man bor på Anholt. En af disse ting er den uvished, der hersker og som toner frem i dagliglivet når rygterne svirrer om at færgen er for dyr i drift, og at det er for dyrt at holde fast læge herovre (...) Trods alt, kan vi jo hverken gøre fra eller til, men det er blevet sådan, at vor tankegang går hen imod en fornemmelse af, at det er Grenå-borgerne, der må betale for at holde øen i gang. Det er slet ikke ø-kuller eller en grille, der har besat os. Vi er ganske almindelige mennesker, men vi savner et venligt forstående ord, og et lille smil, da det ville medføre en langt bedre ånd og forståelse i det daglige.”

(Djursland, 4/12, 1972).

Konflikten mellem Grenaa Kommune, Århus amt, Staten og Anholt endte med, at miljøministeriet i 1977 nedsatte en Anholt gruppe, bestående af Grenaa Kommune, Århus amt, Staten og Anholt Borgerforening.

3.3 Konflikt vendt til dialog

I referatet fra det indledende møde i Anholt gruppen fremgår det tydeligt, at miljøministeren var positivt indstillet overfor Anholt. Han fremhævede, at Anholt på grund af sin enestående natur og sin beliggenhed indtog en særlig stilling blandt Danmarks mindre øer. Han lagde derfor vægt på, at man i et samarbejde med de implicerede nåede frem til en helhedsløsning, der kunne løse Anholts problemer, og som samtidig tog hensyn til Anholts natur og karakter. Ministeren forlangte, at Grenaa byråd måtte give tilsagn om at foretage de nødvendige investeringer i et nyt vandværk og i et el-værk. Staten ville så på denne baggrund give tilsagn om, at han ville optage forhandling med finansministeren med henblik på gennem et statsligt engangstilskud at tilvejebringe et økonomisk grundlag for at løse Anholts problemer (Referat fra møde i Anholt gruppen, 25. november 1977). Efter fire års arbejde med 16 møder blev der løst en række konkrete problemer. Det drejede sig om en maksimal grænse på 200 nye sommerhuse. Finansministeriet bevilgede 1 million kroner til et nyt el-værk. Finansministeriet godkendte endvidere en ansøgning om tilskud på 16,5 millioner kroner, under forudsætning af, at færgens hjemsted blev Anholt. Der blev bevilget en hjemmesygeplejerske og der blev oprettet en campingplads for at komme de ulovlige campister til livs (bilag 12).

En af de største og mest betydningsfulde kampe mellem Grenaa og Anholt var omkring færgefarten. Anholterne krævede, at færgen skulle sejle fra Anholt til Grenaa og tilbage samme dag til Anholt. Dette kunne give væsentlig bedre forhold for anholterne, idet de således ikke ville være nødsaget til at tilbringe en nat i Grenaa, når de havde et ærinde på fastlandet. Færgen ville også kunne skabe arbejdspladser, i forbindelse med driften af færgen, og transport af fisk mm. ville kunne foregå via Anholt. Etly Steenberg udtalte dengang, at hvis det ikke havde været for Anholt gruppen havde færgen ikke i dag haft hjemsted på Anholt (Meesenburg, 1988: 273). Det viste sig altså at denne dialog mellem Anholt, Grenaa Kommune, Amt og stat, som var blevet igangsat af staten, var frugtbar for forholdet. Der var blevet løst en række, for Anholt, vitale problemer. Og det havde vist sig at staten, som den overordnede myndighed, havde haft rollen og muligheden for at fremtvinge visse endelige beslutninger, fx vedrørende færgefarten, som der ellers havde været udbredt modstand imod i kommunen.

Denne 4-årige lange proces som repræsentanterne i Anholt gruppen havde været igennem, har helt sikkert ført til en øget dialog og forståelse mellem Anholt og Grenaa Kommune. Ligeledes har statens repræsentation i gruppen haft afgørende betydning for at samarbejdet reelt blev til noget og, at anholterne med meget ringe politisk autoritet fik gennemtruffet en del af deres synspunkter. Denne dialog er fra midten af firserne og op til i dag blevet ført videre gennem et kommunalt politisk udvalg, kaldet *Anholt udvalget*.

3.3.1 Anholt udvalget

Anholt udvalget stammer tilbage fra ca. 1985 (Birgit Purup, borgmestersekretær). Siden 1987 findes der nedskrevne referater fra møderne mellem Anholt gruppen og Anholt Borgerforening. Udvalget har til formål at fremme dialogen mellem Grenaa kommune og anholterne (Tom Mortensen, 6:00). Der er ikke beslutningsdygtig politisk kompetence i *Anholt udvalget*. Det er et forum, hvor man drøfter tingene. Politikerne i udvalget tager så forslagene op og sender dem videre til de forskellige fagudvalg (Tom Mortensen, 5:00-5:20). Tom Mortensen (SF), medlem af økonomiudvalget og Anholt udvalget (tidl. formand), har været byrådsmedlem i 8 år. Han forklarer:

”Vi skal så støtte og hjælpe dem. Først hører vi hvad de har gang i, og de hører hvad vi fra politisk side har gang i (...) Når de så er kommet frem til nogle muligheder, for det er og bliver jo bare bliver muligheder, for det skal det jo også være, så må vi se hvad der kan realiseres, så må politikerne komme på banen igen, for de skal også være med til at skaffe en økonomi i det. (Tom Mortensen, 9:35-10:37)

Han forklarer at erfaringerne med samarbejdet i Anholt udvalget blandt andet er, at *”det i hvert tilfælde er en værdifuld måde at komme beboerne i møde på...”* (Tom Mortensen, 5:22). Udvalget er meget positivt stillet overfor de initiativer som Anholterne har sat i gang. Vedrørende den nærværende undersøgelse og en kommende SWOT analyse i efteråret 2005 siger Tom Mortensen således; *”vi venter på at der kommer nogle gode ideer.”* (Tom Mortensen, 9:00-9:32).

Formanden for Anholt borgerforening, Liselotte Arentz Sørensen, er ligeledes positiv over for de sidste par års samarbejde. Hun fortæller at Grenaa Kommune og Anholt har sloges meget i mange år. Hun mener, at det i dag er meget bedre og at der er en meget bedre dialog end tidligere (Liselotte Arentz Sørensen 15:36-16:25). Det nuværende gode forhold mellem Anholt og Grenaa Kommune mener hun skyldes, at borgerne har været meget saglige i diskussionen, og man har fået kommunen til at forstå fordelene ved at vende rundt og bruge Anholterne til noget positivt.

”Det er jo faktisk en hjælp at få, at der er nogen der gerne vil debattere de her ting og de rent faktisk gerne vil være med til at pege på nogle løsningsmodeller...”

(Liselotte Arentz Sørensen, 19:20- 21:15)

Liselotte mener bestemt, at Anholt udvalget har været med til at gavne Anholt og dialogen. Det er altid godt at folk kommer ud og ser på forholdene og ser stedet. Det har i mange år været en stående vittighed, at når udvalget var lagt fra havn så blev alle papirer og aftaler smidt over bord (Liselotte Arentz Sørensen 25:25-26:08). Men sådan mener hun ikke det er mere: *”De sidder ikke og griner af os mere og kommer med en dumsmart bemærkning.”* (Liselotte Arentz Sørensen, 19:20- 21:15).

Til spørgsmålet om hvordan Tom Mortensen fra Anholt udvalget ser forholdet mellem Anholt og Grenaa Kommune, altså ud fra det perspektiv at der historisk har været et meget spændt forhold, siger han:

”Det er mit 8. år jeg deltager i de her møder. I begyndelsen af den årrække jeg har været med, har der helt klart været noget konflikt stof, og det er der også stadigvæk, men jeg syntes på den anden side, at vi er på vej væk fra konfrontationsmøderne(...). Det er de seneste to, tre, fire år der er sket en vending, hvor vi lytter mere til hinanden, det er ikke alting der er realiserbart. Men der vil jo altid være nogle ting, hvor drøftelsesgrundlaget ikke er i orden, det vil der også være for vores side. Det kan være nogle dokumentationer, der mangler så bliver det skæv en diskussion, og så kommer konfrontationerne.” (Tom Mortensen, 10:48-12:15)

På baggrund af disse konfrontationsmøder er Tom Mortensen gået i gang med en egen undersøgelse, hvor han forsøger at få et økonomisk overblik over relationerne mellem Anholt og Grenaa Kommune. Uvidende om Tom Mortensens selvstændige undersøgelse, har Anholt Borgerforening og Grundejerforening taget initiativ til at få nærværende redegørelse af hvor meget Anholt koster. Som Tom Mortensen udtrykker det, så siger anholterne; *”I siger at vi koster så meget, men vi koster ikke så meget.”* Han mener, at der er flere grunde til at få de økonomiske forhold belyst nu;

”... det er for at se realiteterne i det. Det er det ene element. Og for det andet er vi nu på vej ind i den nye kommune, så er det vigtigt for de nuværende politikere og for Anholterne. Anholterne kommer selvfølgelig i en ny udkantssituation. En udkantssituation som ikke findes i den øvrige del i af den nye kommune. Så vil det være rart at kunne dokumentere. Det må være til fordel for begge parter i en sådan diskussion.” (Tom Mortensen, 14:40-15:32)

Ligeledes har flere anholtere udtrykt, at de er glade for, at der endelig bliver udarbejdet konkrete tal for hvor meget Anholt koster. Da de utallige gange har fået at vide: *”I er så dyre”*, uden at der har ligget nogen konkrete tal til grund. Derfor vil dette følgende afsnit omhandle en sådan økonomisk oversigt, som efterlyses fra flere parter.

3.4 De kommunale udgifter for Anholt

Anholt har egen læge, redningsstation, færge, integreret børneinstitution, skole, bibliotek og hjemmehjælper. De offentlige udgifter til disse samt andre serviceydelser har ikke tidligere været udspecificeret af det samlede kommunale regnskab, men det er siden kommunalreformen i 1970 ofte blevet nævnt, at driften af øen er en økonomisk ’byrde’ for kommunen. Ønsket om at udarbejde en økonomisk redegørelse for Anholt blev fremlagt af daværende borgmester, Aksel H. Hansen, allerede i 1973. Resultatet af redegørelsen kendes dog hverken af Grenaa Kommune eller Anholt, og findes ligeledes ikke i det lokalhistoriske arkiv eller i indenrigsministeriets arkiv, hvorfor Grenaa borgmestersekretær Birgit Purup og Grenaa bibliotek mener, det er tvivlsomt om redegørelsen nogensinde er blevet færdiggjort (Bilag 13). Det antages således at nærværende rapport er den eneste undersøgelse, der har forsøgt at udarbejde konkrete

tal, der kan belyse dette byrdeforhold. Dette afsnit vil tage udgangspunkt i beregninger af de økonomiske forhold i 2003.

De offentlige institutioner på øen er først og fremmest med til at sikre øens beboere vilkår, der gør det muligt at leve på øen. Desuden og lige så vigtigt er det, at de skaber faste arbejdspladser. Men disse serviceydelser står ofte for skud når politikerne skal skære i de kommunale udgifter og dette medfører en usikkerhed for de ansatte og for borgerne, som er afhængige af de kommunale tilbud. Borgerne på Anholt er udmærket klar over, at de ikke kan modtage de samme serviceydelser som borgerne på fastlandet. Det er en af omkostningerne ved at bo på en ø. Men de kræver forhold, som gør det muligt at leve på øen og som vil kunne tiltrække kommende tilflyttere. Tom Mortensen mener, at Grenaa Kommune har vænnet sig til, at der skal være et vist serviceniveau på Anholt. Han siger:

”Men vi ved jo godt at skolen er lidt dyr men det kan jo ikke være anderledes, hvis der skal være rimelige arbejdsforhold. Så vil den jo koste lidt mere pr. elev end den gør på fastlandet. Det kan ikke være anderledes...” (Tom Mortensen, 15:45).

Det grundlæggende problem man skal arbejde med på Anholt mener han er;

”Hvordan man kan fastholde en befolkningmængde der er stor nok til dels at kunne drive en skole, børnehave, levendesmidelforsyning så man faktisk kan bo på øen, det har også noget med infrastrukturen (færgen), og hvordan man udbygge og fastholde den erhvervsstruktur at gøre” (Tom Mortensen, 2:13 – 3:00).

Umiddelbart synes Anholt dyr i drift. Især hvis man ser på de typisk dyre poster for et udkantsområde. Altså områder, der kræver et minimum af personale uafhængigt af om der er én, der har behov for serviceydelsen eller 100. Dette gør sig gældende inden for områder som ældreomsorg, børnepasning og skoleområdet. Kigger man nærmere på ældreomsorgen viser det sig også, at ældreplejen på Anholt er væsentlig dyrere end i

Grenaa. Udgiften for ældrepleje 2003, i Grenaa var 59.812.283 kr.⁵ svarende til 38.415 kr. pr. modtager. Udgiften til ældrepleje på Anholt fx i 2004 var 1.274.276 kr., svarende til 141.586 kr. pr. modtager. Dette skyldes blandt andet de stordriftsfordele, man opnår ved at servicere en større enhed. I Grenaa Kommune var der som helhed 1557 personer, der modtog denne ydelse, mod kun 9 personer på Anholt. Ældretilbudet på Anholt indbefatter ikke et plejehjem og beskyttede boliger, et ønske, der ellers efterspørges af mange både ældre og yngre anholdere, der er bevidste om, at de må forlade øen når mere pleje er påkrævet. Under et interview med Tom Mortensen, nævner han selv de ældre anholderes problem. Men påpeger samtidig kommunens problem, han siger:

”... at fastholde samme service på plejeomsorg, det er jo helt sikkert, det er et problem. Og det er jo klart, at der er nogle ældre anholdere, når deres fysiske tilstand bliver sådan at det ikke er nok med den service de får på øen, så er der kun fastlandet. Det er et stort problem. Men sådan som den politiske vind har blæst de senere år, så siger man: 'Det bliver altså for dyrt.'. Det gør det jo også.” (Tom Mortensen).

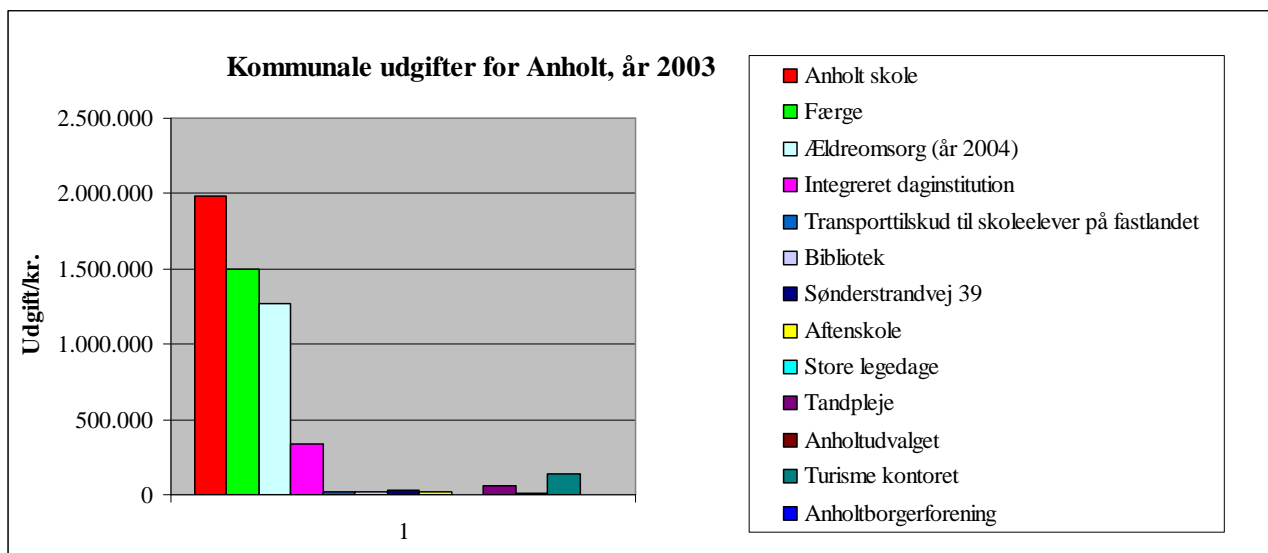
Rent økonomiske er en ældre person væsentlig dyrere på Anholt end en ældre på fastlandet. Det samme gælder skolen. Men hvis man ser på udgifterne på pasning af børn og unge er udgifter væsentlig mindre. På Anholt er udgifterne til den integrerede børnehave på 33.781 kr. pr. barn. Mens udgifterne i gennemsnit til børn og unge i Grenaa er 81.382 kr. Det skyldes, at der er langt flere tilbud til børn og unge på fastlandet end på Anholt. Skolen på Anholt kostede i 2003 1.985.387 kr. svarende til 99.269 kr. pr. barn. I Grenaa kostede alle folkeskolerne 124.916.245 kr. svarende til 39.381 pr. barn. (bilag 1 og 2). Tom Mortensen mener dog ikke, at der kan skæres mere på det sidstnævnte område. Det samme mener lederen af turistkontoret, Agnethe Nørgaard, som under en samtale siger: *”at hvis man ønsker at affolke øen, så skal man lukke skolen og fjerne lægen, idet ingen børnefamilier ønsker at flytte til en ø uden læge eller skole.”* Det så man med kommunalreformen i 1970, hvor en udbredt usikkerhed om øens fremtid og lægens afsked reducerede befolkningsantallet med 25 % på 3 år.

⁵ For at lave det tilnærmelsesvis sammenlignelig med udgifterne til ældrepleje på Anholt er udgifter til plejehjem og beskyttede boliger ikke medregnet. Det beløb er 242.575 kr. pr. modtager i Grenaa Kommune.

Dog mener Tom Mortensen, at der må spares hvor det er muligt, og han noterer sig samtidig at dette til tider står i modstrid med øens borgere:

”... Vi har så nedlagt en skoletandklinik for en tre år siden. Det er de selvfølgelig knotne over. Det er selvfølgelig et mindre beløb, men man kan lige så godt tænke i de tanker. Man kan ligeså godt rationalisere, når der er mulighed for det. Men den glemmer de aldrig” (Tom Mortensen, 18:10-19:10).

Det fremgår af nærværende rapports beregninger af udgifterne for år 2003, at de kommunale udgifter på Anholt var 5.414.398 kr., hvilket omregnet pr. borger udgør 34.477 kr.⁶ (bilag 1).

Figur 1. Kommunale udgifter for Anholt, år 2003

Som det fremgår af søjlediagrammet, er Anholt dyr i forhold til skolen, færgen, ældreomsorgen. Til gengæld er det vigtigt at holde sig for øje, at Anholt som et lille øsamfund ikke har adgang til de samme former for kommunale tilbud som borgerne på fastlandet. Der er fx ingen kommunale udgifter til sport, kultur og fritid, der er ingen kommunale sportsanlæg, svømmehal eller teatre. Der er ingen ungdomsskole og klub, ej

⁶ Udgifterne til modtagere af indkomsterstøttede ydelser er ikke medregnet, da kommunen ikke kunne oplyse dette. Udgifterne til rådhuset og *Anholt udvalget* er ikke medregnet. Da vi har valgt ikke at medregne udgifter til rådhuset i Grenaa Kommune. Dette tilbud udbydes ikke på Anholt

heller støtte til det lokalhistoriske museum, og biblioteket er kun åbent i to timer én gang om ugen. Ligeledes findes der heller ingen kollektiv trafik på øen, idet der kun er to asfalterede veje på ca. 6 km, som går fra havnen til Anholt by. Udgifter til veje og snerydning er derfor heller ikke på samme niveau som på fastlandet. Til gengæld er der en betydelig udgift for kommunen på 1.493.299 kr. forbundet med driften af færgen (bilag 16). Færgen mellem Anholt og Grenaa er en del af alle øboernes bevidsthed, ikke kun i kraft af de arbejdspladser den skaber, men fordi den er bindeledet til omverdenen. Øens isolerede beliggenhed 44 km fra Grenaa midt i Kattegat betyder, at øens beboere er afhængige af en sikker forbindelse til fastlandet, ikke kun som en forbindelse til familie og venner, men også i forhold til fragt af diverse materialer, levnedsmidler og øvrige fornødenheder.

3.5 Anholts fremtid

I dette afsnit vil Anholts fremtid i vid udstrækning blive set i forhold til den kommende strukturreform. Set i lyset af konsekvenserne med kommunalreformen i 1970 og den yderligere afstand mellem borgere og politikere, som kan blive en konsekvens af strukturreformen, samt de konkrete udspil til ændringer af statslige tilskud til kommuner, der er økonomisk dårligt stillet på grund af udkantsproblematikker, har vi valgt at runde dette kapitel af med et indblik de problematikker og mulige fordele, der er forbundet med Strukturreformen. Løbende inddrages flere interviews, der er fortaget med anholdere og politikere fra Anholt udvalget, omhandlende Anholts fremtid.

3.5.1 Strukturreformen og yderområderne: Grenaa og Anholt

Den 24. juni 2004 indgik regeringspartierne Venstre og Konservativt Folkeparti sammen med Dansk Folkeparti en aftale om en ny offentlig struktur i Danmark. Tre måneder senere - 24. september - kunne partierne fortælle hvordan strukturreformen skal udmønte sig i forhold til fordelingen af skattecentre, miljøkontorer og så videre. Aftalen indebærer bl.a. at amterne nedlægges og erstattes af regioner. En del af amternes opgaver overføres til kommunerne, og forligspartierne har i den forbindelse fundet det hensigtsmæssigt, at kommunerne helst skal have 30.000 indbyggere, for at stordriftsfordelene slår igennem i form af øget effektivisering.

Kommunerne fik en frist frem til den 1. januar 2005 til at afgøre, hvem de ville sammenlægges med. Byrådene i Grenaa, Nørre Djurs, Rougsø og Sønderhald Kommuner har besluttet, at de tre førstnævnte kommuner og den østlige del af Sønderhald Kommune sammenlægges til en ny kommune. Byrådene har besluttet, at den nye kommunes navn skal være Norddjurs Kommune. Etableringen af den nye kommune finder sted i perioden frem til udgangen af 2006.

Yderområderne, og i særdeleshed de danske småøer, ser frem til den kommende strukturreform med blandede følelser. Småøernes fokus og hovedbekymring omhandler fem punkter. 1. Færgedriften, 2. Sikringen af skolerne, 3. Styrkelse af beredskabet i de små ø-samfund, 4. Sikring af nærdemokratiet, 5. Støtte til unge øboeres uddannelse. Usikkerheden gælder især færger og skoler, to for øerne livsvigtige områder. Det er også de to poster, der vejer tungest på det kommunale regnskab (Jf. figur 1, afsnit 3.5). Derfor ønsker småøernes interesseorganisation, 'Sammenslutningen af Danske Småøer', der repræsenterer i alt 5.400 mennesker, at staten sikrer skoler og færger, så de ikke havner under den kommunale sparekniv. I dag deler stat, amt og kommune udgiften til færgerne. Ø-sammenslutningen ønsker, at staten fortsat afsætter øremærkede midler til færgedrift. Dette afviste indenrigs- og sundhedsminister Lars Løkke Rasmussen (V) dog den 12. april 2005, da 'Sammenslutningen af Danske Småøer' i fællesskab med Folketingets Ø-kontaktudvalg afholdt en konference på Christiansborg med fokus på de små ø-samfund i det nye kommunale landskab. Til gengæld lovede han, at færgestøtten ikke ville blive mindre. Fremover skal denne støtte indgå i det generelle bloktilskud til kommunerne⁷.

Lederen for *Anholt Turist*, Agnethe Nørgaard, deltog i konferencen på Christiansborg, og hun er ikke udpræget positiv og optimistisk i forhold til Anholt og den nye strukturreform. Hun mener, at det kommer an på hvordan den nye kommune kommer til at se ud. I de økonomisk dårligt stillede kommuner som fx den kommende Norddjurs Kommune, *"vil der også være andre som vil have en bid af kagen."* (Agnethe Nørgaard, 2:40-2:45) Hun frygter endvidere, at når statens tilskud til fx færgen ikke er øremærket, så kan tilskuddet komme til at drukne i det kommunale budget. De

⁷ Sammenslutningen af Danske Småøers hjemmeside: http://www.danske-maaer.dk/default_action.asp?action=page&hovedid=17&id=112, 25.4.2005

forskellige borgmestre, der har øer liggende under sig, har udtalt, at penge fra staten selvfølgelig skal gå til færgerne. Men Agnethe Nørgaard er skeptisk. Efter at kommunerne bliver lagt sammen mener hun, at der kommer til at foregå en masse politisk spil og magtkampe, hvilket kan komme til at tage lang tid. Hun sammenligner det med den nuværende trafikstøttelov, der blev til på baggrund af en lang proces præget af politisk spil. Her tog det Anholt gruppen 11 år at få løst de meste centrale problemer. Anholt kan ikke bare stå stille i denne periode. Færgerne skal sejle og pengene skal ind. I relation til kommunalreformen i 1970 advarer Agnethe Nørgaard:

”Massere af de sår fra den tidligere kommunalreform er ikke helet endnu, der er stadig, i dag, nogle folk her på øen der forbander den dag ned i det sorte helvede” (Agnethe Nørgaard, 2:40-3:50).

På Christiansborg konferencen opfordrede Flemming Eskildsen, der er borgmester i Sundsøre og formand for Det Skæve Danmark⁸, staten til at bevare et engagement. I den nye Norddjurs Kommune er alle kommuner på nær Grenaa medlem af Det Skæve Danmark. Nørre Djurs, Rougsø og Sønderhald Kommuner er i forvejen relativt svage kommuner, og den nye Norddjurs Kommune vil dermed blive en større, men stadig økonomisk svag kommune. Således kan det betyde at Anholt, der før kun skulle forhandle med Grenaa Kommune i Anholt-udvalget, sandsynligvis vil komme til at konkurrere om økonomiske midler med andre svage yderområder i den nye Norddjurs Kommune⁹. Tom Mortensen tror, at netop færgerne bliver noget som de kommende politikere vil kigge på. For ministeriet har meldt klart ud, at *”færgerne er en kommunal opgave - færdig slut.”* Tom Mortensen forsætter: *”Det skal jo øremærkes, ellers er man ikke sikker på noget. Så er det op til den enkelte kommune at bestemme, hvor mange penge der skal bruges....* (Tom Mortensen, 32:25 – 32:30) *Hvis det er på den måde, at pengene bare går ind i den store kommunekasse, så syntes jeg, at det er reelt at begynde at være bange. For hvem siger at den så sejler som den gør i dag...”* (Tom Mortensen, 3:12-3:24). Du mener altså, at fokuset på Anholt som en økonomisk byrde kan blive

⁸ Det Skæve Danmark er en forening for kommuner, der er små og med få økonomiske midler. Foreningen prøver at gøre opmærksom på de skævheder mellem den rige og den fattige del af Danmark, den syntes bliver større og større.

⁹ www.danske-smaaer.dk/default_action.asp?action=page&id=112 20.05.2005

taget op igen? ”Det tror jeg helt sikkert at det vil, men det er her jeg vil sige: Det gælder om få promoveret Anholt, som det reelt er. Og med de muligheder der ligger i det. For ellers vil det da helt naturligt bliver objekt for økonomiske undersøgelser. Ligesom alt andet også gør.” (Tom Mortensen, 34:55-35:22).

Formanden for Anholt Borgerforeningen Liselotte Arentz Sørensen er optimistisk i forhold til den kommunale sammenlægning. Vi spurgte hende om hun bekymrede sig for konkurrencen mellem udkantsområder inden for den nye Norddjurs Kommune: ”Nej, tværtimod. Jo mere vi inden for den nye kommune kan være fælles om at markedsføre vores del af det(...). Og bruge blandt andet Anholt som et krydderi på det. Anholt er så eksotisk i manges øjne. Så må de gerne beholde Djurssommerland og Kattegatcentret på fastlandet (...). På Anholt har vi naturoplevelser(...), på Anholt kan du ikke få store hoteller. Så man laver hver sin niche(...). Jeg har en tro på, at så længe du selv er med til at male det her billede og siger til dem: Nej, prøv nu at hør her venner; det sgu den vej vi skal, det er de her ting vi skal have frem og hvis I hører lidt til os og vi hører lidt om jer, så kan vi lære lidt af hinanden. Det har jeg da en tro på, at de gør, ellers vil jeg da syntes de er ubegavede (Liselotte Arentz Sørensen, 56:28-59:26).

Tom Mortensen pointerer, hvor vigtigt det er med informationen. ”Der er flere af mine kollegaer i byrådet, der aldrig har været på Anholt. De er nødt til at støtte sig på artikler eller hvad de nu hører” (Tom Mortensen, 29:15-29:20). Han fortæller ligeledes, at Anholt er en ukendt enhed for mange af de politikere fra de andre kommuner som Grenaa skal lægges sammen med. ”Det er derfor, at det er så vigtigt, at vi sidder her (i Anholt udvalget, red.) fra alle partier. Jeg tror at Anholt udvalget bliver et stort aktiv i den kommende kommune.” (Tom Mortensen, 26:05-26:50). Tom Mortensen forklarede, at ”det er gennem Anholt udvalget, at de nye politikere er blevet gjort opmærksomme på, at der er et lokalsamfund, der er helt anderledes, som har helt andre vilkår end alle de andre, og at man ikke bare kan gå ind og sige: Nu lukker vi den skole” (Tom Mortensen, 26:05-26:35).

Liselotte Sørensen sagde også, at hun ville blive bekymret hvis Anholt udvalget blev lukket: ”Så vil det være svært at få udbredt Anholt problematikken. Men der er politisk

vilje til, at vi beholder det her udvalg. Det er også derfor at vi er gået ind og fået lavet den her afdækning (Nærværende rapport, red.) og få lavet denne SWOT analyse (...). Det er rart at få fremhævet vores stærke sider. Så er vi meget bedre klædt på. Jeg tror det er vigtigt, at vi er klar til at melde ud. Når det er vi skal gå i gang med de nye dialoger med de nye mennesker. Vi skal kridte skoene. Ideen er at klæde os på til at være så opdateret som vi nu kan være på Anholt.” (Liselotte Arentz Sørensen, 01:08:20).

Om det så er fjernarbejdspladser og forskning, eller noget andet man ønsker at satse på, er noget som Tom Mortensen venter spændt på. Han venter på de resultater som Anholt selv kommer frem til. Fra den nye Norddjurs Kommune er der dog allerede kommet signaler. De mener, at styrkerne og potentialerne ligger inden for turisme og bosætning. Hvis man ønsker det, er der muligheder for flere mennesker (Tom Mortensen, 27:45-28:00).

Når Strukturreformen træder i kraft vil der fra 2007 etableres fem nye regioner i landet, som bl.a. får ansvaret for den regionale erhvervsudvikling. Det sker gennem oprettelse af regionale vækstfora, som skal tegne de strategiske linjer for den regionale erhvervsudvikling. I en rapport fra Ministeriet for Videnskab, Teknologi og Udvikling, slås det fast, at *”Der er således etableret et stærkt grundlag for en koordineret indsats for den regionale erhvervsudvikling, herunder også for innovation og højteknologisk udvikling.”* (Viden flytter ud, vejen til højteknologiske regioner, 2005: 6)

Johannes Nørregaard Frandsen fra Syddansk Universitet holdt et oplæg under konferencen på Christiansborg, der handlede om udviklingspotentialer i landdistrikterne. Han er af den opfattelse at Internettet er fremtiden. Han sagde: *”Skidt med færgeplanen! Fremover hedder livlinerne gode bredbåndsforbindelser. De skal sikre adgang til Internettet og hjemmearbejdspladser foran computeren (...). Jeg tror der skal fortælles nye fortællinger om landdistrikterne, ikke som steder, der er rustikke, men som steder der er produktive og fuld knald på.”*¹⁰. I en telefonsamtale med Johannes Nørregaard Frandsen sagde han dog, at dette slet ikke er muligt på en ø som

¹⁰ <http://www.danske-smaaer.dk/pdf/%C3%98-Post%20108%20indmad%20.pdf> 20.05.2005

Anholt. På Anholt har man en Internet forbindelse på 2mbit. Sådant en forbindelse vil langt fra kunne dække det forbrug som et øget antal fjernarbejdspladser kræver (Johannes Nørregaard Frandsen, 30.05.2005). Spørgsmålet er om der er politisk vilje til at investere de penge der skal til for at fremtidssikre Anholt inden for fjernarbejdspladser og fjernundervisning, som er strukturreformens bud på en løsning af udkantsproblemerne. Det er Johannes Nørregaard Frandsen ikke sikker på at der er. Han siger, at idealet er et 'ketcher samfund', forstået som et samfund, hvor alle dele af landet er koblet op til en hurtig Internet forbindelse, fx en fibernet forbindelse (Johannes Nørregaard Frandsen, 30.05.2005). Vi har forespurgt Ove Smidt, sælger ved Alcatel Marine, hvor meget det vil koste at føre et fibernet kabel mellem Grenaa og Anholt. Overslagsprisen lød på 12-13 millioner kr. (Bilag 15) Her efter skal der investeres i hardware, infrastruktur mm. Det kan muligvis også komme til at koste 12-13 millioner.

Med strukturreformen er bolden spillet over til de nye regioner. Beskæftigelsesminister Claus Hjort Frederiksen udtalte i folketinget den 21. december 2004, at hver region skal nedsætte 1-2 vækstfora, som har ansvaret for den regionale erhvervsudvikling. Det enkelte vækstforum sammensættes sådan, at der er mindst én kommunal repræsentant fra yderområderne.¹¹ Hermed skal det sikres, at yderområdernes interesser varetages. Det kan dog godt blive svært for en lille ø som Anholt at blive hørt.

3.6 Opsamling

I Norddjurs Kommune vil Anholt kun være ét yderområde ud af en lang række. I det ovennævnte regionale vækstforum vil der derfor kun være én fra kommunen, der skal repræsenterer alle ydreområderne. For Anholt gælder det derfor om at få formidlet hvilke problemer og potentialer, som man er kommet frem til. Vi har erfaret, at der igennem de sidste år er opstået en slags alliance mellem Anholt Borgerforening og Anholt udvalget. 'Truslen' mod Anholt kommer ikke i samme grad som tidligere fra byrådet i Grenaa. Gennem den konstruktive dialog i Anholt udvalget er der opstået en øget forståelse for de problematikker, der er på Anholt. Nu ser både Anholt Borgerforening og politikerne i Anholt udvalget det som deres opgave i fællesskab at få formidlet dette videre til de nye politikere i Norddjurs Kommune. Håbet er så, at der

¹¹ www.folketinget.dk/Samling/20042/lovforslag/L22/som_fremsat.htm - 375k, 13.05.2005

opstår en forståelse for de helt specielle forhold Anholterne lever under. Dette skal så formidles videre til regionen og de udvalg som planlægger den fremtidig udvikling i hele regionen. Spørgsmålet er om der er politisk vilje til at investere de økonomiske ressourcer, der skal til for at fremme en teknologisk udvikling af Anholt. Indtil videre virker det som om man vil fokusere på turismen. Men vil anholterne have mere turisme? Kan der være mere turisme på Anholt? Meget tyder på at diskussionen fra 1970-kommunalreformen kan gentage sig. Hvem skal betale for at fremtidssikre Anholt? Hvem skal betale for at det er muligt at leve op til Johannes Nørregaard Frandsens og Ministeriet for Videnskab, Teknologi og Udviklings visioner om udkantsområderne som ”produktive og fuld af knald på”, med Internet og hjemmearbejdspladser foran computeren? Det lyder fint, men det kræver at man fx fører en direkte forbindelse via et fibernetkabel, som Ove Smidt fra Acaltel har givet en overslagspris på. Om der er vilje fra staten, den nye region eller fra Norddjurs Kommunes side ved vi ikke. Vi kan dog se, at det lykkedes gennem Anholt gruppen i 1981 at få bevilliget 16,5 million til en ny færge. 16,5 million omregnet til kroner i dag svare til ca. 35 millioner¹². Ud fra Ove Smidts pris på 12-13 millioner og måske det tilsvarende beløb til hardware og infrastruktur, er det ikke fuldstændigt urealistisk at få staten til at bevilge en del, EU en anden del og regionen den tredje del af beløbet. Vi ved at EU bevilger store beløb til sådanne projekter, der netop er målrettet udkantområder og ø-samfund.

Hvis der ikke er vilje til at investere i Anholt på dette område, så kan det meget vel være at konflikterne fra 70'erne dukker op igen. Tom Mortensen fra Anholt udvalget, udelukker ikke, at Norddjurs Kommune kan foreslå mere turisme, flere sommerhuse, og samtidig vil vende færgen for at skabe bedre rammer for endagsturister. Diskussionen om Anholt som en økonomisk byrde lader ikke til at være død. Der vil også i fremtiden være en diskussion om, hvorfor man skal bruge så mange penge på færgen, skolen, ældreomsorg og måske også en internetforbindelse. Før var der ikke nogen konkrete tal, der belyste disse problematikker. Det har vi forsøgt at råde bod på med denne rapport. Men hvis diskussionen igen er rettet mod øget nedskæring af den offentlige service, vil der kunne opstå en usikkerhed og en øget fraflytning som man så det i årene efter kommunalreformen i 1970. Denne gang gælder det om, at anholterne får

¹² Danmarks Statistiks hjemmeside: <http://dst.dk/Statistik/seneste/Indkomst/Priser/Prisberegner.aspx>, 30.05.2005

gennemdiskuteret hvilken fremtid de ønsker sig, og hvordan man når derhen. Dette er netop hvad anholterne har taget fat på ved at tage initiativ til nærværende rapport og opstarte den kommende SWOT undersøgelse til efteråret.

4. Kapitel: Aktionsforskning i traditionen fra den kritiske teori

I dette afsnit vil vi præsentere den kritisk teoretiske aktionsforskning. Først beskrives den historisk og (videnskabs)teoretisk kontekst, derefter et af aktionsforskningens metodiske redskaber; fremtidsværkstedet, og derudover andre af aktionsforskningens begreber.

4.1 Aktionsforskningen i en (videnskabs)teoretisk kontekst og udvikling

Aktionsforskning dækker over en forskning, der baserer sig på sociale eksperimenter med det formål at opnå en bestemt forandring. Aktionsforskning er mangfoldig og tager sit afsæt i en lang række forskellige teorier og afstande til andre videnskabsteorier. Den amerikanske socialpsykolog Kurt Lewin var overbevidst om, at det var muligt at udvikle en videnskab, der opfordrer mennesker til selv at tage ansvar (Nielsen, 2004:522). Derfor baserede Lewins forskningsresultater sig også på erfaringer fra hverdagen ud fra deltagernes egne omgivelser i et eksperimentelt forum. Det var dermed Lewin og siden hen også andres ønske, at forskning skal rumme potentialer til at skabe samfundet som et ansvarligt fællesskab. Senere har en nyere aktionsforskningsfilosof som Stephen Toulmin defineret aktionsforskning som en demokratisk videnskab, hvor en videnskab skal forstås som bevidst arbejde på at svække sin egen status som neutral og højeste form for viden (Nielsen, 2004:522).

Derfor er aktionsforskning også meget relevant i nutidens videnskab. Michael Gibbons og Helga Nowotny formulere nutidens videnskab som et nyt videnskabsparadigme i dag, hvori den nye vidensproduktion tager udgangspunkt i det senmoderne samfunds stigende kompleksitet og i umuligheden af at opnå interessant viden, hvis man som udgangspunkt går efter kundskab, der kan genrealiseres (Nielsen, 2004:518).

Aktionsforskning forholder sig til dette problem ved i sit udgangspunkt at tage afstand til den positivistiske forestilling om, at videnskaben lader virkeligheden uberørt af forskerens undersøgelsesmetoder. I stedet tror aktionsforskning på de eksperimentelle aktiviteter, der medtænker videns-skabende værdi som det, at forskeren ikke kan spille en neutral rolle og derfor skal inddrage lokale aktører i forskningsaktiviteten. Aktionsforskning er dermed også lokal og kontekstbundet. Det betyder, at

aktionsforskning heller ikke skaber generaliserbare resultater for universelle love. Opgøret med positivismens videnskabsideal og den empirisk-analytiske videnskab, der opstiller krav om værdifrihed som en forudsætning for at opnå objektiv og gyldig viden, stammer fra den kritiske teori (Andersen, 1994: 183). Den kritiske teori forudsætter, modsat positivismen, at man må og bør forholde sig kritisk til de samfundsforhold, der undersøges. Den videnskabsteoretiske grundopfattelse i kritisk teori argumenterer derfor for, at samfundsanalyser indgår i selve den samfundsudvikling, som de handler om (Andersen, 1994: 187) eller sagt på en anden måde, viden er ikke uafhængig af den sammenhæng den skabes i, og den endegyldige sandhed ligger ikke før eller udenfor videnskaben ej heller uden for argumentation (Fuglsang & Olsen, 2004: 209).

Aktionsforskning tager også afstand fra den konstruerede virkelighed som den 'neutrale' forsker forsøger at stille sig over. Den virkelighed, der søges skildret er skabt af forskeren for at kunne måles. Et eksempel kan være forskerinterviews eller spørgeskemaer, hvor der skabes en virkelighed, som kun har mening, fordi der skal forskes og som ikke afslører den i "konstante forandring værende" virkelighed (Nielsen, 2004:523). I stedet opnår den neutrale forsker at fastfryse et billede af virkeligheden som passer til behovet og som er en dårlig erkendelse af virkeligheden. Derved bliver der skabt et kunstigt rum for samtale og dialog, hvor forskeren bliver subjektet og forskningen målet.

Det vigtige i aktionsforskningen er det forandringsorienterede element om "at være på vej til at skabe", hvorfor ontologien også bygger på, at verden ikke er entydig og har et fremtidsperspektiv, der skabes af nye sociale beslutninger og ønsker om alternativer til de eksisterende reificerende virkeligheder (Østerberg i Nielsen, 2004:524). Mennesket kan altså gennem handling og praksis myndiggøres i sociale systemer og sammenhænge. Forståelsen og meningsskabelse i et demokratisk perspektiv om deltagelse skal ifølge aktionsforskningen foregå i transformativ processer, der netop mindsker umyndighed. Aktionsforskning anvender derfor fremtidsværkstedet, hvor deltagerne gennemgår en proces hvori de "er på vej til at skabe noget", helt i tråd med den kritiske teoris insisteren på, at "viden ikke er uafhængig af den sammenhæng den skabes i".

Det betyder, at der stilles krav til både forsker og forskningsdeltager. Forskeren må engagere sig praktisk forandringsorienteret, og forskningsdeltagerne må deltage aktivt i processen ved at identificere problemfeltet og løsningerne på dette. Skjervheim definerer det som at, aktionsforskning selv beskriver erkendelsesprocessen som et "joint venture", hvor forsker og deltager gennem en fælles praksishorisont forstår videnskab som en løbende dialogisk proces (Nielsen, 2004:526). Dermed bliver praksis forandring en grundsten til ny erkendelse og erfaringsdannelse. Aktionsforskningens ontologi kan altså sammenfattende beskrives som liggende på linje med hermeneutikkens menneskesyn (meningsskabelse og forståelse mellem mennesker), men med en tilsætning af et langt stærkere handlingsbegreb og dermed også et begreb om, at handling rummer en mulighed for myndiggørelse af mennesker igennem en frigørende erkendelsesinteresse.

4.1.1 Kritisk teoretisk aktionsforskning

Dermed trækker aktionsforskningen igen på den kritiske teori, der netop ledes af den emancipatoriske, frigørende erkendelsesinteresse, og forholder sig kritisk til den umiddelbare oplevede virkelighed (Elling, 2004:208). Kritisk teoris rolle er at forholde sig kritisk til de gjorte iagttagelser, og på den måde vende om på forhold, der forekommer fordrejede i forhold til det teorien erklærer.

Det er et centralt princip inden for kritisk teori, at teori formuleres i 'dialog' med såvel de berørte personer, og den beskrevne og analyserede virkelighed, som med de eksisterende teorier herom. Dette princip skinner tydeligt igennem i aktionsforskningen. Kritisk teori forskriver altså en opnåelse af sandhed gennem teoretisk viden i en vekselvirkning mellem en virkelighed, der 'afskrælles' forvrængende og fremmedgørende former og den teoretiske forståelse af de processer, der medvirker til sådanne fordrejninger og fremmedgørelser (Fuglsang & Olsen, 2004: 208). Således bliver spørgsmålet om viden ikke kun om det, der involverer sig i forskningsfeltet, men også om det, der udspiller sig omkring forskningen. Der opstår et dialektisk forhold mellem teori og empiri, hvor de gensidigt påvirker og griber ind i hinanden. Dette synspunkt afføder det kritiske aspekt i forhold til det tidligere videnskabsideal, idet det gør op med

en forestilling om, at viden kan nå gennem enten en empirisk-analytisk årsagsanalyse eller gennem hermeneutisk meningsfortolkning. For at opnå en udtømmende forståelse af den sociale virkelighed må den videnskabelige tilgang begribe begge (Andersen, 1994: 188). Denne kombination udfoldes i dette projekt via dels en empirisk-analytisk undersøgelse af de historiske og økonomiske forhold mellem Anholt og Grenaa Kommune, og dels en fortolkende analyse af Anholt-borgernes behov og ønsker for en fremtidig udvikling af Anholt. Sidstnævnte kommer til udtryk i et fremtidsværksted vi afholder på øen (uddybes i afsnit 5.3).

Kritisk teori søger altså at udvikle et metodesyn, der integrerer og veksler mellem en tilskuerorienteret empirisk-analytisk tilgang og en fortolkningsvidenskabelig deltagertilgang, idet den bygger på en opfattelse af, at alt socialt liv grundlæggende rummer både et subjektivt plan og et objektivt plan (Andersen, 1994: 190). Dette skal forstås ud fra en argumentation, der forklarer de handlinger og sociale processer, der foregår i samfundet som et resultat af et samspil mellem på den ene side bevidste subjektive hensigtsstyrende handlinger og på den anden side objektive mekanismer og lovmæssigheder, som fungerer uden om folks bevidsthed (Andersen, 1994: 189).

Den klassiske kritiske teori har via Frankfurterskolen ved Max Horkheimer og Theodor W. Adorno inspireret aktionsforskningen i forbindelse med den kritiske tolkning af psykoanalysen og i dens forståelse af subjektivitet og lærerprocesser. Her opfattes subjektet som noget, der aktivt skaber sig selv socialt og i praksis, men som samtidig blokeres og forstyrres af de sociale forhold, som det lever under. Den fælles erkendelsesproces, som aktionsforskere gennemfører i fx fremtidsværkstedet, for at bryde de sociale forholds blokade, kan også forstås som en læreproces: læring igennem eksperimentelle erfaringer (Nielsen, 2004:528). I denne sammenhæng bliver fantasien et vigtigt element. Aktionsforskeren og aktionsforskningen søger at skabe sociale frirum, hvor fantasien kan få fri bevægelighed. Fantasien er det frigørende element, hvor modsætninger og ambivalenserne lever, og producerer således bevægelse og skred i handlingslammelsen. Fantasien er dermed meget vigtig for skabelsen af det sociale frirum, så mure rives ned og nye kan sættes op. Det foregår under en dialogisk erkendelsesproces, hvor vi i et beskyttet fællesskab kan sætte fantasien i bevægelse og

tillade sociale handlingers frie udfoldelse. Oscar Negt forsøger via konkret aktionsforskning at skabe disse frirum af nye offentlige arenaer, omkring arbejdslivet. Her involverer forskeren sig i at skabe noget nyt, der endnu ikke er, og som derpå bliver udgangspunkt eller arena for videnskab og lærerprocesser:

”Disse læreprocesser tager deres udgangspunkt i arbejderne egne erfaringer, deres aktuelle situation, bevidsthedstilstand, psykiske tilstand, sociale forhold, og de omgivende livsbetingelser af økonomisk og politisk art.” (Negt, 1975:17).

Negts kritiske aktionsforskning tog udgangspunkt i Horkheimer og Adornos kritiske teori. Udgangspunktet var, at arbejderne skulle gøre sig fri af dogmer og forforståelser og i stedet give plads til formulering af fantasi-sociale behov i forhold til hele livssammenhængen. Negts bog; ”Sociologisk fantasi og eksemplarisk læring” (1975) forklarer denne position nærmere. Konkret fik Negt via aktionsforskningen og etableringen af sociale eksperimenter med arbejdere på Volkswagen-fabrikkerne i Tyskland, etableret store forbedringer for arbejderne.

I Danmark er der ligeledes blevet gjort forsøg på kritisk aktionsforskning, stærkt inspireret af Robert Jungk, som bliver præsenteret nedenfor. Især er der blevet lagt vægt på arbejde med udvikling af Jungks fantasi horisonter for et demokratisk socialt liv samt initiativer til sociale eksperimenter. Kurt Aagaard Nielsen¹³ har sammen med Peter Olsen¹⁴, Birger Steen Nielsen¹⁵ i 1980-90'erne været igangsætter på et omfattende aktionsforsknings projekt kaldet ”Industri og Lykke” projektet. Sammen med fagforeninger mfl. arbejdedes der på at skabe demokratiserende forandringer i arbejdslivet gennem selvorganiserede fremtidsudkast. Projektet gjorde også brug af det sociale frirum, hvor fantasien kunne hjælpe arbejderne til at skabe noget nyt. Det vil sige, at der med denne metodologi blev skabt en bestyrket proces, hvor arbejderne

¹³ Kurt Aagaard Nielsen, sociolog, professor ved Roskilde Universitetscenter. Arbejder forskningsmæssigt med «arbejdslivsstudier». Publiceret bøger og artikler om demokratisering af produktionsliv og nye konflikttyper på arbejdsmarkedet. (www.leksikon.org)

¹⁴ Professor ved RUC 'med særlige opgaver' i arbejdspsykologi og hverdagslivets og arbejdslivets fællesskaber.

¹⁵ Associate Professor, Department of Adult Educational Research and Adult Education Research Group, Roskilde University Center (RUC). (www.ruc.dk/inst10)

ligeværdigt med eksperter og det offentlige fik skabt et socialt eksperiment med en demokratisk indrettet fiskeindustri (Nielsen, 2004:538).

Peter Olsén, Birger Steen Nielsen og Kurt Aagaard Nielsens ambition med *Industri og Lykke*-projektet på en fiskefabrik i Esbjerg var at skabe en 'forandringskultur' indenfor det bestående, hvor deltagerne gennem sociale eksperimenter i blandt andet fremtidsværksteder skulle udvikle arbejdsforhold i overensstemmelse med arbejdernes konkrete livssammenhæng (Olsén, Nielsen, Nielsen, 2003, s. 271):

"Sociale eksperimenter er ikke i sig selv vejen til en gennemgribende omstrukturering af den eksisterende produktionsmåde. Men de kunne vise sig at blive en vigtig forudsætning. Hvis de forbindes med spørgsmålet om samfundsmæssig rigdom og livssammenhængene – og dermed en form for 're-embedding' – vil også spørgsmålet om samfundsmæssigt demokrati presse sig på."

(Olsén, Nielsen, Nielsen, 2003, s. 74).

Forhåbningen var, at de sociale eksperimenter skulle blive permanente og på længere sigt sprede sig til resten af samfundet. Denne ambition viste sig dog at være meget svær at opfylde. Kurt Aagaard Nielsen forklarede selv ved et kursus i arbejdsliv på RUC d. 26/10/2004, hvorledes *Industri og Lykke*-projektet, '*Dyndspringeren*', efter 1 år blev stoppet, på trods af at dets løbetid var planlagt til at strække sig over 3 år. 'Kræfter' i det udvalg, der skulle bevillige pengene, undskyldte det blandt andet med, at den pågældende fiskefabrik, hvor projektet fandt sted, ville kunne agere på markeds- og konkurrencestridige vilkår, hvis de fortsat fik støtte til at videreudvikle virksomheden i retning af en 'demokratisk industriproduktion'.

En vigtig pointe man kan udlede heraf er, at der kan være meget langt fra aktionsforskningens store målsætninger til den barske realitet, hvor idealerne skal virkeliggøres. Dette må give stof til eftertanke, når man arbejder med aktionsforskning. Nogle ville mene, at disse erfaringer betyder at man skal stoppe med luftige sociale eksperimenter og indstille arbejdet for forandringer af det bestående. Men man kunne

også se erfaringerne som om, at vi skal være bevidste om de store udfordringer og den megen modstand, de alternative utopier vil møde på deres vej mod en mulig realisering.

Vores projekt er ikke et aktionsforskningsprojekt, men snarere et pilotprojekt der kan sætte nogle nye tanker og ideer i gang. Vi vil arbejde ud fra Anholt-borgernes erfaringer – i hele deres livssammenhæng, og derigennem give dem plads og frirum til at formulere fantasi sociale behov for deres liv. Hvordan dette konkret skal foregå forklares i kapitel 5. Det metodiske værktøj, som skal gøre det muligt; fremtidsværkstedet, som præsenteres nedenfor, stammer især fra Robert Jungk.

4.1.2 Robert Jungk og fremtidsværkstedet

I forlængelse af vores kritiske teoretiske tilgang til projektet finder vi i udkanten af den kritiske teoris univers Robert Jungk (1913-1994), der arbejdede inden for en praksisorienteret vinkel, der af Kurt Aagaard Nielsen benævnes som den kritiske teoritraditions aktionsforskning. Det gør han fordi Jungk, i samklang med den kritiske teori, forsøger at fastholde paradokset:

”At se verden igennem fantasi briller uden at blive gjort til instrument for en bestemt organisation eller gruppe, som forfægter denne utopi.” (Nielsen, 2004: 529).

Robert Jungk definerede ikke sig selv som aktionsforsker, men var optaget af konkretiseringen af fantasien i samfundets kultur. Han var engageret i græsrodsbevægelser som afsæt for udkast af ureificerede samfund og livssammenhænge, og ikke som politologiske interesse fænomener. I lighed med kritisk teori pointerer Jungk konstant nødvendigheden af at overskride den eksisterende teknokratiske fremtidshorisont. Denne teknokratiske fremtidshorisont bliver nemlig oftest fremstillet som den eneste mulige fremtid. Det var Jungk imod, han ville skabe nye fremtidsudkast og gøre fremtidsmulighederne mangfoldige (Nielsen, 2004:529).

4.2 Fremtidsværkstedet

”Et vellykket fremtidsværksted – kan man kende på, at det bereder deltagerne på fornøjelse, at det styrker deres selvtillid, at det giver hver enkelt deltager en følelse af, at deres tanker er værdifulde, deres liv betydningsfuldt.” (Jungk & Müllert, 1989:9).

Således betegner Jungk og Müllert et fremtidsværksted i deres fælles bog fra 1989 ”Håndbog i fremtidsværksteder”. Senere i dette afsnit vil vi forklare fremtidsværkstedets specifikke indhold. I fremtidsværkstedet dannes der nye fællesskaber gennem den kollektive skabelsesproces. Det nye fællesskab er ikke kun funderet i den fælles oplevelse, men også gennem det uundværlige bidrag som alle deltagerne bidrager til en løsning af en ”verden i krise”. Det betyder, at deltagerne som citatet ovenfor udtrykker, oplever at deres tanker er værdifulde og at deres tilstedeværelse i samfundet myndiggøres. Selvom det i første omgang er i tankerne at deltagerne, i et vellykket fremtidsværksted, bliver selvbestemmende og skabende i deres egen livssammenhæng. Fx kan deltagerne gennem fremtidsværkstedet få mod på at virkeliggøre nogle af ideerne, enten på eget initiativ eller via samarbejde med omverden, fx arbejdsløse i forhold til det offentlige. Således argumenterer Jungk og Müllert for, at det er forkert, når man i årevis har klaget over borgers ligegyldighed og mangel på interesse for demokratisk deltagelse og indflydelse. Argumentet bygger på, at når mennesker erfarer, at de virkelig kan være med-udviklende og selvbestemmende, så vil de også gerne være aktivt deltagende i det konkrete tema-problem. Det kan så efterfølgende i et demokratisk perspektiv give mod på også at gøre sin indflydelse gældende på større og bredere problemstillinger. Jungk og Müllert peger på en række øjeblikkelig psykologiske virkninger, man kan konstatere ved deltagelse i et vellykket fremtidsværksted:

- Mennesker, der ellers er vant til, at deres synspunkter skubbes til side som ukvalificerede, får selvtillid
- Lidt efter lidt opgiver de deres passive og resignerede holdning og begynder at kunne se sig selv som aktive deltagere i kommunale regionale, nationale og internationale processer;

- Deres livserfaringer, der er uundværlige for en human udformning af fremtiden, bliver omsider hørt og taget alvorligt
- De gennem autoritær opdragelse og mangel på udfordring tilstoppede fantasikilder begynder at flyde

Dette fordi de ikke blot har mulighed for at lytte i dette nye demokratiske organ, men også kan tale selv, fordi de ikke blot modtager, men også giver, er de også på en helt anden måde parat til at bruge udefrakommende informationer og forslag, dvs. til at lære og handle i overensstemmelse hermed. (Jungk & Müllert, 1989:17).

Ambitionen i aktionsforskningens fremtidsværksted er dermed at myndiggøre mennesker, så de føler sig som en del af samfundet og har en berettigelse. Ved at delagtiggøre borgere og berørte grupper i deres egen konkrete sociale virkelighed, opnår fremtidsværkstedet sit demokratiske fundament.

Jungk udvikler fremtidsværkstedet, fordi han ser et behov for sociale opfindelser, - sociale nyskabelser, hvor det menneskelige samliv og samfundsmæssige institutioner står i fokus. Han reagerer imod de mange nyudviklede metoder som især erhvervslivet har indkøperet, hvis formål er at udvikle produkter og tjene penge. På grund af denne teknisk-videnskabelige revolution er der i dag et kæmpe behov for nye ideer på det sociale og politiske område. Jungk argumenterer for, at vores daglige liv ikke mere kan modstå de problemer, der opstår med de nye produktionsmåder, nye samfærdsmidler og nye miljøbelastninger. Jungk udtaler således:

”De love og kontrolforanstaltninger, der skal imødegå de biologiske, økologiske, psykologiske og samfundsmæssige virkninger af de tekniske nyskabelser, er i sig selv helt utilstrækkelige til at klare disse udfordringer. Det er nødvendigt, at der bliver udviklet grundlæggende andre koncepter.”

(Jungk & Müllert, 1989: 23)

Han skitserer endvidere en række kriser, som vi i dag ikke er stand til at hamle op med, hvis vi ikke netop udvikler nye sociale opfindelser. Han peger blandt andet på: Arbejdsløshed som følge af rationalisering. Den hastige forældelse af faglig kundskab

pga. den permanente tekniske innovation byernes vækst og den stigende sammenpresning af store menneske masser som en konsekvens af den økonomiske og erhvervsmæssige koncentration. Trafikkens sammenbrud. Lovgivningens uoverskuelighed og ugennemsigtighed. Førtidspensionering og dens virkning.. At blive gammel i præstationssamfundet. Ensomhed og fremmedgørelse.

Jungk fremkommer med en hård kritik af samfundets indretning og den måde hvorpå vi accepterer status quo, og i den forbindelse passiviseres. Det er her tydelig at se, at Jungks teori udspringer fra den kritiske teoris univers. Teorien pointerer, at der iboende mennesket ligger en kraft til at ændre fremtiden, især gennem fantasien. Fx selvom menneskeheden i dag har oplevet mange krige drømmer vi stadig om fred. Fred er måske blot en utopi, men den gør os i stand til at bevæge os mod mere fred på jorden. Jungk udtrykker det således:

”Thi proteser mod det som er, virker meget mere overbevisende, hvis den samtidig forstærkes af en intens skildring af det, som burde og kunne være.” (Jungk & Müllert, 1989: 29).

Den kritiske teoris målsætning om at skabe rammerne for en emancipatorisk, frigørende erkendelsesinteresse hos menneskene, går tydeligvis igen. Men ikke alle har lige let ved at gøre sociale opfindelser og foreslå sociale nyskabelser. Jungks pointe er, at det overraskende nok er dem der har lidt eller ingenting at miste, de afhængige og umyndiggjorte, der har lettest ved at slippe fantasien løs. Deres fordel er, at de er fri for at skulle forholde sig til objektive og saglige nødvendigheder, men blot kan give fantasien frit spil. Fordi de går frisindet til værks, er de endnu i stand til at se muligheder, frem for eksperten og dem der har del i magten (Jungk & Müllert, 1989: 25). Selve grundtanken i fremtidsværkstedet er således, at deltagerne er en uundværlig partner i forskningen og ligeværdige med eksperter, myndigheder og andre bedrevende.

4.2.1 Fremtidsværkstedets faser

Fremtidsværkstedet bygger på 3 faser, kritikfasen, fantasifasen og realiseringsfasen. I *kritikfasen* formuleres mismod, kritik og negative erfaringer i forhold til

værkstedstemaet. Alt dette skrives på ophængte papirark og ordnes til temakredse. *Fantasifase* indledes med en brainstorm på baggrund af kritikudsagnene, der formuleres i form af løsninger, forslag, idéer optegnes på papirark, der præciseres i fantasitemakredse eller utopiske udkast. Her besvares den formulerede kritik med egne ønsker, drømme, forestillinger, alternativer ideer, og de mest interessante af disse indfald bliver valgt ud og bearbejdes til løsningsforslag (fantasi-udkast). *Realiseringsfasen* er en kritisk efterprøvning af løsningsforslag samt vurdering af mulighederne for realisering og angivelse af skridt, til at realisere en aktion eller et projekt. Her vender man tilbage til den aktuelle nutid med dens magtforhold, love, og forordninger og mulighederne for at realisere utopi-udkast efterprøves kritisk. Dette sker gennem mødet med 'virkeligheden'. Ideen underkastes 'ekspertviden' for at finde ud af hvilke hindringer, der er for at realisere ideen på kortere eller længere sigt. Fremtidsværkstedet opsummeres igennem en protokol, der føres via vægviserne, denne danner baggrund for udbredelsen af resultaterne, forslag til viderearbejde samt realisere af et givent projekt eller permanent værksted (Jungk & Müllert, 1989: 16, 55-56).

Gennem værkstedet bør deltagerne opnå den erkendelse, at der ikke er én mulig fremtid, men at der eksisterer en hel horisont af mulige fremtider, og at det er muligt at påvirke udviklingen i sin livssammenhæng. Jungk opererer med tre forskellige forståelser af fremtiden, den sandsynlige, den mulige og den ønskelige. Der hvor fremtiden formes er i rummet mellem den sandsynlige og den ønskværdige fremtid. Man kan altså ikke se fuldstændig bort fra samfundets indretning, men indenfor denne ramme er det muligt at dreje udviklingen i mange forskellige retninger. Den ønskværdige fremtid tilgodeser de enkeltes interesser, ønsker og drømme. Samtidig er det en demokratisk fremtid, hvor alle har mulighed for at forme egne livsbetingelser. Billeder af en sådan fremtid må derfor opstå i samarbejdet mellem de berørte, et samarbejde, der bør være kendetegnet ved gensidig respekt og dialog, der skaber en forståelse for, den fremtid de berørte deltagere ønsker skabes.

Aktionsforskerens rolle er i den forbindelse primært at skabe et rum for forandring og agere leder af værkstedet, altså leder af de regler og processer værkstedet indeholder. Værkstedslederen skal gennem positiv opmærksomhed sikre en artikulation af samtlige

af deltagernes problemer og drømme for fremtiden. At forskeren skal virke som metodeleder, betyder at forskeren bidrager med metode til opnåelse og afdækning af den viden, der skal føre til senere forandringer og udvikling. Forskeren skal samtidig, i samarbejde med de øvrige deltagere sørge for, at der bliver ført protokol over værkstedet. Protokollen er en direkte afskrift af alle vægaviser, som er blevet produceret på værkstedet og er et produkt af arbejdet. Protokollen kan både bruges af forsker og deltagere som en form for hukommelse til brug ved et nyt fremtidsværksted eller til at forskeren kan afdække ny viden herom. Formålet med rapportens brug af fremtidsværkstedsmetoden samt den konkrete anvendelse vil blive gennemgået i kapitel 5.

5. Kapitel: 'Anholt-fremtidsværksted' – metoden

5.1 Formålet

Det har været det demokratiske aspekt samt det at forandringer sker fra neden, som har været motivationen bag valget af fremtidsværkstedet. I fremtidsværkstedet siger man ikke kun Nej, det bliver suppleret med et Ja til det mennesker går og drømmer om. Overskifterne bliver skiftet ud med et konkret indhold, der styres af deltagernes livserfaringer og deres ønsker for fremtiden. Fremtidsværkstedet giver med andre ord, mulighed for at "almindelige mennesker" kan være med til at sætte dagsordenen og forme fremtiden.

"Fortæl mig, og jeg glemmer,
Undervis mig, og jeg husker,
Involver mig, og jeg lærer"

Benjamin Franklin

Dette citat rummer noget helt centralt i fremtidsværkstedstanken. Mennesker skal involveres for at lære. De skal selv formulere og aktivt og selvstændigt arbejde for forandringer af deres livsforhold. Kun igennem bevidstgørelse kan mennesker opnå frigørelse. Vi er enige i denne forståelse, der i et videnskabsteoretisk lys indfører sig i den klassiske skelnen mellem subjekt og objekt. Vi arbejder ud fra et kritisk teoretisk aktionsforskningsmæssigt udgangspunkt, der netop ser alt socialt liv som indeholdende både et subjektivt plan og et objektivt plan. I fremtidsværkstedet ser vi deltagerne som mennesker, der aktivt skaber sig selv socialt og i praksis, men som samtidig blokeres og forstyrres af de sociale forhold, som de lever under. Den fælles erkendelsesproces, som vi gennemfører i fremtidsværkstedet, for at bryde de sociale forhold og strukturelle rammer, er vi enige med Kurt Aagaard Nielsen i, er en sociallæreproces, idet vi forstår læring som en proces igennem eksperimentelle erfaringer (Nielsen, 2004:528). Aktionsforskere argumenterer for, at den sociale læringsproces i et fremtidsværksted er det første skridt til en social myndiggørelse. Gennem kritik, utopi og realiseringsfaserne indstiller man sig langsomt på, at man er ved at blive til et kollektivt handlende væsen ved, at det der siges, siges i association med det sidemanden har sagt (Aagaard

Nielsen, RUC, Tek-Sam, d.19.05.05; tid 30: 05). Der er altså ikke snak om en individuel myndiggørelse, men snarer en *social myndiggørelse*. Ideerne tildeles myndighed ved, at ideerne bliver sat i sammenhæng og derved beskyttes af de andre deltageres videre association og idestrøm. Den sociale læring er dermed perspektivet for aktionsforskning. Med et kritisk teoretisk sprog er perspektivet at få noget uidentisk på banen og ikke fx, at opklare undertrykte subjektivitet.

Vi forsøger igennem fremtidsværkstedet at bryde med den traditionelle subjekt/objekt problematik. Projektets udgangspunkt er et fremtidsværksted under temaet ”Det gode liv for borgerne på Anholt¹⁶”. Hermed søger vi at spørge ind til deres livssammenhæng og ud fra den udforske hvilke problematikker, der rejses. Ved at tage udgangspunkt i livssammenhænge får vi automatisk et fra neden perspektiv, dvs. aktionsforskning problematisere ikke nogle menneskers livsudfoldelse og livs behov på forhånd, men de er grundlaget for den fremtidstænkning der vil komme. Med andre ord så fornægter vi ligeså lidt som deltagerne, at der blandt andet er nogle økonomiske vilkår der gør sig gældende. De vilkår bliver blot inddraget implicit i deltagerens livssammenhæng og er derfor ikke udgangspunktet for en problematisering.

Begrebet *livssammenhæng* dækker over, at vi skal etablere én eksistens, der både betinges økonomisk, men som også indeholder udfoldelse som hele mennesker. Dette syn opererer altså med en økonomi-forståelse, der har afsæt i livssammenhængen – hvor livssammenhængen allerede medreflekterer og medindregner fx den socioøkonomiske grundbetingelse, men som ikke lader sig styres af den. Vi tager derfor udgangspunkt i spørgsmålet; hvordan vil I gerne leve? Tog man udgangspunkt i de kvantitative, økonomiske livsbetingelser ville spørgsmålet snarer handle om, om det overhovedet kan betale sig at have folk boende på Anholt? Det er aktionsforskningens overbevisning, at individer aldrig vil stille sig det kvantitative spørgsmål i kraft af at de netop tager udgangspunkt i *hele* deres livssammenhæng.

¹⁶ Begrebet 'Det gode liv' benyttes her til at indfange det subjektive livsverdensperspektiv. Det dækker over de værdier og normer, der beskriver individuelle livsformer, hvad der former hverdagens handlinger og bringer indhold i livet, så som tid, natur, kultur etc. Det 'gode liv' kan med andre ord forstås som det pejlemærke individet benytter for at give sit liv mening og værdi.

Sammen med borgerne på Anholt vil vi sætte fokus på de problematikker, der er tilknyttet det at bo på en fjerntliggende ø. I fremtidsværkstedet vil vi ansøre de ønsker, tanker, følelser og forestillinger som borgerne på Anholt må have omkring øens fremtidige udviklingsmuligheder og potentialer. Formålet med fremtidsværkstedet er, at vi sammen arbejder ud fra borgernes ønsker og drømme og derved ser på de iboende handlingsmuligheder og ideer. Ideelt set er aktionsforskeren advokat for de potentialer, der opstår i værkstedet. Det at være advokat for potentialerne betyder egentligt, at det godt kan være, at der er noget, der lige i øjeblikket er for svagt til at kunne gøre sig gældende, men som via faserne kan tegne sig til at indeholde handlingsmuligheder. Igennem at advokere for potentialerne i 'Anholt-fremtidsværksted', søger vi at rette op på en magtskævhed, der er i rummet. Magtskævheden kan forstås som forholdet mellem potentialer og ikke potentialer. Dette skal forstås i forhold til at der vil være røster, interesser og orienteringer på spil i et værksted, der gør at potentialerne ikke vil blive hørt af dem der tegner foretagendet, altså dem der har magten til at sætte dagorden, fordi potentialerne ikke er vigtige for dem.

Inspireret af Jungk bruger vi begrebet ubrugtmuligheder for en udvikling på Anholt – nogle muligheder som ingen rigtigt har taget alvorligt, men som vi kan se, kan tegne et fremtidsperspektiv via det sammenspil, der er kommet i gang i værkstedet. Det vil sige, at vi søger at synliggøre potentialer frem for de ikke-potentialer, der kommer til udtryk via fremtidsværkstedet. Ideelt set så er det aktionsforskerens opgave, at understøtte og give krop til de stemmer og forandrings rettede ideer, som ikke får meget plads og dermed understøtte frirummet for alle potentialer. Frirummet er altså vigtig for, at neutralisere den magtskævhed, som ellers er i samfundet.

5.2 Validitet af fortolkning

Igennem en cocktail af vision, konkret erfaring og virkelighed er det vores håb, at fremtidsværkstedet vil bidrage til realiseringen af fremtidsmuligheder med afsæt i borgerens initiativ og iderigdom. Fremtidsværkstedet er baseret på en række "bløde" værdier, der ikke umiddelbart lader sig måle. Derfor bliver der i vurderingen af processerne, lagt vægt på værdier som engagement og glæde i arbejdet med værkstedsformen, at alle får mulighed for at ytre sig frit, og at deltagerne oplever en

følelse af social myndiggørelse¹⁷. Om disse ting bliver opfyldt vil både være op til vores oplevelse, sansning samt op til deltageres vurdering af værkstedet, ud fra evalueringsskema.

Tolkningsprocessen efter værkstedet vil vi tage udgangspunkt i vores sansninger og iagttagelser samt båndoptagelserne af værkstedet. Mange af de indtryk vi har af, hvad der bliver sagt, kan ikke synliggøres idet de er formet af deltageres livssammenhæng. Derfor kan man stille spørgsmålstegn ved valideringen af vores tolkning, - hvordan kan vi tolke det og hvem siger, at vi har ret? Validiteten af vores tolkning vil derfor foregå dialogisk. Ud over den dialogiske validitet mener vi, at der ligger en validitet i, at vi alle fire i projektgruppen har deltaget i værkstedet og i tolkningsprocessen.

I den dialogiske validitet ligger et krav om at tolkningsprocessen både er underlagt vores, projektgruppen, og deltageres tolkning, hvilket betyder at vores og deltageres tolkninger sidestilles. Der vil næsten altid forekomme divergencer i tolkning ved denne arbejds metode. Det er derfor vores hensigt at levere fortolkningen tilbage til deltagerne, så de har mulighed for at udtrykke uenighed eller enighed. Der, hvor dette forekommer, vil deltageres oplevelser og forståelse blive føjet ind i tolkningen, idet vi opfatter disse steder som ekstra spændene, idet divergenserne forestår som muligheder for at trænge lidt længere ned i de skitserede problemstillinger. Det har grundet tidspress ikke været muligt at imødekomme dette dialogiske kontrolgreb i rapportens endelige version. Det er dog stadig vores hensigt at opnå denne dialogiske validitet. Vi har derfor besluttet at vedlægge de divergencer, der måtte forekomme efterfølgende, løst i rapporten.

Vi ser i høj grad tolkningen som et oplæg til en samtale, til en videre dialog med dem, der har medvirket i 'Anholt-fremtidsværksted' og andre interesserede. Dette pilot-aktionsforskningsprojekt skal dermed også ses som del af en proces. En proces der rækker længere end blot projektarbejdets 4 måneder. Processen er sat i gang med

¹⁷ Begrebet 'social myndiggørelse' skal forstås i henhold til Jungks brug af dette, dvs. at myndiggørelsen består i at den store del af befolkningen, der normalt ikke føler sig indflydelsesrige i forhold til beslutningsprocesser erfarer gennem deltagelsen at bliver taget alvorligt, og således oplever en forståelse af sig selv i relation til andre som betydningsfuld. Dette betyder ifølge Jungks, at man herved får mod til at øve indflydelse på sit eget liv. Denne bevidstgørelse afføder, at individet kan se sig selv som en del af et fællesskab og derved har ansvar for dette. Denne erfaring indebærer en berettigelse, der leder til at individet oplever sin myndiggørelse i forhold til samfundet – i myndiggørelsens yderste konsekvens øver individet altså indflydelse i forhold til større problemstillinger.

fremtidsværkstedet, men har jo langt fra nået at inddrage alle interesserede Anholtborgere. Repræsentativiteten i værkstedet stiller spørgsmål ved den demokratiske kvalitet. Derfor er det endvidere vores intention at offentliggøre rapporten, så alle interesserede kan delagtiggøres i værkstedets resultater. Dette skal ses i et demokratisk aktionsforsknings perspektiv, hvor formidlingen til en bredere borgergruppe bør være målet. Rapporten vil blive offentliggjort på Anholt biblioteket, dele af den i 'Ø-posten' og i den lokale Anholt avis samt på www.anholt.dk. Samtidig har borgerne på Anholt taget initiativ til en række borgermøder og bestilt en SWOT-analyse, hvor ideer og potentialer for Anholts fremtid skal videreudvikles og diskuteres.

Derfor skal fremtidsværkstedet også ses som et pilotværksted, en opstart for en længere proces, hvor de 8 deltagere kan blive til flere og flere fx via offentlighedsarrangementet til efteråret i forbindelse med SWOT-analysen. Derfor kan man også se de ideer der kommer frem i ''Anholt fremtidsværksted'' som handlingsideer og ikke egentlige vedtagne beslutninger om handling nu og her. Dermed har selve forandringsprocessen ikke taget form endnu. I stedet bliver der påbegyndt en proces, hvor egentlig handling kan komme efterfølgende, fx ved efterårets SWOT-seminar.

5.3 'Anholt-fremtidsværksted' processen

I det følgende afsnit vil faserne blive gennemgået, så læseren kan danne sig et indtryk af de metodiske overvejelser bag alle faserne og få indblik i værkstedets indhold.

5.3.1 Forberedelsesfasen – 'Anholt-fremtidsværksted'

Det har været vigtigt for os, at 'Anholt-fremtidsværksted' gennemgår alle faserne fra Jungks ideelle fremtidsværksted, selvom det kun foregår over knap 4 timer. Dette er svært, idet en 'grundlæggende demokratisk udviklingsproces', hvor vi som forskere integreres med det udforskede (Anholt og borgerne), er en tidskrævende og langvarig proces. Vi stræber dog alligevel efter, at værkstedet sætter en idestrøm i gang, som forhåbentlig kan fortsætte efter værkstedets afslutning og måske ende ud i en stærkere myndiggørelse blandt borgerne, i forhold til centrale beslutningstagere, såsom kommunen og staten.

Vi har set os nødsaget til at tage visse forbehold og skabe vores eget fremtidsværksted ud fra den tid og de midler, vi har haft til rådighed. Selve tidsbegrænsningen for projektet på få måneder, gør det svært at gennemføre et aktionsforskningsprojekt, der normalt forløber over mange måneder og år. Skabelsen af et frirum for kritik, fantasi, læring og udvikling tager tid, især når mange sociale, økonomiske og politiske strukturer kan komme i vejen for forandringen. Deltagerne til 'Anholt-fremtidsværksted' er derfor, i modstrid med aktionsforskningen og fremtidsværkstedets oprindelig ånd, blevet udvalgt af os. Det har vi gjort ud fra den overbevisning, at et åbent værksted på 4 timer for alle interesserede og dermed mange deltagere, ville have dårlige chancer for at blive en konstruktiv oplevelse. Vi har derfor forsøgt at udvælge et repræsentativt udsnit af borgerne på Anholt som deltagere, hvilket flere af deltagerne efterfølgende mente var lykkedes ganske godt.

Traditionelt set er et fremtidsværksted en gruppe mennesker, der mødes om et fælles tema eller problem over længere tid, nogle gange over en årrække. I 'Anholt-fremtidsværksted' har vi, grundet tidsmangel hos både os selv og Anholt-borgerne, valgt kun at holde ét fremtidsværksted på 4 timer. I et fremtidsværksted er processen med de 3 faser: kritikfasen, fantasifasen og realiseringsfasen, som førnævnt meget vigtige. Det er vigtigt, at der er en god stemning, hygge og frirum så deltagerne kan løsrive sig fra traditionelle og strukturelle tankemønstre. Virkemidlerne er leg, kreativitet og "ejerskab" over lokalerne som fremtidsværkstedet foregår i. Vi bruger leg og kreativitet for at give en legende stemning, og for at bruge andre udtryksformer end den verbale. Alles ejerskab over lokalet forsøger vi at opnå ved, at alle delagtiggøres i praktiske ting såsom, selv at hente og placere stole, at stille kaffe frem mm. Argumentet for at deltagerne aktiveres gennem praktiske gøremål er at forsøge at nedbryde den lidt officielle stemning, generthed og skellet mellem "os og dem", forskerne og de udforskede. Det er blandt andet på denne måde, vi igennem fremtidsværkstedet forsøger at opløse det førnævnte subjekt/objekt problematik.

Fremtidsværkstedet starter med at alle deltagere hilser på hinanden og får rystet sig ud af hverdagens normale tankemønstre, dette gøres gennem en 'icebreaking-leg' og en runde tur, hvor alle giver hånd til hinanden. Den legende stemning er vigtig for

processen, fordi det er evnen til frit og uden begrænsninger at kunne fantasere, som vi forsøger at finde frem. Legene kan virke hæmmende de første minutter, men når vi først har fået grinet af os selv og med hinanden, vil legene forhåbentligt få en opløftende og befriende indvirkning på rummet.

Den eksperimenterende mødeform som fremtidsværkstedet står for lægger især vægt på at ophæve de gængse roller og adfærdsmønstre. Dette princip forsøger vi at imødegå ved at ophæve os selv som 'forskere' og indgå på lige fod med deltagerne. Subjekt/objekt relationen skal i stedet for at være hierarkisk og vertikal, være dialektisk og horisontal med dialogen i centrum. Vi vil ikke være kloge akademiske eksperter fra universitet. Fra projektgruppen vil to af 'os' således fungere som deltagende værkfører, der har til formål at fordre dialogen, men ikke at styre dialogens udvikling (jf. afsnit 3.2).

For at bryde de gængse strukturelle former for et møde, ophæves traditionelle måder at organisere et møde. Eksempelvis centrerer værkstedet ikke omkring et fælles bord, men arrangeres i en halvcirkel omkring den fælles vægprotokol. Desuden er der i programmet indlagt en fællesmiddag, der har til formål at styrke det frie rum med hygge og uformel samtale. Det er dermed meget bevidst, at vi indlægger en spisepause på et så kort fremtidsværksted, idet vi mener at fundamentet for et succesfuldt fremtidsværksted ligger i deltagerens oplevelse af det sociale frie rum. Det vil sige et socialt frirum, hvor fantasien kan hjælpe deltagerne til at skabe noget nyt. Dette sociale frirum støttes bedst ved at deltagerne har det behageligt og føler sig frie. Vi håber at kunne understøtte denne stemning gennem en fælles hyggemiddag. Middagens funktion er desuden at tilnærme sig et metodeideal, hvor der lægges afstand mellem fantasifasen og realiseringsfasen, for at der bliver tid til at lade tankerne flyde frit og uden for fasernes rammer. Under hele forløbet vil der også være rigeligt med drikkevarer, the, kaffe, kage og slik til at forkæle os med.

5.3.2 Kritikfasen

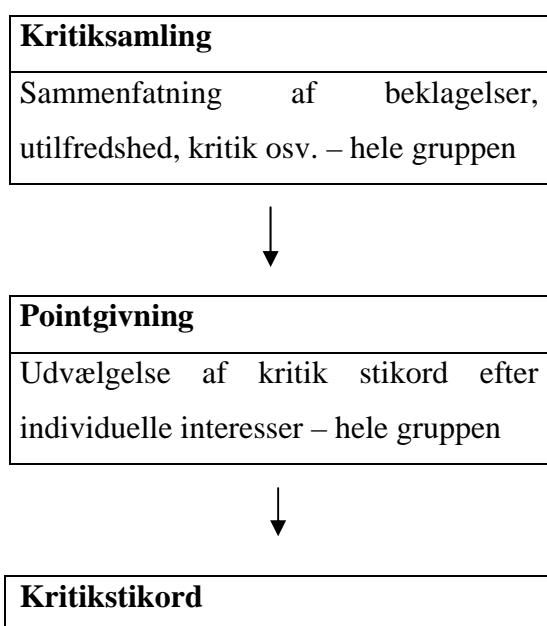
Indledningsvis inden kritikfasen går i gang, præsenteres dagens program og der fortælles kort om vores baggrund for at vælge fremtidsværkstedet som demokratisk arbejdsmetode. 'Reglerne' for dagen præsenteres endvidere på nogle vægviser, der vil

være synlige under hele værkstedsforløbet. De kan dermed bruges som reminder for reglerne når og såfremt der bliver brug for at genopfriske dem. Argumentet for dette er i første omgang at give alle et fælles referencepunkt. Desuden benyttes reglerne som et pædagogisk værktøj, der styrer mødets gang og sikrer at værkstedet holdes inden for processerne, samt inden for problemstillingen.

Efter indledningen går vi til kritikfasen, som er en fælles brainstorm, hvor man er konsekvent negativ i forhold til spørgsmålet om hvad, der vanskeliggør livet på Anholt. Helt konkret tages der udgangspunkt i det overordnede spørgsmål: 'Hvilke problemer er der på Anholt?'. Der tales i stikordsform af maksimalt 30 sekunder - ingen monologer. Alt skrives på vægaviser. Forståelses og uddybende spørgsmål er velkommen, men det er forbudt at komme med negative kommentarer til andres kritikudsagn. Til sidst udvælges det vigtigste fra kritiksamlingen. Før udvælgelsen uddybes stikordene så alle får den samme forståelse af hvad de dækker over, eventuelle overlapning i emner grupperes. Sorteringen sker gennem et pointsystem, hvor stikordene sorteres efter individuel prioritering. Afhængig af mængden af stikord udvælges dem med flest points som udgangspunkt for fantasifasen.

Figur 1:

Fremgangsmåde:

Sammenfatning under overgreb - formulering af temaemner efter hele gruppens interesser og kapacitet

Fantasifasen

5.3.3 Fantasifasen

Næste skridt er fantasifasen, hvor nye mål skal formuleres ud fra de udvalgte kritikstikord. Vores positivt omformulerede stikord fra kritikudsagnene skrives med store bogstaver på vægavisen, og fungerer som retningsgivere for denne fase. Her gælder det om at vende kritikken af elendigheden til fantasi udkast om hvordan en god fremtid kunne se ud. Virkeligheden sættes ud af kraft. Alt kan lade sig gøre. Udgangspunktet er: 'Hvis vi nu selv kunne bestemme...'. Her er reglen, at vi ikke må bekymre os om love, logik, forskrifter, eksperter, 'nødvendigheder', facts eller magtkonstellationer mv. Der skal være plads til alle fantasier, også selv om de for nogle kan virke umulige eller 'gale'. Her gælder derfor det samme princip som i kritikfasen, vi skal tale i stikord og det er ikke tilladt at bremse andre eller sig selv med negative kommentarer og udsagn. Gruppen brainstormer over de udvalgte kritikudsagn. Alle bør forsøge at gå ind på de ideer, der kommer frem, kombinere dem med hinanden, uddybe dem og forbedre dem, således at stikordene udvikles til muligheder og potentialer. Fasen afsluttes med en opsamling og gruppering ved hjælp af enten pointsystem eller tematisering afhængigt af ideernes mangfoldighed, dette afgøres ved en fælles beslutning.

Figur 2:

Fremgangsmåde:

fantasistemning
Brainstorm, i forhold til udvalgte kritikudsagn – hele gruppen

Rubricering
Sammenfatning af alle fantasistikord under overbegreber – hele gruppen

Rubrikker
Diskussion, vurdering og tilføjelser – hele gruppen

Udvælgelse af temaer
Efter hele gruppens interesser

fantasi udkast
Ud fra de udvalgte temaer – hele gruppen
Udgangspunkt for realiseringsfasen.

Realiseringsfasen

Efter pausen med middag, har der været tid til at fordøje indtryk fra de første to faser, derfor samles der, inden realiseringsfasen, op og tilføjes eventuelle nye ideer, der er kommet frem under middagen.

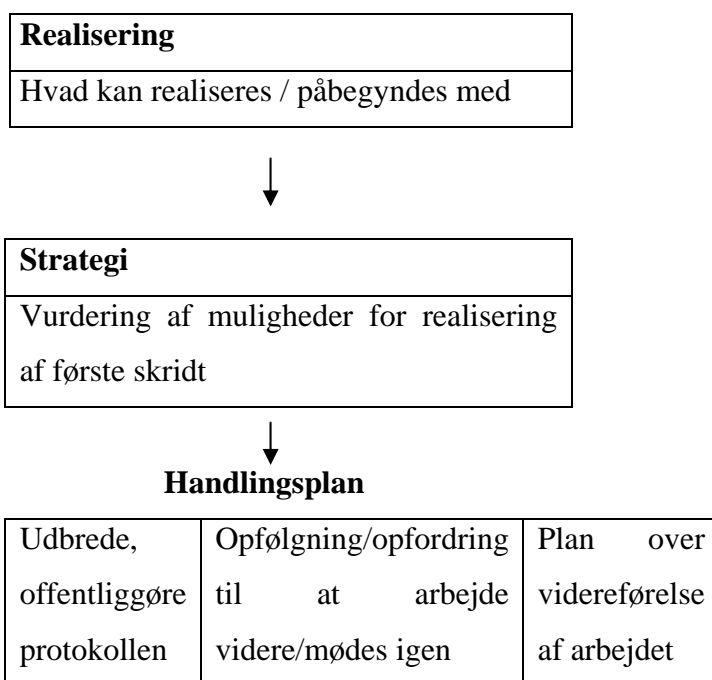
5.3.4 Realiseringsfasen

I realiseringsfasen sættes 'djævlens advokat' til at se på fantasierne; de konfronteres med virkeligheden. Hvilke fantasier kan realiseres her og nu, og hvilke kan realiseres på kort og på længere sigt - og hvad er midlerne? Er der juridiske, økonomiske, politiske, sociale eller menneskelige forhindringer, der ligger i vejen før fantasierne kan virkeliggøres? Det bliver alles opgave at give konstruktiv kritik af de udvalgte fantasier,

med henblik på at vurdere deres realiseringsmuligheder under de nuværende betingelser eller under betingelser, som først må skabes. Næste skridt i bearbejdning af fantasierne er, at udarbejde en strategi for de ideer gruppen finder realiserbare på nuværende tidspunkt. Spørgsmål som hvem skal involveres, hvilken fremgangsmåde skal benyttes, hvilke politiske og økonomiske forudsætninger må være til stede og hvilke elementer af ideen må der ubetinget holdes fast ved, afgøres. Realiseringsfasen skal dog ikke ses som en afsluttet proces, hvorfor der også kan udarbejdes et idékatalog over ”hvordan vi kommer fantasierne nærmere”, gennem konkrete handlingsplaner. Til slut udarbejdes protokollen, en direkte afskrift af værkstedets vægaviser, som sendes til alle deltagerne samt hænges op på øens opslagstavle.

Figur 3:

Fremgangsmåde:

5.4 Værkføreren

Til gennemførelse af ‘Anholt-fremtidsværksted’ har vi valgt en mødeleder/værkfører. Selvom fremtidsværkstedet er et procesværktøj med enkle rammer, som er nemme at overskue for deltagerne, er der stadig behov for en værkfører, der er ansvarlig for processen og som er fortrolig med de enkelte faser. Hun skal forstå sin funktion som én,

der har til opgave at virke opmuntrende og ansporende, ved at virke energisk og lede tankerne videre, ved at spørge ind til stikordenes indhold. Desuden vil værkføreren have ansvaret for, at tidsplanen overholdes og at ingen bryder den demokratiske ånd, ved at komme med lange enetaler eller negative kommentarer. Da det er første gang vi arrangerer et fremtidsværksted er det vigtigt for os, at vi ikke fremstår som ude af fokus, usikre og begrænsende for deltagerne og processen. Vi har i den forbindelse valgt at have en værkfører og en der skal skrive stikord op på vægaviser. De to kan supplere hinanden og derigennem virke mere frie og inspirerende for værkstedsprocessen.

5.5 Protokollen

Protokollen fungerer som et redskab til at opsamle de tanker, der fremlægges og noteres på vægaviser under faserne. Der skrives stikord og temaer op på vægavisen så alle deltager i rummet kan se det. Vægaviserne er alles eje og alle har derfor mulighed for at skrive på vægavisen. Det er vores håb at denne mulighed vil løsne stemningen, skabe mere ejer følelse for værkstedet og delagtiggøre deltagerne mere. Grundet værkstedets tidsbegrænsning har vi dog valgt at der er en fra projektgruppen, der primært skriver vægavis. Dette valg afstedkommes desuden af respekt for processen i faserne, hvor det er væsentligt at alle er med i dialogen. Dette kan være svært hvis man både skal notere, følge med og selv nå at komme med sine ideer. Efter fremtidsværksted vil vi i projektgruppen skrive protokollen ud fra vægaviserne og efterfølgende sende den til deltagerne, så alle får et eksemplar.

6. Kapitel: Fortolkning af 'Anholt-fremtidsværksted'

6.1 Indledning

Dette kapitel er bygget op omkring kritikfasen, fantasifasen og realiseringsfasen. Der tages udgangspunkt i fasernes stikord på vægviserne, hvorefter et hovedtema og to undertemaer skitseres. Herunder er der en række særlige lokale dilemmaer for Anholt og nogle mere generelle udkantsproblematikker. På denne måde forsøges det at tydeliggøre og reflektere over, hvilke mere overordnede problemstillinger borgerne på Anholt inddrog i løbet af fremtidsværkstedet. Til slut undersøges det hvilke potentialer for en fremtidig udvikling af Anholt, deltagerne i fremtidsværkstedet kom frem til. Formålet er, at vi skal være advokat for potentialerne og handlingsideerne.

Det er vigtigt at pointere, at det følgende er vores tolkning af hvad deltagerne har sagt. Vi har brugt lang tid på at studere protokollerne, se videoptagelsen og gennemlytte lydfiler fra fremtidsværkstedet. Vi har ofte haft forskellige tolkninger af hvad deltagerne har sagt, hvad de har ment og hvilken sammenhæng det er blevet sagt i. Hver gang vi på ny har læst, set eller lyttet til fremtidsværkstedet er der dukket nye overvejelser, forståelser og vigtige pointer op. Vi har haft en fornemmelse af, at det ikke er muligt at blive færdig med fortolkningen, men gennem vores lange diskussioner af værkstedets indhold er vi dog i vid udstrækning kommet frem til en fælles forståelse af hvad deltagerne vægtede højest.

6.1.2 Hovedtemaet: *flere fastboende*

I 'Anholt-fremtidsværksted' identificerede deltagerne et bærende hovedtema som vi betegner som *flere fastboende*. Forbundet med dette tema, var to undertemaer, *flere arbejdspladser* og *flere boliger*, som uddybede ønsket om *flere fastboende*. Hovedtemaet opstod i forbindelse med en refleksion over mulighederne for at leve på øen. At blive *flere fastboende* hang sammen med en diskussion af de menneskelige ressourcer som den eneste måde at kunne stå stærkt og insistere på et bæredygtigt serviceniveau af offentlige velfærdsydelser på øen. Her var begrundelsen, at hvis der kom flere mennesker på øen, med fast arbejde og familie, så ville de være flere med de samme behov. Hermed kunne man fx sikre færgen, skolen og lægen, og stille krav om

flere velfærdsydelser på Anholt. Flere mennesker opfattedes som en bæredygtig og sikker udviklingsmulighed for Anholt. I fremtidsværkstedets faser dykkede deltagerne dybere ned i dette lokale tilflytnings-dilemma.

6.2 Kritikfasen

I kritikfasen formuleredes det centrale ønske om *flere mennesker*, i første omgang som *mangel på menneskelige ressourcer*, ud fra et perspektiv om, at de menneskelige ressourcer på øen er hårdt presset i forhold til de opgaver, der skal løses. Dette rejser en problematik om, at det forpligter at bosætte sig i et lille samfund, og at det derfor bliver et problem, at der er begrænsede menneskelige ressourcer til at klare opgaverne. Heri ligger der en underliggende forventning om, at der kan skabes et mere dynamisk og aktivt fællesskab, der kan understøtte og fremme det sociale liv på øen.

6.2.1 Mangel på boliger

I kritikfasen fremgik det tydeligt, at ønsket om *flere fastboende* ikke bare er så lige til. Der er en række forhindringer, der først skal overkommes. Fasen tager udgangspunkt i to af disse forhindringer, *mangel på boliger* og *få arbejdspladser*. Fasen indledes med en række stikord, der belyser en problematik omkring leveomkostningerne ved, at bo på Anholt. I den forbindelse bliver *mangel på boliger* hurtigt det centrale: ”*Det er svært at få et sted at bo*” (lydfil, 8:14), baggrunden for dette uddybes efterfølgende med at: ”*Det er dyrt at få et sted at bo - dyrt og svært*” (lydfil, 8:40). I kritikfasen bliver dette problem ikke uddybet mere, men i fantasi- og realiseringsfasen bevægede deltagerne sig nærmere ind på en forklaring og en mulig løsning af problemet. Mere om det senere.

Stikordet *flere boliger* dækker ligeledes over en problematik, der tager udgangspunkt i deltagernes konkrete livssammenhæng. For det første er 18 km² af øen henlagt som naturreservat, hvilket begrænser mulighederne for bebyggelse, der desuden er forbundet med ekstraordinært høje udgifter, idet alle materialer skal fragtes til øen. Betinget af øens beliggenhed 44 km. fra fastlandet skal også arbejdskraften importeres, da der kun findes et fåtal af håndværkere på øen. Det betyder, at man også er nødsaget til at lægge kost og logi til udgifterne. For det andet er det svært at få arbejde på øen, og det arbejde, der findes er i høj grad forbundet med øens hovederhverv turisme, hvor der kun er fast

arbejde i sommersæsonens tre hovedmåneder i juni, juli, august. Dette betyder, at mange af de fastboende i perioder ikke er i beskæftigelse og derfor har en begrænset indtægtsmulighed (jf. afsnit 3.2).

6.2.2 Mangel på arbejdspladser

I forlængelse af stikordet *mangel på boliger* rejses en problematik om for *få arbejdspladser*. Bag stikordet er der i første omgang et ønske om at kunne tiltrække tilflyttere til øen. Men herunder ligger også problemet med de begrænsede jobmuligheder på øen. Såfremt ledige stillinger på øen skal besættes af tilflyttere er det svært at tilbyde en partner/ægtefælle job, ikke mindst inden for specifikke faggrænser. Som en af deltagerne udtaler: ”*Det er svært at få arbejde inden for bestemte fag. Jeg mener dog omvendt, at det er muligt at få arbejde herovre, hvis man er villig til at stykke noget sammen*” (lydfil 20.18). At stykke noget sammen dækker over den kreativitet som mange af øens indbygger udviser. Mange har en række forskellige bijobs på 10-15 timer om ugen, stykket sammen til en fuldtidsstilling.

Nogle tilflyttere vælger i første omgang at leve af én indkomst, hvis de da ikke er så privilegerede at kunne arbejde hjemmefra eller drive egen virksomhed. For at det kan svare sig, at familien skal leve af én indkomst, må leveomkostningerne derfor være mindre for, at et liv på Anholt kan virke tiltrækkende. Men både den dyre Lokal Brugsen og de begrænsede muligheder for indkøb på fastlandet, grundet den lange transport og de få afgang, som deltagerne også peger på i kritikfasen, er det ikke umiddelbart lave leveomkostninger, der lokker. En beslutning om at flytte til Anholt kræver derfor mere end blot overvejelser omkring den lange transport og de andre ting, der følger med livet på en ø, man må også tage stilling til risikoen for at blive arbejdsløs. Dette kan meget vel være scenariet, i det mindste i store dele af året.

Næste gang temaet *få arbejdspladser* nævnes er i forbindelse med kritikken omhandlende ’alternativ til turisme’ som en modvægt til de 3 sommermåneder, hvor næsten alle er travlt beskæftiget med at være vært for øens turister. Selvom deltagerne anerkender turisterhvervet som øens hovederhverv, ligger der bag kritikken stadig en

irritation over at skulle være en turist-ø. Turisterhvervet skal i hvert tilfælde ikke udvides.

Denne opfattelse kommer blandt andet til udtryk efter fremtidsværkstedets ældste deltager, fremkommer med kritikstikordet: *"Der mangler nogle fiskere"* (lydfil 20.26). Hun taler tydeligvis ud fra Anholt's historiske kontekst, hvori fiskeriet spillede en central rolle for borgernes overlevelse. De andre deltagere opfatter hurtigt pointen, og fortolker selv kritikstikordet: *"Der mangler nogle fiskere,"* til et andet: *"Vi mangler noget alternativt erhverv - vi mangler en modvægt til turismen"* (lydfil 20.37). Her er det tydeligt, at deltagerne taler ud fra samme livssammenhæng og historiske kontekst. Før var fiskeriet det Anholt overlevede på, i dag er det turismen, men nu vil man have alternativer til turismen. Gældende for begge stikord er, at de peger på en kritik af turisme. At leve af turisme er som at sælge ud af øen, forstået på den måde, at jo mere man indretter sig på turisme, jo mere kulisse eller museumsgenstand bliver øen og dens befolkning. For den slags turister som Anholt har i dag, som hovedsagligt kommer for at opleve den særegne natur og den specielle stemning af et aktivt ø-liv, er øen afhængig af en modvægt til turismen. Hvis øen skulle udvikle sig mod en ferieby – sommerland, ville målgruppen af turister straks blive en anden. I dag holder såvel turister som beboerne på øen, af Anholt som det er nu. En balance mellem på den ene side, at det er okay turisterne kommer fordi øen lever af dem og på den anden side skal øens isolation bevares for, at både beboerne og turisterne synes øen er interessant.

På grund af behovet for denne balance kommer deltagerne, i de efterfølgende faser, meget mere ind på hvilke alternativer de ser som modvægt til turismen.

6.2.3 Geografien og naturens betydning for nye jobs

I kritikfasen går 'alternativ til turismen' også på en bekymring for naturen og den balance, der deri ligger mellem turisme og natur. Naturen er på mange måder anholternes identitet. Den smukke og unikke isolerede ø, med ørken, fugleliv, sæler, osv. er det deltagerne selv holder af og som de er stolte af. Det er det, der gør dem til noget særligt. En udvidelse af turismen vil risikere at gå udover naturen og et aktivt ø-liv. Og for borgerne er det netop naturen, der forstærker øens berettigelse og gør den indiskutabel. Ud fra den normative logik er det åbenlyst hvorfor de oplever, at man ikke

kan stille spørgsmålstejn ved Anholts berettigelse. At der alligevel er nogle, der gør det ud fra en økonomisk logik, vender vi tilbage til i fantasifasen.

Som beskrevet i afsnit 3.2 determinerer øens unikke natur og geografi livet på øen, - dette gælder ikke mindst arbejdslivet. Dette kommer blandt andet til udtryk gennem et spørgsmål om mulighederne for at skabe landbrug på øen, til dette sagde en deltager; *"det er kun for sjov- det kan man aldrig komme til at tjene penge på, du har ikke jorden til det"* (lydfil, 22:50). Ud af det blev stikordet 'for meget sand' kastet op i luften, hvilket alle grinede lidt af. Det er dog underforstået, at der bagved dette udsagn udtrykkes meget mere end at der bare er for meget sand. Stikordet dækker over, at det næsten er umuligt, at dyrke jorden og drive landbrug, hvilket mindsker muligheden for at skabe nye arbejdspladser ad den vej. Det er altså ikke muligt at benytte sig af de fremgangsmåder, der ellers benyttes på andre småøer, hvor der har været stor succes med at vende tilbage til øens traditionelle erhverv og skabe små nicheproduktioner inden for landbrug. Et eksempel på dette er en ø som Læsø, der har haft succes med at gå tilbage til den traditionelle saltproduktion. Samme muligheder har Anholt dog ikke umiddelbart, og hermed mindskes muligheden for at skabe nye arbejdspladser yderligere, og tilflyttende familier har endnu en grund til at udeblive.

Anholt er ikke som andre øer og kan ikke sammenlignes med andre øer, som en af deltagerne udtrykker det. En af grundene hertil er de særlige geografiske forhold, som er en væsentlig hindring i forhold til jobmulighederne, idet det ikke er muligt at pendle til arbejde på fastlandet. *"Anholt bliver sammenlignet med alle andre øer, til nogle af dem er der kun tre minutters overfart, alle tror det er det samme, hvor man tager over og handler og på arbejde, men det gør man ikke her"* (lydfil, 30:49). Tyngden i det der bliver sagt handler om, at det omkringliggende samfund ikke anerkender, at Anholt ikke entydigt kan indskrives under de generelle udkantsproblematikker for øer, idet der her findes lokale dilemmaer, som ikke muliggør en udvikling som den foreskrives for andre småøer og udkantsområder. Hermed tænkes først og fremmest på de ovennævnte geografiske forhold.

Således fik de 8 Anholt-borgere, der deltog i *Anholt fremtidsværksted*, i kritikfasen, sat ord på en række afgørende faktorer, der er årsag til manglen på fastboende mennesker: Manglen på arbejdspladser og alternative erhverv til turismen, manglen på billige helårsboliger, de dyre leveomkostninger og afstanden til fastlandet, stod alle som centrale årsager til, at det er svært at tiltrække tilflyttere samt til, at indbyggerantallet på Anholt har ligget på cirka 160 personer i de sidste mange år, og at der kun er 3,6 % voksne i alderen 18-35 år (jf. kapitel 3, afsnit 3.2).

6.3 Fantasifasen

Som led i fantasifasen omformuleredes de kritiske stikord til positive stikord, med udgangspunkt i deltagerens ideer til forandringer og ønsker for et godt liv på Anholt.

6.3.1 Flere fastboende mennesker er fremtiden for Anholt

I fantasifasen var det øens berettigelse, der fik størst opmærksomhed. *Flere fastboende* blev mantraet for en sikker udvikling og en løsning på hele berettigelsesproblematikken. Som en deltager udtrykker det: "*Var vi de her 200 mere, så ville alt løses meget nemmere... det er i virkeligheden det største problem*" (Lydfil 38:00). Problematikken er indlejret i en økonomisk logik om, at flere fastboende ganske enkelt giver et større skattegrundlag, som kan legetimere kravet om sikring og udbygning af velfærdservices, jf. kritikfasen. Flere mennesker muliggør samtidig mere aktivitet og deltagelse på øen. Stikordene: *Mere møde-aktivitet, Mere interesse for borgermøder, Ad hoc udvalg, Brug af alle ressourcer på øen, Tænk på tværs – ikke lade sig binde af plejer - det dræber*, peger på, at de ressourcer der er på øen, pt. ikke bliver udnyttet bedst muligt.

For det første kan man ganske enkelt ikke være den eneste i en forening eller i et udvalg, hvor selve formålet er, at man arbejder flere sammen om at udvikle og virkeliggøre en ide. Deltagelsen bliver allerede begrænset inden ideen og initiativet realiseres. Når man i stedet for at involvere sig i opgaver og udvalg, der virkelig har interesse, skal involvere sig i alle slags opgaver går ressourcer tabt. Det bliver en 'alt eller intet' logik. Der er ikke ressourcer nok til at man kan, orker eller gider involvere sig i alt og derfor bliver det en kerne af aktive mennesker, der varetager øens interesser

og arbejdsopgaver. Men på denne måde bider problemet sig selv i halen. De aktive efterlyser deltagelse med argumenter som: 'Hvis man vil have indflydelse, må man selv tage det', og 'Så længe ingen kommer og tager indflydelse må vi centralisere arbejdsopgaverne og gøre det selv'. De knap så aktive efterlyser åbenhed, gennemskuelse og en fordeling af arbejdsopgaver efter interesser.

Jungks pointe i forhold til den manglende deltagelse er, at hvis de passive erfarer, at de virkelig kan være med-udviklende og selvbestemmende, så vil de også være aktivt deltagende i et konkret tema-problem. Situationen er altså ikke nødvendigvis et udtryk for borgernes ligegyldighed og mangel på interesse for demokratisk deltagelse og indflydelse (jvf. Kapitel 5). For deltagerne i 'Anholt fremtidsværksted' bliver *flere fastboende* en måde at komme ud over denne konflikt på. Drømmene om *flere fastboende* bliver dermed både en løsning på en uløst konflikt på øen, og samtidig en måde hvorpå man kan sikre øens berettigelse over for Grenaa Kommune/Norrdjurs Kommune.

Flere arbejdspladser

Kritikken af, at der er *få mennesker* blev vendt til ønsket om *flere mennesker*. Kritikstikordet *få arbejdspladser* omformuleredes til ønsket om *flere arbejdspladser*. *Flere arbejdspladser* drejer sig hurtigt hen imod 'fjernarbejdspladser', 'efterskole' og et 'forskningsmiljø', men der sættes ikke mange ord på udover stikordene. Under middagen bliver der forsat snakket ivrigt, så ved opsamlingen af fantasifasen efter middagen bliver stikordene uddybet og pludselig udvikler ønskerne og ideerne sig. Der blev peget på to arbejdsmiljøer, et forskningsmiljø og et kunstnermiljø, som begge forsøger at skabe alternativer til turismen. Kunstnermiljøet tager udgangspunkt i, at øens omgivelser, naturen, roen og muligheden for fordybelse er god inspiration for kreativ udfoldelse. Ønsket om et "Artist Residence" dækker over en deltagers drøm om, at kunstnere fra hele verden mødes på Anholt. Et kunstnermiljø, som rækker ud over salg til turister.

Én havde en ide i relation til forskningsmiljøet: "Fx kunne der være nogle tilbud til efterskole eller højskole klasser med et lille ophold på Anholt tilknyttet dette

forskningscenter". En anden sagde: "Man kan give et tilbud til efterskolerne generelt i Danmark, hvis de har brug for at give eleverne et forløb et semester." (lydfil 42:16). Fantasien gik på et projektophold, med efterfølgende fjernundervisning og et afsluttende forløb, hvor man samtidig kunne drage nytte af de undervisere, der allerede er på øen, ligesom skolen kunne bidrage til fjernundervisningen. Ideen om forskningsmiljøet tager således i høj grad udgangspunkt i Anholt skole og dens succes. Med ordene nytænkning, forskning og pædagogisk mekka bevæger værkstedets deltagere sig ind i videnssamfundets univers. Fantasien bliver således at tiltrække de vidensintensive erhverv.

Ud fra ideen om et 'forskningsmiljø' udvikler ideen sig om, Anholts lokale skole som et pædagogisk mekka. Et sted hvor forskere og pædagogiske fagfolk, kan komme og være for en periode, mens de forsker, får erfaringer, inspiration og udvikler nye pædagogiske initiativer. Anholt-skolen er nemlig noget helt specielt og noget som alle øboerne er meget stolte af. Ved at tænke på tværs af institutioner, vuggestue, børnehave og skole, har de fundet en mulighed for at udnytte de få ressourcer bedst muligt. Ud af det, er der kommet Danmarks første integrerede vuggestue, børnehave og skole. Børnene kommer det samme sted fra de er spæde til de som 15-16 årige afslutter skolen. Lærer og pædagogstaben er den samme, så samtidig med, at det er et trygt miljø for børnene, har det frigivet nogle ressourcer så, at institutionen i dag rummer utroligt mange faciliteter i et inspirerende miljø. Skolen bliver derved på mange måde en metafor for en god fremtidig udvikling, og en modvægt til turismen. På mange måder har skolen givet øen selvtillid og mod på, at der på Anholt også kan skabes noget stort, noget nyt og fremadrettet. Der opstod en god stemning blandt deltagerne, hvor flere sparede på hinandens indskud og lappede ind over hinanden. Ud af det kom der dog også et par mindre seriøse forslag om et gymnasium og et universitet. Til trods for, at dette ønske ikke fik meget vægt og hurtigt blev forkastet, lå der heri et udtryk for den problemstilling, der rejser sig, når børnene på øen er nødsaget til at søge til fastlandet for at studere. Det betyder ofte, at de unge vælger at forlade øen, ikke kun for at studere, men også for at få arbejde, der efter endt uddannelse kan møde deres kvalifikationer. Da der jf. kritikfasen ikke er mange fagspecifikke jobs at få på øen bliver resultatet desuden ofte, at de vælger ikke at komme tilbage til øen. Dette har stor betydning for

problematikken om de få menneskelige ressourcer, idet øens unge kræfter herved går tabt.

Gældende for begge arbejdsmiljøer er også, at de tager afsæt i nogle andre mennesker end deltagerne selv. En deltager udtrykker dette som: ”Vi drømmer om nogen der kommer og gør noget helt fantastisk, fordi vi ikke selv orker” (Lydfil: 55.28). Der bliver ikke fantaseret over hvilke potentialer og ubrugte muligheder deltagerne, borgerne på Anholt, kan beskæftige sig med som alternativ til turismen. I stedet handler det om, at nogle andre skal se og opdage Anholts potentialer for dem, og dermed tilføre potentialer til øen. Dermed bliver fantasi udkastene meget abstrakte og ikke særlig brugbare, fordi de ikke tager udgangspunkt i deltagerens livssammenhæng. Det begrænses også af, at de afskærer sig fra turismen som potentiel kilde. En pointe vi vender tilbage til i diskussionen senere i rapporten.

6.3.2 Flere boliger

På trods af, at manglen på boliger bliver identificeret som et afgørende problem i forhold til ønsket om flere nye tilflyttere, får ønsket *flere boliger* aldrig rigtig rodfæstet sig i fantasiformuleringen. Et ønske bliver dog en håndhævelse af bopælspligten, så husene kan blive billigere. Det bliver problematiseret, at bopælspligten ikke bliver håndhævet, og at mange helårsboliger derfor bliver solgt dyrere som sommerhuse. Det er attraktivt at købe sommerhus på Anholt, ikke mindst grundet naturen og den afsides beliggenhed, men også fordi der kun findes 300 sommerhuse på øen. Det er sjældent, at der bliver udstykket jord til bebyggelse og der handles i det hele taget usædvanligt få sommerhusgrunde. Markedet for sommerhuskøbere er derfor meget småt, hvilket har betydning for såvel sommerhuspriserne som for prisen på helårshuse, der sælges til langt over prisen. Her mener vi at kunne se, at Anholt er ramt af en usædvanlig problematik for et udkantsområde. Andre udkantsområder har ofte den fordel, at de kan tiltrække folk på grund af de billigere huspriser. Anholt er en undtagelse, på trods af at øen i høj grad er en isoleret enhed og præget af mange almindelige udkantsproblematikker. Men på grund af den store efterspørgsel på sommerhuse, stiger priserne meget. Der udtrykkes derfor en utilfredshed over, at handlen med helårshuse og sommerhuse blandes sammen. Set i lyset af, at man ønsker flere fastboende, er det

selvfølgelig et stort problem, at der ikke er nogen boliger og at de huse, der sælges bliver solgt som sommerhuse.

6.3.3 Anholt og Grenaa Kommune

Planer om udstykning af sommerhusgrunde på øen har skabt konflikt mellem Anholt og Grenaa Kommune. Kommunen vil især gerne have mere turisme og indtægter ad den vej, mens borgerne gerne vil fokusere på andre erhverv, så man den vej kan sikre velfærden. Dette leder over i problematikken omkring Anholts berettigelse. I fantasifasen bliver udsagn om *flere fastboende* således centreret omkring forholdet mellem Anholt og Grenaa kommune. For det første peger deltagerne på, at de hele tiden er i en slags kamp for at overleve. En kamp, der dels forgår overfor kommune og stat omkring et 'eksistens berettigelses stempel'. Eksempelvis siger en deltager:

"Det er utroligt svært at komme igennem med de behov man har. Man får hele tiden at vide: 'Hvorfor flytter du ikke fra Anholt?'. Jeg ønsker at flere ting skal løses herovre uden så meget bøvl. Jeg ønsker, at man bestemmer, at det skal være muligt, at bo på Anholt fra fødsel til død, og det fx indebærer at man ikke hele tiden skal kæmpe for at bevare en børnehave, en skole. At man ikke hele tiden skal være bange for, at der bliver skåret ned og skåret væk, men at det er et samfund, hvor man kan bo hele livet." (Lydfil 37:30).

Den konstante frygt for fremtiden forbindes med forholdet mellem Anholt og Grenaa Kommune, der med kommunalreformen i 1970 betød, at der blev sat fokus på Anholt som en økonomisk byrde for kommunen, hvilket mundede ud i nedskæringer i de offentlige servicere på øen, hvor konsekvensen heraf var, at flere rejste fra øen (jf. kapitel 3). At frygten opstår her 30 år senere ses i høj grad som et resultat af den forestående strukturreform 2005, hvor det fremhæves som et problem, at regeringen ikke vil øremærke særlige midler til opretholdelse af offentlige servicere i udkantsområder. Diskussionen omkring Anholts berettigelse bliver derved igen aktuel og Anholt tvinges til at identificere sine styrker og svagheder for at vise sin berettigelse.

Ønsket om 'at bo på Anholt fra fødsel til død' skal ses i denne sammenhæng. Det er et andet lokalt dilemma og en problematik, der er særlig for Anholt: Det skal være muligt, at leve *hele* livet på Anholt. I fremtidsværkstedet pegede deltagerne på, at omverdenen opfattede det som et problem, at der til tider er få børn og ældre og derfor anså, at nye fastboende ville sikre, at der vil være tilstrækkeligt behov for børnehaven, skolen og et plejehjem. Det var på den baggrund, at forslaget om et plejehjem eller et 'Olle Kolle' kom op. Plejehjemmet skal have mulighed for at kunne tage sig af de virkelig krævende patienter. Det skal være muligt at kunne leve på øen hele sit liv uanset ens fysiske tilstand. Det vil skabe en tryghed, der er alt afgørende for Anholterne. Der blev derudover forslået, at borgerne selv laver et 'Olle Kolle' – et bofællesskab for ældre, med døgnvagt og personale tilknyttet. I denne fase startes en selvforvaltnings tanke. Hvis kommunen ikke vil, så gør vi det selv. Anholterne kan selv drive et plejehjem/bofællesskab for ældre.

Flere fastboende vendes altså fra, i kritikfasen, at handle om problemer i forhold til at tiltrække tilflyttere til, i fantasifasen, at handle om de fastboendes berettigelse, der kan forklare hvorfor netop kritik stikordet *manglen på mennesker* er så centralt i 'Anholt-fremtidsværksted'. For kunne sikre et langt liv på Anholt som indebærer velfærdsservicer er Anholt altså afhængig af at komme op på et økonomisk acceptabelt kvantum af fastboende.

6.4 Realiseringsfasen

Når *flere mennesker* blev så centralt et emne for 'Anholt fremtidsværksted', hænger det sammen med den dybde og brede dette ønske udtrykker. En deltager udtaler fx: "*Jeg får lyst til at sige, om flere folk til øen ikke er det overordnede emne, og hvad er det så der skal til, for at det kan lade sig gøre?*" Med det samme supplerer og svarer de andre deltagere ivrigt, at det må være arbejdspladser, som igen bliver udbygget med en anden kommentar: "*Hvis vi vil have flere herover, så må vi også tænke på bolig, måske, eller færgeafgange – det griber jo om sig*". Til det supplerer en anden: "*Det må være flere arbejdspladser som er nøgleordet*" – og en femte supplerer: "*Flere arbejdspladser er ensbetydende med færge hver dag*" (Video, 2:20). Dette er blot et eksempel på, hvor omsiggribende dette hovedtema er for borgerne på Anholt.

I realiseringsfasen fortrængte fokus sig dog en smule fra hovedtemaet om flere mennesker. I stedet handlede det om de to største hindringer for flere fastboende, *flere arbejdspladser og flere boliger*.

6.4.1 Flere arbejdspladser – men hvordan?

I fremtidsværkstedet kom mange ideer i spil. Et af de mere kreative var et 'Artist Residence' hvor kunstnere fra hele verden kunne mødes. I forlængelse heraf udsprang tanker om andre alternative miljøer. Der blev forslået en efterskole, et gymnasium, et universitet, et forskermiljø, samt muligheden for fjernundervisning. Det blev problematiseret om øens Internet forbindelse på to 2 Mbit var tilstrækkelig, samt om hvorvidt der i det hele taget vil være interesse for, at fjernarbejde fra Anholt. Afstanden fra fastlandet blev igen nævnt som en hindring, også for fjernarbejdspladser: *"Hvad så når man skal holde møde med samarbejdspartnere på fastlandet?"*. Dette argumenteredes der imod af en anden deltager:

"Vores revisor sagde for eksempel, at han godt kunne finde på at flytte herover. Det er lige meget hvor en revisor arbejder. Det kunne sagtens være på Anholt og så kunne hans børn nyde godt af de faciliteter som vores børn har her på øen at boltre sig i. Samtidig kunne flere der havde sin fjernarbejdsplads her, leje sig ind på en slags kontor-klynger på fastlandet med moderne faciliteter og teknologi når der var behov for at holde sine kundebesøg mv. Og så kunne de komme hjem igen og behandle og taste ind som man nu gør." (Video 02.52.00).

Ovenstående citat illustrerer hvorledes flere af fremtidsværkstedets deltagere mener, at Anholt har potentiale til at rumme fjernarbejdspladser, og at de ser dette som en central løsningsmulighed for øen. I løbet af fremtidsværkstedets fire timer fylder stikordet om fjernarbejdspladser mere og mere, og ender med at dominere realiseringsfasen. Det virker som om, at fjernarbejdspladser for flere af deltagerne symboliserer frihed og uafhængighed – at kunne klare sig selv. Fjernarbejdspladser nedbryder den store geografiske distance til omverdenen, der ellers har ligget tungt ned over de andre forslag, og skaber en tro på fremtiden. Tid/rum-relationen i forholdet til center og periferi/udkantsområde får på denne måde en mindre rolle i fremtidsværkstedet, idet ideen om fjernarbejdspladser ses som noget, der overskrider den skarpe adskillelse til

fastlandet og søger den nye udvidede brug af teknologi og kommunikation i relation til økonomisk og erhvervsmæssig udvikling. På flere af deltagerne virker det som om, at det eneste, der rigtig mangler på Anholt for, at fjernarbejdspladser kan realiseres, er mere stabile flyforbindelser og transportforhold, og så flere boliger.

6.4.2 Flere boliger – men hvordan?

Deltagerne var derfor enige om, at en vigtig forhindring som først skal overkommes, hvis der skal flere fastboende mennesker til Anholt, der fx fjernarbejder, var boligmanglen. Hermed rejser sig et særligt lokalt dilemma for Anholt i forhold til andre udkantsområder. På den ene side mangler der flere helårsboliger til interesserede fastboende, og på den anden side er der mange nuværende husejere, der gerne vil tjene flere penge på at sælge helårshuset som sommerhus. En deltager undskyldte det med, at:

”Mange ejer en barndomsgrund, og bruger det til sommerhus og har en drøm at komme tilbage som pensionister - det skal de jo have lov til.” . ”Det ved jeg nu ikke,” blev der svaret igen, ”det er jo også brandærligt, at der er folk der gerne vil bo i husene hele året rundt, og ikke kan komme til det. Det skal vel ikke bare være en pensionist-ø – der skal også lidt velvilje til fra Anholt side.” (Video: 03.05.03).

Igennem disse udsagn kommer det til udtryk, at mange vil være berørte af en håndhævelse af bopælspligten på Anholt. Det gør diskussioner som disse meget sårbare, og illustrerer hvor svært det er for øen at handle som et kollektivt væsen. Når trusler omkring Anholts økonomiske bæredygtighed presser sig på, bliver behovet for at borgerne kan handle sig ud af det økonomiske byrdeforhold derfor meget vigtigt. Det bidder sig i halen, for det ’gode liv’ blev jo betinget af, at der kom flere fastboende til øen. På den ene side må øen handle sig ud af dette dilemma i fællesskab og samtidig er det blandt andet de individuelle økonomiske interesser, som står i vejen for en sådan kollektiv handling.

På fremtidsværkstedet fastslog flere deltagere, at løsningen på boligproblemet ikke mindst handlede om en stærkere intern vilje på øen til at hjælpe hinanden, men også om en øget politisk vilje. Kommunen burde håndhæve bopælspligten i byen, så helårshusene kan sælges som det de er og dermed blive billigere. Der var ligeledes et

forslag om at lægge pres på kommunen, så de valgte at bygge flere billige almennyttige boliger. Dette havde hjulpet tidligere. De almennyttige boliger, der var bygget dengang blev revet væk hurtigt.

Afslutningsvis blev det fremhævet, at bolig-diskussionen vil blive taget op igen på efterårets SWOT-seminar. Der skal lokalplanen diskuteres. Er det fx i orden, at husejerne mister den ekstra indtjeningsmulighed hvis bopælspligten skærpes? Men hvad så med tilflyttere? Det er disse plusser og minuser, der skal gøres op og diskuteres, før egentlige handlingsstrategier om flere arbejdspladser og dermed flere mennesker kan blive realiseret.

I realiseringsfasen bliver ønsket om at leve hele livet på Anholt igen taget op. En deltager opfordrer en anden til at lægge hus til et 'Olle Kolle' eller plejehjem. Et 'Olle Kolle' kunne også rumme turister, der er kommet på øen i mange år eller som bare ønsker at leve deres sidste år på Anholt. Ideerne om et 'Olle Kolle' eller plejehjem skal ses i en overordnet livssammenhæng for borgerne, der relaterer sig til den offentlige service og forholdet til Grenaa Kommune. Kampen for velfærdsservicer og bevaringen af dem er opslidende. Men med den nye strukturreform ses der en åbning for en mulig realisering af ideen. Som led i et realiseringsforslag forslås det således, at der skal arbejdes på at få ideen om et plejehjem eller bofællesskab for ældre ind i strukturreformen således, at der muligvis er chance for at få ideen igennem indenfor den nye store Norddjurs Kommune.

Kendetegnende for hele realiseringsfasen var at her ikke blev *vedtaget* nogen egentlige forslag fra fantasifasen. I stedet blev de nye ideer og forslag fra de tidligere faser diskuteret og vendt på en ny og konstruktiv måde blandt borgerne, der deltog i 'Anholt fremtidsværksted'.

7. Kapitel: Metodisk evaluering af 'Anholt fremtidsværksted'

Dette afsnit vil reflektere over de metodiske processer i 'Anholt-fremtidsværksted' samt undersøge i hvilket omfang 'Anholt-fremtidsværksted' formåede at skabe et frirum for borgernes ønsker, ideer og drømme. Vi evaluerer de begrænsninger og muligheder fremtidsværkstedet indebar. Til brug i denne evaluering forlægger deltagerne betragtninger, der er blevet indhentet efterfølgende gennem et kvalitativt evalueringsskema. Her havde deltagerne mulighed for at udtrykke deres oplevelser specifikt i forhold til kritik-, fantasi- og realiseringsfasen samt mere overordnet i forhold til værkstedets metodiske form. Den metodiske evaluering tager således udgangspunkt i disse udsagn, og sættes i forhold til fremtidsværkstedets metode i kapitel 5 samt vores øvrige iagttagelser.

7.1 De metodiske hjælpemidler

I introduktionen til 'Anholt-fremtidsværksted' blev der først og fremmest lagt vægt på at skabe en afslappet og uformel stemning, der skulle understøtte en anderledes dialogform og danne grobund for et frirum for en ny dynamik blandt deltagerne. Formen og reglerne skulle indikere at rummet var rensed for 'det vi plejer at gøre' og at det her var en ny situation, hvor tavlen var visket ren. Således havde vi trods værkstedets begrænsede tidsrum på 4 timer valgt at starte med en let opvarmning og en 'hilserunde'. Herom sagde en af deltagerne efterfølgende; "*Jeg synes, det er en rigtig god måde at få alle med på.*" (bilag 16). Det var ligeledes vores vurdering, at dette straks skabte den afslappede og uformelle stemning vi ønskede.

Vægavisernes mange forskellige flotte farver var endvidere med til at få rummet til at fremstå positivt, indbydende og inspirerende, og som stikordene blev skrevet op gav de også en følelse af ejerskab over fremtidsværkstedet, hvilket vi ligeledes lagde stor vægt på i indledningen. Dette her var Anholt-borgernes fremtidsværksted. Vægaviserne fungerende i det store hele som et godt samlingspunkt for værkstedets forløb og virkede befordrende for værkstedets gode stemning. En deltager havde iagttaget at; "*det var dejligt at se, at folk ikke skændtes som vi ellers ville have gjort hvis vi selv havde holdt et møde.*" (bilag 16). Dette skyldtes ikke mindst, at uoverensstemmelser blev løst ved,

at begge synspunkter blev skrevet op på vægavisen. På den måde blev alles udsagn lige vigtige i kraft af vægaviserne og de sædvanlige skænderier blev undgået. En anden forklaring på, at skænderierne udeblev, kan findes i de regler, der var sat op for dialogen i værkstedet. Det var ikke tilladt at kommentere på hinandens udsagn, hvilket deltagerne flere gange mindede sig selv og hinanden på. Der var dog flere der alligevel kommenterede, hvilket ikke var fordelagtigt i fantasifasen, men en deltager mente dog, at reglen var medvirkende til at få alle i rummet med i snakken; *"Det var svært ikke at kommentere, men godt at vi ikke måtte, da der på den måde kom mange flere overvejelser på og ingen holdt sig tilbage."* (bilag 16). Dette gjorde sig specielt gældende i den indledende kritikfase, hvor det var positivt at opleve, at vægaviserne hurtigt blev fyldt.

7.2 Evaluering af faserne

Efter introduktionen til fremtidsværkstedet var slut indledtes kritikfasen. Det viste sig hurtigt, at de 8 deltagere ikke havde de store problemer med at formulere kritik-punkter omkring det at leve på Anholt. Efter få minutter havde alle deltagere fået skrevet et eller flere af deres kritik stikord op på vægaviserne. Kritikfasen formåede ifølge en af deltagerne at skabe rum for nye tanker omkring konsekvenserne af den formulerede kritik; *"Det var en god måde at sætte tingene i perspektiv på. Da først vi kom i gang kom der meget på som, så vidt jeg kunne erfare, ikke var helt gennemtænkt."* (bilag 16). En anden deltager beskrev udviklingen i kritikfasen således; *"Sjovt at opleve bevidstgørelsen hos de forskellige deltagere efterhånden som konsekvenserne af kritikken sank ind."* (bilag 16). Denne hurtige 'bevidstgørelse' i kritikfasen, fik efter vores vurdering en lidt negativ betydning for deltagernes frie udfoldelse i den efterfølgende fantasifase, idet selve refleksionen over hvad konsekvenserne kan være ved at forestille sig en anden virkelighed, virkede begrænsende.

Kritikfasen var dog som beskrevet utrolig mangfoldig, hvilket var meget positivt, men desværre blev de mange stikord i omformuleringsfasen meget forvirrende. En af deltagerne udtrykker det således: *"... der gik meget tid med at vende udsagnene fra kritikfasen til positive udsagn."* (bilag 16). En anden deltager udtrykte problemet sådan; *"Jeg kunne godt have tænkt mig at vi havde brugt mere tid i denne fase med det formål*

at få kritikken grupperet lidt bedre under 3-4 hovedoverskrifter. Det ville også have bevirket en større grad af konkretisering og dermed måske have elimineret nogle af punkterne som irrelevante.” (bilag 16). Vi er helt enige i kritikken. En sådan konkretisering ville efter vores vurdering have haft en god og afgørende effekt, idet en fokusering på de stikord, der havde mest tyngde ville have givet mere tid til den videre bearbejdning. Det er vores vurdering at en mere præcis udvælgelse af stikord, ville have tilført fremtidsværkstedet mere myndighed i kraft af den fælles beslutning om og erkendelse af, at disse er de vigtigste temaer for os. Konsekvensen ved at viderebringe alle stikord fra kritikfasen til fantasifasen var, at vi i som værkførere blev for styrende og flyttede fokus fra processen. En af deltagerne udtrykker omformuleringsfasen således; *”lidt diffus og meget styret af jer. Der gik meget tid med at vende udsagnene fra kritikfasen til positive udsagn.”* (bilag 16). Det var flere deltagere enige om, og en anden sagde; *”Man får ikke sorteret godt nok i materialet og sorteringen skal jo foretages før eller siden.”* (bilag 16). Uoverskueligheden ved de mange stikord kunne være undgået ved, at lade deltagerne gå op til vægviserne og give point til deres favoritter. På denne måde kunne det være undgået, at fantasifasen forblev abstrakt og manglede fantasifulde forslag. Som en af deltagerne sagde; *”Jeg synes de helt vilde ideer manglede, vi var for begrænsede der.”*. Det hænger også sammen med en anden problematik om, at omformuleringsfasen virkede irrelevant. En af deltageren sagde om dette; *”måske kunne et par stykker have gjort det i en pause”* (bilag 16). Dette havde dog netop brudt med den oprindelige ide om, at det er deltagerne i fællesskab, der skal foretage udvælgelsen. I stedet for blev det for langtrukken en affære. Det tog simpelthen for meget tid at omformulere samtlige ord. Konsekvensen af de alt for mange omformulerede stikord blev som antydnet ovenfor, at fantasifasen ikke kom til at fungere lige så iderig som kritikfasen. En af deltagerne beskriver endvidere en anden mulig forklaring på fantasifasens begrænsede iderighed; *”Jeg tror at ofte at fantasifasen vil være den mest tamme, vi er for realistiske og dermed tilbageholdende.”* (bilag 16). En tredje faktor, der var medvirkende til, at denne fase ikke fungerede som ønsket var, at værkstedets regler om at ikke at afbryde og kommentere hinandens indslag desværre ikke blev efterlevet fuldt ud. Det skyldtes dels, at reglerne ved en forglemmelse ikke blev skrevet op på en vægavis til alles orientering, men kun blev forklaret i starten, og dels at værkføreren ikke formåede at træde til og minde gruppen om reglerne. Dette

skyldtes en intens fokus på værkstedets procesforløb og en manglende erfaring fra vores side. En løsning på dette kunne have været, at vi i projektgruppen havde skiftet til at være værkfører under de forskellige faser. Det ville have betydet, at overblikket nemmere kunne være bevaret og desuden ville den nye værkfører allerede have været i stand til at trække på erfaringerne fra de tidligere faser. Det ville også have betydet, at vi have udnyttet alle ressourcer i projektgruppen mere optimalt. En konsekvens af brudene på reglerne er ifølge vores vurdering, at det sociale frirum blev mindsket og den sociale myndiggørelsesproces blev svækket. Hermed fik alle udsagn ikke lige berettigelse i rummet, hvilket formindskede, men ikke udslettede, den frie association af hinandens stikord langsomt gennem faserne.

Værkstedets varighed var som forventet en begrænsende faktor for værkstedsprocessen og for opnåelsen af det sociale frirum, hvor man indstiller sig på, at man er ved at blive til et kollektivt handlende væsen. Dette kunne især spores i realiseringsfasen, hvor kritikken frem for de konkrete handlemuligheder var dominerende, hvorfor mange af stikordene forblev abstrakte ideer. Flere af deltagerne vurderede, at tidsmangel i denne fase var afgørende for den manglende konkretisering; *"Vi havde for kort tid, men I havde jo sagt at det ville blive et sammenkog, på en proces som normalt ville vare længere tid. Det var nok den der blev mest overfladiske og lidt konstruktive fase, men jeg oplevede at det var tidspresset der blev den afgørende faktor."* (bilag 16). En af deltagerne observerede endvidere, at en af konsekvenserne af værkstedets tidsbegrænsning var, at en forening af gruppens ønsker og ideer udeblev; *"Tiden var knap, men det er jo diskussionen, der er den interessante, med håb om at kunne mødes og løfte i fælles flok. Ellers kæmper vi jo bare for hver vores lille mærkesag og kommer måske i nogle tilfælde til at modkæmpe hinanden."* Overordnet var det vores vurdering, at tidsbegrænsningen havde store konsekvenser for processens frie association og for udviklingen af gruppen som et kollektivt handlende væsen. En anden grund til, at det var svært at udvikle konkrete handlingsforslag bundede ifølge en deltager netop i en af processens erkendelser, der opstod allerede i kritikfasen, nemlig at; *"Opfyldelse af mange af ønskerne vil få konsekvenser for vores lille samfund, som vi måske ikke er interesseret i."* (bilag 16)..

7.3 Forandringspotentialer

Til trods for de ovenfor beskrevne begrænsninger og komplikationer undervejs samt det faktum at realiseringsfasen ikke mundede ud i konkrete beslutninger om fremtidige handlingsforslag, vælger vi at opfatte 'Anholt-fremtidsværksted' som vellykket. Den fælles erkendelsesproces, der blev anskueliggjort i værkstedet indeholdte et væsentligt forandringspotentialer, som vi vurderer, vil påvirke den måde deltagerne vil opfatte øens fremtidige handlemuligheder. En af deltagerne beskriver værkstedsformen og processen som; *"... et brugbart værktøj som helt klart udvikler undervejs. Udvikler såvel processen som dem der arbejder i den."* (bilag 16). Det var vores mål at skabe rum for en anderledes dialogform, i et forum hvor man ikke var begrænset af tidligere diskussioner, og hvor alle havde lige mulighed for at komme til orde. Det er vores opfattelse at dette lykkedes rimeligt. En deltager sagde endvidere; *"God demokratisk proces, som muliggør at mange kommer til orde."* (bilag 16).

At selve dialogformen kan betegnes som demokratisk mener vi ikke kan opveje det demokratiske underskud som har været konsekvensen af manglende tid og ressourcer (jf. afsnit 5.3.1). Men idet vi anser 'Anholt-fremtidsværksted' som et begyndelsessted for en proces, hvor deltagerne vil fungere som ambassadører for den fælles erkendelsesproces, ser vi det som positivt, at de 8 udvalgte deltagere repræsenterede mange forskellige miljøer på øen, som vi vurderer ikke normalt mødes og samtaler. Dette var i følge en af deltagerne også med til at gøre værkstedet helt unikt; *"Vi har aldrig oplevet noget sådant her på øen, vi er meget forskellige både intellektuelt og menneskeligt. Nogen har rejst verden rundt og andre har ikke været udenfor øen (...). Vi stritter i øst, vest, og syd, nord. Det er også med til at gøre det til et interessant eksperiment."* (bilag 16).

7.4 Vores og projektets påvirkning

Grundet vores direkte involvering i fremtidsværkstedet finder vi det nødvendigt at tage stilling til den rolle vi har haft samt til hvordan denne har påvirket den demokratiske proces og resultaterne af 'Anholt-fremtidsværksted'. Hvor omfattende vores deltagelse i den demokratiske proces har påvirket deltagernes udsagn, er ikke umiddelbart til at vurdere, da vi ikke har nogen reference at holde resultatet op imod. Men vi anser det for

muligt, at vores valg af spørgsmål i faserne samt alle de ideer vi kom med som inspiration undervejs, har farvet resultatet. Der hvor vi kan frygte at vi kan have påvirket resultatet, er i de tilfælde, hvor vi kan se nogle af vores ideer og input til deltagerne refereret i værkstedsprotokollen. Vi stiller derfor spørgsmålstegn ved, om deltagerne eksempelvis selv ligeså tydeligt ville have fremhævet anvendelsen af fjernarbejdspladser, hvis ikke emnet havde været en del af et spørgsmål ved de forberedende interviews, som enkelte af deltagerne deltog i. Udover den konkrete udvælgelse af deltagere til 'Anholt-fremtidsværksted' og den direkte påvirkning af værkstedet ved vores deltagelse, ser vi dermed også en risiko for at have påvirket fremtidsværkstedet indirekte, gennem relationer og samtaler under de to ophold på Anholt. Vi mener imidlertid ikke, at det er noget større problem, så længe vores fortolkning af værkstedet sendes retur til deltagerne, så de kan kommentere og komme med deres egne fortolkninger af fremtidsværkstedet (Jf. kapitel 5's beskrivelse af den såkaldte dialogiske validitet, hvor deltagerne i sidste ende godkender resultatet).

7.5 Opsamling på den metodiske evaluering af *Anholt fremtidsværksted*

De metodiske prioriteringer i 'Anholt-fremtidsværksted' fik som forventet konsekvenser for værkstedsforløbet. Først og fremmest var tidsrummet for værkstedet en begrænsende faktor i forhold til processens udvikling, det var både deltagerne og vi enige om. Det betød for det første, at der ikke var tid til at reflektere over de indtryk og iagttagelser, der blev gjort undervejs i forløbet. At dette ville have betydet noget for processen oplevede vi efter en fælles middag, der trods det begrænsede tidsrum, bevidst var indlagt for at give plads til at bearbejde indtryk fra de to første faser samt for at styrke det sociale fællesskab. Fantasifasen havde som beskrevet været præget af en vis tilbageholdenhed og realisme, som virkede begrænsende for fantasiernes udfoldelse, dette ændrede sig efter middagen, hvor drømmene blev uddybet og fik mere liv og fylde. Den manglende erfaring fra vores side fik ligeledes konsekvenser for udfoldelsen af værkstedsmetoden, da det til tider hæmmede dialogen og processen i værkstedet. Eksempelvis bar omformuleringsfasen fra kritik til fantasi præg af manglende prioritering, hvilket betød at denne overgang tog meget tid, og blev derfor for dominerende. Dette brød desuden med den oprindelige ide om, at det er deltagerne, der i fællesskab foretager udvælgelsen.

Disse metodiske problemer til trods, er det er vores vurdering at 'Anholt-fremtidsværksted' har været en vellykket proces, der gav plads til en ny type dialog mellem borgerne. Desuden blev der i værket rejst problematikker, der illustrere at beslutninger om mennesker og for mennesker bør foregå i samspil med dem det vedrører. Deres viden er nøglen til en forståelse af potentialerne for en succesrig udvikling, der ikke nødvendigvis er sikret gennem de generelle strategier, der foreslås for udkantsområder, ej heller for øer, da også disse er underlagt meget lokale dilemmaer, der forhindrer en efterlevelse af strategierne.

8. Kapitel: Diskussion og konklusion

Igennem projektets undersøgelser har vi identificeret, at Anholt er præget af en række generelle udkantsproblematikker: manglen på mennesker, ressourcer, arbejdspladser, offentlige velfærdsydelser, mange ældre og få unge mellem 18 og 35 år i den arbejdsdygtige alder. Derudover er Anholt præget af en række særlige lokale dilemmaer og problematikker fx de forholdsvis høje huspriser, som ellers ikke er et almindeligt kendetegn for andre udkantsområder. Alt på Anholt er, på grund af den særlig geografiske placering, mere 'ekstremt'. Man kan ikke pendle frem og tilbage på arbejde, der er meget få mennesker (ca. 160 personer), få velfærdsydelser og få jobmuligheder.

For at forstå den nuværende situation på Anholt, må man forstå den historiske kontekst borgerne er omfattet af og relaterer til. Anholt har altid befundet sig i en situation, hvor de skal kæmpe for overlevelse. Dels mod naturens luner i kraft af den geografisk udsatte placering midt i Kattegat. Dels mod mere menneskelige tiltag, der kom fra fastlandet. Her tænkes på det historisk anstrengte forhold til Grenaa Kommune, der har været udslagsgivende for meget af Anholts udvikling. Især efter kommunalreformen i 1970, gik bølgerne højt mellem Grenaa og Anholt. I dag er der risiko for, at en sådan situation vil indtræffe igen med den nye kommunalreform.

Hensigten med kommunalreformen i 1970 og den kommende kommunalreform er blandt andet at sikre, at alle borgere skal tilbydes og have let adgang til de samme offentlige service- og velfærdsydelser. Dette skal opnås gennem større og centrale effektive enheder. I Anholts tilfælde er konsekvenserne af reformerne, at øen er blevet, og yderligere risikerer at blive, afskåret fra flere velfærdsservicer. Det har derfor altid været en konstant kamp for Anholt at bevare og sikre disse servicer. Lovgivningen, der er blevet gennemført på nationalt plan, har ofte ikke passet til de særlige forhold udkantsområder som Anholt befinder sig under. Anholt er præget af en konstant usikkerhed, hvor intet er garanteret, fx i forhold til skolen, der har et svingende antal elever og derfor risikerer lukning. Et problem med strukturreformen er, at den ikke tager udgangspunkt i de lokale dilemmaer og særlige udkantsforhold, fx sikring af skole- og færgedriften. Det bliver nu op til kommunen at prioritere de økonomiske midler, i stedet

for at staten øremærker dem. I strukturreformen ses fjernarbejdspladser og undervisning som den gyldne løsning, men med et regionalt vækstforum i hver stor region, med et indbyggertal på over en million personer, bliver det svært at forestille sig, at der bliver taget hensyn til alle yderområder, fx Anholt's specielle kontekst og særlige geografiske forhold.

Diskussionen om Anholt som en økonomisk byrde lader ikke til at være slut med den nye Norddjurs Kommune. Spørgsmålet om udgifter til færgen, skolen og ældreomsorgen vil komme igen, men denne gang er mange af de konkrete tal samlet i nærværende rapport og er dermed klar til at blive anvendt i diskussionen.

8.1 'Anholt fremtidsværksted'

Det er vores opfattelse, at der mangler at blive lyttet til de mennesker, der til daglig befinder sig i de danske udkantssområder. I 'Anholt fremtidsværksted' forsøgte vi at rette op på dette misforhold, og lod borgerne på Anholt formulere de kritik punkter og ønsker de havde for en fremtidig udvikling af øen. Vi forsøgte at skabe et socialt frirum for borgerne, hvor en kollektiv erkendelsesproces kunne tage form. Der var dog flere metodiske forhindringer undervejs. Blandt andet den begrænsede tid på 4 timer, var en negativ faktor for værkstedsprocessen og for opnåelsen af det sociale frirum, hvor man indstiller sig på, at man er ved at blive til et kollektivt handlende væsen. Dette kunne især spores i realiseringsfasen, hvor kritikken frem for de konkrete handlemuligheder var dominerende, hvorfor mange af stikordene forblev abstrakte ideer. Flere af deltagerne vurderede, at tidsmangel i denne fase var afgørende for den manglende konkretisering. Derudover spillede vores manglende erfaring med udførelsen af fremtidsværksteder også ind. Det var svært at holde deltagerne fast på reglen om ikke at afbryde hinanden, blandt andet på grund af at vi fokuserede meget på fasernes rækkefølge og tiden, hvilket svækkede vores fokus på deltagerne og den samlede proces.

Det bærende hovedtema i fremtidsværkstedet blev *flere fastboende*, hvilket hurtigt viste sig at være forbundet med de to undertemaer: *flere arbejdspladser* og *flere boliger*. Blandt de borgere, der deltog, hang disse ønsker sammen med en årelang kamp for at opnå berettigelse og sikkerhed for øens livsnerver: færgen, skolen og lægen. En

bæredygtig løsning på dette var flere mennesker, med fast arbejde og familie, der ville kunne være med til at sikre en fremtidig udvikling af Anholt. I bestræbelserne på at tiltrække flere fastboende mennesker til øen, så deltagerne især Anholts skønne natur som en fordel. Den ville skabe de perfekte rammer for kreative kunstnere, forskere og studerende, og samtidig være en attraktiv base for etableringen af fjernarbejdspladser.

Det viste sig, at borgerne var gode til at kritisere og fantasere, men havde svært ved at løsrive sig fra lokale dilemmaer og problematikker, når fantasiforslagene skulle debatteres i realiseringsfasen. På Anholt, og i høj grad i resten af samfundet, eksisterer der en overordnet problematik omkring: Individet *overfor* Kollektivet. Skal mennesker selv tage hele ansvaret eller skal de hjælpes i gang? Hvor langt går det sociale ansvar overfor hinanden? På Anholt kommer denne problematik til udtryk på mange områder, fx i forhold til skabelsen af flere arbejdspladser. Skal fjernarbejdspladserne komme af sig selv, og skabes af folk udefra der vil komme til Anholt? Eller skal processen hjælpes i gang via fx iværksætterstøtte, reklame for Anholts tilbud og fordele mv.? Det samme gælder i forhold til uddannelse og fjernundervisning. Er folk klar over og opsøger de selv viden om muligheden for at tage en uddannelse via fjernundervisning over Internettet? Ved de mennesker, der vil tage en uddannelse per automatik, at der er mulighed for fjernundervisning over Internettet? Eller skal de hjælpes på vej via information og vejledning?

I 'Anholt fremtidsværksted' blev der ikke udtrykt nogen klar holdning til disse spørgsmål blandt de deltagende Anholt-borgere. Borgerne stod i et dilemma. Man ville gerne have flere mennesker til øen og have flere arbejdspladser, men holdningen var også, at folk egentlig også selv burde sørge for sig selv. På samme måde var man splittet når det kom til det særlige lokale dilemma, som ikke er normalt i andre udkantsområder, omkring boligmanglen og de forholdsvis høje boligpriser. Dilemmaet stod imellem en konsekvent håndhævelse af bopælspligten vedrørende helårshusene, hvilket ville give billigere huse, og samtidig skabe mulighed for flere tilflyttere, *overfor* den økonomiske gevinst, der for de nuværende husejere lå i at sælge deres helårshus som sommerhus.

På 'Anholt fremtidsværksted' var der ligeledes en klassisk overordnet udkantsproblematik der fyldte: Centralforvaltning *overfor* selvforvaltning. Der var et generelt ønske om mere lydhørhed fra Grenaa Kommunes side. Man ønskede sig bedre offentlig service og forståelse for Anholt særlige situation. Borgerne stod på flere områder i et modtagerforhold, hvor kommunen var giveren. Fx i forhold til den ovennævnte boligsituation. Her lagde deltagerne udelukkende ansvaret for en løsning over på centralforvaltningen, altså Grenaa Kommune. Enten kunne Kommunen håndhæve bopælspligten i byen, så helårshusene kan sælges som det de er, og dermed blive billigere, eller også burde Kommunen bygge flere billige almennyttige boliger. Dette havde hjulpet tidligere, som man sagde. Men hvad med borgerne selv? De talte godt nok om en stærkere intern vilje på øen til at hjælpe hinanden, men alligevel blev diskussionen låst fast i ovenstående lokale dilemma mellem en kollektiv og social tanke og om en interesse i at sikre alle en billig helårsbolig *overfor* en individuel økonomisk interesse om maksimal profit.

Diskussionen illustrerer på glimrende vis hvor svært det er for øen at handle som et kollektivt væsen. Det bidder sig i halen, for det 'gode liv' blev jo betinget af, at der kommer flere fastboende til øen. Dette er virkelig et dilemma, der kræver absolut opmærksomhed for borgernes side, hvis de vil have succes med at tiltrække nye tilflyttere til øen.

Omvendt var der dog også flere eksempler på, at borgerne selvstændigt tog vare på deres ønsker og ideer. Fx da ideen om et lokalt drevet plejehjem eller bofællesskab for ældre kom op. Her kunne man selv drive foretagendet for de økonomiske midler Kommunen råder over, og som ellers skulle gå til ældreplejen, hvilket er ca. 25 % af udgifterne til øen (Jf. kapitel 3, afsnit 3.1). Men som så i mange af de andre forslag sad den centrale forvaltning med trumfen i form af de økonomiske midler. Tilladelsen og dermed pengene skal komme fra den nye Norddjurs Kommune. Men dette forhindrer dog ikke borgerne i at få lavet et godt forarbejde inden Kommunen skal tage stilling. En deltager foreslog derfor, at man kunne indrykke en annonce i sygeplejerskernes fagblad eller lignende, hvor man efterlyser en eller flere sygeplejersker, der er interesseret i at starte et 'Olle Kolle' eller plejehjem op.

8.2 Tre muligheder for Anholt

Ud af 'Anholt fremtidsværksted' opstod der således 3 mulige veje Anholt kan gå mod i en udvikling af øen. Den ene mulighed som deltagerne selv lagde meget vægt på, er at fokusere på den nye centralforvaltning; Norddjurs Kommune og Region Midtjylland, og dermed opstille en række krav til dem. Formålet skulle dermed være at arbejde aktivt for, at den nye kommune skal fokusere sine ressourcer på en udvikling af Anholt. Den anden mulighed går mod en mere aktivt handlende kollektiv ø. Man kunne kalde det en selvforvaltnings ide. Her skal borgene tage et endnu større ansvar for driften af øen, og selv stå for de fleste store beslutninger. En tredje mulighed er en balance mellem de to. At der på én gang fokuseres på at tiltrække ressourcer fra den nye Norddjurs Kommune, og at der på den anden side tages øget initiativ til at gøre noget aktivt for at få flere til øen, herunder laver en konkret handlingsplan hvor man er villig til at åbne øen i forhold til nye ideer til arbejdspladser og bolig. Hermed må man måske også indstille sig på, at turisterhvervet godt kan udvikles mere end i dag, dog med respekt for borgenes interesser og behov.

Pointen er, at man i Anholts tilfælde må finde en balance imellem at acceptere visse tiltag, fx en konsekvent håndhævelse af bopælspligten og dermed tage et kollektivt ansvar for øens udvikling, og på den anden side sikre det særlige ø-liv på Anholt, herunder de mere individuelle ønsker og behov.

I en fremtid, der er præget af en strukturreform, der i høj grad handler om økonomisk rentabilitet og vækst, kan det blive et problem. For at Anholt skulle tilkæmpe sig sin berettigelse og få sat fokus på øens særlige problematikker. Anholt må derfor være ekstra kreative, når der skal tænkes i nye arbejdspladser, og samtidig skabe gode forhold for eventuelle nytillflyttere, hvilket en deltager udtrykker således: *"Vi må gøre brug af alle ressourcer på øen. Tænke på tværs og ikke lade os binde af plejer - det dræber"* (Video 1:42:04-1:42:08).

Således blev der i 'Anholt fremtidsværksted', på trods af at særlige dilemmaer og udkantproblematikker trængte sig på, skabt grobund for en kollektiv

erkendelsesproces. Ingen egentlige handlingsstrategier blev vedtaget, men der blev sat nye tanker i gang hos de borgere, der deltog. Der blev skabt flere gode ideer, der havde potentiale til at blive videreudviklet og muligvis realiseret på længere sigt. Dermed er der lagt op til, at deltagerne i 'Anholt fremtidsværksted' kan viderebringe nogle af ideerne til efterårets SWOT-seminar for alle Anholts borgere. Det må blive her, at borgerne gør fordele og ulemper op, vedrørende de forskellige fremtidsutopier. Ikke før denne diskussion er taget, kan egentlige handlingsstrategier om flere boliger, arbejdspladser og dermed flere mennesker blive realiseret.

Litteraturliste

- Abildstrøm, Lotte, 2001: *Anholt*, Pjece udgivet af Århus Amt, Natur og Miljøkontoret, Århus Amts Trykkeri.
- Alvesson, Mats & Skölberg, Kaj, 1994: *Tolkning og refleksion*, i kap. 5 i: "Kritisk Teori", Studenterlitteratur.
- Andersen, Jørgen Goul, 1994: *Politisk og samfund i forandring*, 1. udgave, 2. oplag, Forlaget Columbus og forfatteren, DK
- Bogason, Peter, i Den Store Danske Encyklopædi, på Cd-rom 2004: Gyldendals forlag, København
- Bogason, Peter, 2003: *Offentlig forvaltning i Danmark, Forvaltning og stat*, 3. udgave, Nørhaven Book
- Elling, Bo: *"Kritik teori"*, s. 207-232. I Fuglesang, Lars Og Bitsch Olsen, Poul red.: Videnskabsteori i samfundsvidenskaberne 2. udg., Roskilde Universitetsforlag 2004.
- Eriksen, Erik Oddvar, 1999: *Introduksjon til en deliberativ politikkmodell*, fagboklaget, Norge
- Fuglesang, Lars & Olsen, Poul Bitsch, 2004: *Videnskabsteori i Samfundsvidenskaberne*, 2. udgave, Roskilde Universitetsforlag, Danmark
- Goul Andersen, Jørgen, 1994: *Politik og samfund i forandring*, Columbus Forlag, København
- Hobolt, E.A., 1946: *Anholt i Fortid og Nutid*, Gyldendal, København
- Jungk, Robert & Müller, Norbert R., 1989: *Håndbog i fremtidsværksteder*, 2. udgave, 1. oplag, Politisk Revy, København
- Jungk, Robert & Müller, Norbert R., 1987: *Håndbog i fremtidsværksteder*, 3. oplag, Politisk Revy, København
- Kleiminger, Ulrich, 1995: *Anholt gennem tiderne, en historisk guide*, Århus Amts trykkeri, Århus
- Kvale, Steiner 1997: *InterView, En introduktion til det kvalitative forskningsinterview*, Hans Reitzel Forlag
- Negt, Oscar, 1975: *Sociologisk fantasi og eksemplarisk læring*, RUC Boghandel og Forlag

- Nielsen, Kurt Aagaard, 2004: *Videnskabsteori i Samfundsvidenskaberne*, 2 udgave, Roskilde Universitetsforlag, Danmark
- Meesenburg, Horst, 1998: *Anholt – en ø i Kattegat*, Forlaget Bygd, Esbjerg
- Olsén, Peter, Nielsen, Birger Steen, Nielsen, Kurt Aagaard, 2003: *Demokrati og Bæredygtighed*, Roskilde Universitetsforlag

Forskningsrapporter

- Statens Byggeforskningsinstitut 2005: ”*Bosætning i yderområder*” (SBi2005:03), udgave
- Videnskabsministeriet 2004: ”*Viden flytter ud - Vejen til højteknologisk regioner*”

Avisartikler

- Aarhus Stiftstidende, 18/11, 1969
- Dagbladet Licitation, 25/10, 1972
- Demokraten, 21/12, 1972
- Djursland, 2/11, 23/11, 5/12, 1972
- Djursland, 12/2 1970
- Jyllands-Posten, 19/10, 1972
- Randers Amtsavis - Djursland Grenaa, 19/10, 24/11, 1972
- Jydske Vestkysten, 17/10, 1972

Internetsider

- Sammenslutningen af Danske Småøers hjemmeside: <http://www.danske-smaaer.dk/>

Interviews

- Arbejdsløs kvinde, 40 år, bosat på Anholt, d. 21.4.2005, Anholt

- Frandsen, Johannes Nørregaard, institutleder (lektor) litteratur, kultur og medier ved Syddansk Universitet, telefoninterview, d.30.5.2005
- Nielsen, Kurt Aagaard, sociolog, professor ved institut for Teknologi og Samfundsforskning, d.19.5.2005, Roskilde Universitetscenter
- Purup, Birgit, afdelingschef for fællessekretariatet i Grenaa Kommune, telefoninterview d.13.5.2005
- Sørensen, Liselotte Arentz, formand for Anholt Borgerforening, d.11.5.2005

Cd – 8 lydfiler af Interviews og fremtidsværksted

1. 7. klasses elever fra Anholt skole, d.21.4.2005, Anholt
2. Brinkmann, Lotte, skoleleder for Anholts integrerede Skole, d.25.4.2005, Anholt
3. Mortensen, Tom, lokal politiker (SF), medlem af Anholt-udvalget og økonomiudvalget, d.13.5.2005, færgen mellem Anholt og Grenaa
4. Nørregaard, Agnethe, leder af 'Anholt Turist' (turistkontoret), 19.04.2005, Anholt
5. Steenberg, Etly, museumsleder, d.21.4.2005, Anholt
6. Steenberg, Etly, museumsleder, d. 23.4.2005, Anholt
7. Sven Brandstrup, Viceborgermester i Grenaa Kommunes (V), medlem af Anholt-udvalget og økonomiudvalget, d. 13.5.2005, færgen mellem Anholt og Grenaa.
8. *Anholt-fremtidsværksted*, d. 11.05.2005, Anholt-skolen, Anholt

Øvrige kilder

- Frandsen, Jørgen Nørregaard, "*Viden flytter ud, vejen til højteknologisk regioner*", d. 30.05. 2005
- Referat af Anholt-gruppens møde, d. 25. november 1977